

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav hospodářských a sociálních dějin

Rigorózní práce

Kateřina Rozinková

České pivovarnictví a jeho kartelizace 1869 - 1918

(Czech breweries and their cartelisation 1869 – 1918)

Praha 2012

Prohlašuji, že jsem svoji práci vypracovala samostatně, s využitím a řádnou citací uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne 20. 9. 2012

Kateřina Rozinková

Anotace

Rigorózní práce se snaží postihnout základní faktory formující vývoj pivovarnictví na našem území v letech 1869-1918 především ve vztahu k procesu kartelizace oboru. Činí tak pomocí analýzy fungování tří podniků, které představují tři odlišné cesty k pivovarskému velkopodnikání. Analyzovány jsou především mechanismy fungování podniku, organizace prodeje, technologická úroveň a především právě zapojení do procesu kartelizace. Kartelizaci je věnován rovněž závěrečný oddíl práce, který formuluje jednak specifika pivovarské kartelizace a její důležitost pro vývoj oboru ve sledovaném období.

Annotation

This thesis aims to capture the fundamental factors of development of czech breweries and thier cartelisation in period 1869 - 1918. It analyzes three big companies, which repesent specific ways of orginazation. It analyzes especially the mechanisms of their business and financial results, technological level, organization of sales and cooperation in cartels. Cartels are discused separatly and mentioned is their importace for the developemnt of the field in the period.

Obsah

1) Úvod	6
2) Prameny a literatura	8
3) Metody	12
4) Dějiny pivovarnictví do roku 1869	13
4.1) Nejstarší historie pivovarnictví	13
4.2) První vědecké zhodnocení piva a pivovarnictví	19
4.3) Technicko – technologická modernizace a počátky vzdělávání a spolkové činnosti v pivovarnictví	23
5) Pivovarnictví na našem území mezi lety 1869 – 1918	27
5.1) Zrušení propinace v roce 1869	27
5.2) Pivovarnictví a daně	29
5.3) Ochranné známky	31
5.4) První světová válka	36
5.5) Pivo v české kultuře 19. a počátku 20. století	42
6) Vývoj českého pivovarnictví a jeho kartelizace	46
6.1) Klasifikační kritéria jednotlivých typů pivovarů mezi lety 1869 – 1918	46
6.2) Právozárečné pivovarnictví – Měšťanský pivovar v Plzni	48
6.2.1) Organizační struktura	55
6.2.2) Technicko – technologická modernizace	56
6.2.3) Odbyt	57
6.2.4) Kartelizace	62
6.3) Pivovary ve vlastnictví šlechty – Schwarzenberské pivovary na příkladu pivovaru Louny	63
6.3.1) Organizační struktura	69
6.3.2) Technicko – technologická modernizace	71
6.3.3) Odbyt	71
6.3.4) Kartelizace	73
6.4) Akciové pivovar – Akcionářský pivovar Smíchov	75
6.4.1) Organizační struktura	80
6.4.2) Technicko – technologická modernizace	81

6.4.3) Odbyt	82
6.4.4) Kartelizace	84
6.5) Srovnání	84
6.5.1) Organizační struktura	85
6.5.2) Technicko – technologická modernizace	86
6.5.3) Odbyt	88
6.5.4) Kartelizace	90
6.6) Kartelizace pivovarského průmyslu	90
6.6.1) Úloha kartelů v moderních dějinách	90
6.6.2) Vývoj kartelového práva	95
6.6.3) Kartely z pohledu ekonomických teorií	98
6.6.4) Pivovarské kartely	100
6.6.5) Kartelizace pivovarského průmyslu na našem území před první světovou válkou s přihlédnutím ke srovnání s procesem kartelizace v cukrovarnictví	103
6.6.6) Příklad první - Schutzverband alpenländischer Brauereien	110
6.6.7) Příklad druhý – Smlouva na ochranu odběratelstva	113
6.6.8) Založení pivovarské banky jako vrchol kartelizačních snah?	118
7) Závěr	119
8) Bibliografie	121
9) Přílohy	127

1) Úvod

České pivo je fenoménem známým po celém světě. Jedná se o zavedenou obchodní komoditu, která byla a je ceněným zbožím na domácím trhu, stejně jako významným exportním artiklem. Pivovarnictví má na našem území silnou tradici již od dob středověku. Během relativně krátké doby vymezené druhou polovinou 19. a prvními desetiletími 20. století však prodělalo bouřlivý vývoj, kdy se přeměnilo z živnosti na průmysl, z drobného podnikání na velkopodnikání. Jedním z významných fenoménů procesu modernizace českého pivovarnictví byla přitom kartelizace pivovarského průmyslu.

Po stránce technologické se pivovary začaly modernizovat již v první polovině 19. století, ovšem pouhá technická a technologická modernizace nebyla pro zmíněný přerod v moderní průmyslové odvětví dostačující. Musela být mimo jiné komplementována i modernizací v oblasti práva a organizačních struktur. Zlomovou periodu tak představuje především časový úsek let 1869 až 1918, kdy byly položeny základy fungování stavovského pivovarnického sdružení, odborného školství a především úvěrová soustava zesílila do té míry, že technicko technologická modernizace se stala dostupnou pro velké množství podnikatelských subjektů, jež se v oblasti velkopodnikání již začínají řádově počítat na desítky. Na počátku 20. století se tak české pivovarnictví stalo nejsilnějším v rámci výroby piva v Rakousku – Uhersku. Kartelizace se v tomto období stala jak součástí fungování tohoto odvětví potravinářského průmyslu, tak potvrzením jeho konečné emancipace.

Jakými cestami se ubíralo české pivovarnictví ke své moderní podobě založené na velkopodnikání a jaké faktory formovaly jeho vývoj směřující ke kartelizaci oboru, to jsou problémy, které se staly předmětem zkoumání předložené práce. Její osu tvoří analýza a následná komparace vývoje tří významných podniků národního významu, Měšťanského pivovaru v Plzni, Akcionářského pivovaru Smíchov a knížecího pivovaru Louny. Představují charakteristické vývojové typy pivovarů na našem území v dané době. Vycházely z odlišných sociálních a ekonomických podmínek a reprezentují tři zcela unikátní cesty k pivovarskému velkopodnikání. Díky porovnání jejich historie a základních podnikatelských strategií, získáme přehled o attributech nutných pro úspěch v oboru. Nejdůležitější z těchto atributů jsou výstavba organizačních struktur podniků, pohyb na trhu (jak místním, tak mezinárodním) a především pak zapojení do kartelizačních snah. Komparace vývoje tří zkoumaných podniků pomůže definovat,

které rozvojové faktory byly pivovarům společné a které naopak byly specifické. K charakterizování vývojových specifík poslouží i analýza zájmových skupin, z jejichž interakcí rezultovaly cesty vývoje českého pivovarnictví (majitelé podniků, hostinští, zaměstnanci). Závěr práce poté bude definovat roli kartelizace ve vývoji českého pivovarnictví v závislosti na popsáných specifících a zájmových skupinách.

Předkládaná práce vychází z práce diplomové obhájené v roce 2010. Oproti ní je prošla tato práce přestrukturováním, byla rozšířena a doplněna o několik nových podkapitol.

2) Prameny a literatura

V souvislosti s českým prostředím se tato práce v návaznosti na práci diplomovou¹ pokouší formulovat základní problémy vývoje českého pivovarnictví v daném období, především s vazbou na kartelizací proces. Velmi podobné práce, které byly z hlediska metodologického přístupu pro předkládanou práci zcela zásadní, byly publikovány v německy mluvícím prostředí a mapují velmi rozsáhlé dějiny německého pivovarnictví. Jedná se především o publikaci Mikuláše Teicha², věnovanou dějinám německého pivovarnictví od roku 1800 do roku 1914 a o práci zaměřující se na saské pivovarnictví autora Holgera Starkeho.³ První zmíněná kniha se vzhledem k badatelské profilaci autora zabývá z velké části technologií výroby piva a jejími proměnami v druhé polovině 19. století. Právě technicko-technologický pokrok byl jedním z důležitých fenoménů rozvoje pivovarského podnikání, proto je toto zaměření více než na místě. Kniha ovšem poskytuje i poměrně detailní analýzy jak problematiky fungování pivovarských spolků a sdružení, tak nástin vývoje oboru v německých zemích obecně. Druhá z prací se zabývá přibližně ve stejném časovém rozsahu speciálně problematikou pivovarnictví v oblasti Saska. Pro předkládanou práci představovala tato publikace přínos především z hlediska pramenného a metodologického. Dále byla klíčovou z hlediska pohledu na export, kterému se autor poměrně obsáhle věnuje, neboť právě Sasko bylo díky své geografické blízkosti jedním z nejoblíbenějších míst exportu českých pivovarů. Z tohoto důvodu také docházelo k velmi výraznému konkurenčnímu boji mezi saskými a českými pivovary. Průvodními jevy tohoto boje byly především boj o ochrannou známku provázený soudními spory o její platnost, apod.

Obě zmíněné publikace se však v první řadě detailně zabývají technickými a technologickými inovacemi, které vedly od domácího podnikání k existenci velkých průmyslových podniků. Tento proces, byť nesporně zajímavý, by se však neměl stát hlavním nosným tématem této práce. Její hlavní těžiště by mělo být především v druhé fázi transformace oboru, tkvící v administrativních, organizačních, kapitálových a dalších změnách. Pro předkládanou práci bylo rovněž zvoleno odlišné časové zakotvení,

¹ Pánková, K.: České pivovarnictví 1869 – 1918, podnikatelské strategie, kartelizace, odbyt, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2010.

² Teich, M.: Bier, Wissenschaft und Wirtschaft in Deutschland, Wien, Böhlau, 2000.

³ Starke, H.: Vom Brauerhandwerk zur Brauindustrie, Wien, Böhlau, 2005.

než jaké vidíme u obou zmiňovaných německých prací. Za výchozí jsem v souvislosti se zkoumaným obdobím zvolila rok 1869, kdy byl pro pivovarnictví poprvé jasně poskytnut právní rámec pro existenci volné soutěže a konkurenčního boje, jehož elementem bylo právě používání nových technických zařízení, či užití nových podnikatelských strategií.

Pro české prostředí existuje v současné době pouze jediná publikace s ambicí popsat dějiny národního pivovarnictví v průřezu několika desetiletí. Jedná se o práci Antonína Kratochvíleho *Pivovarství českých zemí v proměnách 20.století*.⁴ Tato publikace je však cenná především z hlediska statistických informací, které poskytuje, nikoli z pohledu analýzy a uchopení jednotlivých problémů. Základní fakta o dějinách pivovarnictví na našem území poskytuje rovněž kniha *České pivo* autorů Gabriely Basařové a Ivo Hlaváčka, kde jsou kromě statí zaměřených výhradně na historii jednotlivých pivovarů také oddíly věnované technologii, odbornému vzdělávání v oblasti pivovarského průmyslu, atd. Čtenář tedy může získat širší povědomí českém pivovarnictví jako takovém i o jeho specifických problémech. Ty však vzhledem k rozsahu a obecnému zaměření publikace nejsou více než nastíněny. Obě publikace tak můžeme nazvat přehledovými. Kromě nich slouží pro načerpání statistických informací důležité také práce Zbyňka Likovského, které představují výčet údajů důležitých pro vytvoření základního rámcového přehledu o vývoji českého pivovarnictví.⁵

V souvislosti s pochopením určitých specifických problémů dějin českého pivovarnictví na přelomu devatenáctého a dvacátého století je nutné dále uvést ještě diplomovou práci Jana Hojka *Spolek pro průmysl pivovarský a bakalářskou práci Martina Minaříka *Akcionářský pivovar na Smíchově 1869 – 1918**. První z nich je cenná z hlediska informací, které je zde možné čerpat v souvislosti se spolkovou činností v rámci tohoto průmyslového odvětví. Významnou hodnotu mají však i kapitoly zhodnocující celkový stav pivovarnictví v dané době. Práce Martina Minaříka popisující dějiny smíchovského podniku představuje velmi precizní přehled historie jednoho z největších českých pivovarů, včetně jeho zapojení do kartelizačního procesu.

⁴ Kratochvíle, A.: *Pivovarství českých zemí v proměnách 20.století*, Praha, Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2005.

⁵ Basařová, G. – Hlaváček, I.: *České pivo*, Pacov, Nuca, 1999. Likovský, Z.: *České pivovary 1869 – 1900*, Praha, Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2005. Likovský, Z.: *Pivovary československého území 1900 – 1948*, Praha, Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2006. Likovský, Z.: *Držitelé, provozovatelé a vedoucí pivovarů českých zemí 1869 – 1989*, Praha, Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2010.

Předkládaná práce vychází dále ze studia dobových periodik, která poskytují v mnohém velmi komplexní přehled o dění v oboru. Odborný pivovarský tisk existoval již od druhé poloviny 19. století a jeho rozvoj souvisel s rozvojem pivovarské spolkové činnosti.. V roce 1873 byl poprvé vydán časopis Kvas, který vycházel nejdříve jako měsíčník, později většinou jako týdeník, či čtrnáctideník. V prvních letech své existence se profiloval především jako technologicky zaměřený list, ovšem v průběhu 80. let 19. století se na jeho stránkách začaly objevovat články zaměřené na administrativní fungování pivovarů, aspekty právní, dále na společenské dění, apod. Nedílnou součástí časopisu tvořily i nejrůznější pivovarské statistiky. Konkurenčním periodikem se ke konci století staly Pivovarské listy, které ovšem nedokázaly „tradičnější“ Kvas předstihnout, ani kvalitou uveřejňovaných článků, ani počtem čtenářů. Pro oblast Rakouska, ovšem s reflexí širších souvislostí celého předlitavského trhu s pivem, existovalo obdobné periodikum vycházející pod názvem Österreichische Zeitschrift für Bierbrauerei, jehož první číslo bylo vydáno stejně jako v případě Kvasu v roce 1873.⁶

Z dalších periodik, zaměřených primárně na kartelovou problematiku, je nejdůležitější uvést časopis Kartell – Rundschau věnovaný z velké části kartelům v Německu a Rakousko – Uhersku. Periodikum začalo vycházet v roce 1903 a zaměřovalo se nejen na kartelizaci obecně (právní aspekty, vývoj hospodářství, zapojení bank), ale především přinášelo aktuální zprávy roztříděné dle jednotlivých oborů. Díky tomuto časopisu je možné sledovat vývoj nejen pivovarnických, ale také dalších zainteresovaných sdružení, například hostinských, či sladařských. Tyto zprávy jsou klíčové pro pochopení vývoje oboru před první světovou válkou. Kartell- Rundschau, ačkoli primárně zaměřena na oblast střední Evropy, přinášela zprávy z celého světa, především ze Spojených států amerických, dále také informovala o mezinárodních kartelových dohodách. Představuje tedy velmi přínosný zdroj materiálu pro komplexnější náhled na problematiku kartelů.

Okrajově jsem pro práci užila i dalších odborných časopisů, jako byl například Hostimil, vydávaný s podtitulem „Odborný časopis věnovaný živnosti hostinské a výčepnické“. Ten samozřejmě přinášel velmi detailní zprávy o vývoji pivovarnictví a o vztahu mezi hostinskými a výrobcí piva. Především v prvním desetiletí dvacátého století

⁶ Kromě zmíněných periodik vycházely ještě další časopisy – mimo jiné Vzorný pivovar, Český sládek, Pivovarnické zprávy, mimořádné vycházely zprávy o pivovarnictví v časopisech jiných oborů jako byly Archiv zemědělský, či Časopis pro průmysl chemický. F. Chodounský: Příspěvek k dějinám českého pivovarnictví, Praha, Tiskárna Alois Weisner, 1891, str. 99.

v období napětí mezi oběma stranami jsou stránky periodika plné analýz příčin těchto problémů, včetně nástinů některých netradičních řešení pomocí vytváření specializovaných kartelů.

Pro dějiny českého pivovarnictví, především pro detailní poznání jednotlivých pivovarů, jsou pak velmi důležité pamětní spisy vydávané u příležitosti výročí založení podniků, či zajímavých událostí, z hlediska statistických informací poté Pivovarské kalendáře, či informace uveřejňované v publikacích encyklopedického charakter.⁷ Významný pramen dále představují fondy uložené v podnikových archivech jednotlivých pivovarů. Jako samostatný speciální archiv funguje Podnikový archiv Plzeňského Prazdroje a.s. kde jsou k nalezení fondy týkající se všech čtyř velkých plzeňských podniků, přičemž nejrozsáhlejší fond se zachoval z Měšťanského pivovaru. Další ze zkoumaných pivovarů, Akcionářský pivovar Smíchov má svůj podnikový archiv uložen v rámci fondu Pivovary a sladovny ve Státním oblastním archivu v Praze. Posledními ze zkoumaných pivovarů jsou potom Schwarzenberské pivovary, konkrétně knížecí pivovar v Lounech, jehož podnikový archiv je spolu s dalšími pivovary a sladovnami uložen v SOA Třeboň.

⁷ Další dobová literatura odkazuje k technicko – technologické modernizaci, jako například Chodounský, F.: Pivovarství, Praha, Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2005. Bělohudek, A.: Život a působení Františka Ondřeje Poupěte, Praha, Nakladatelství František Řivnáč, 1878.

3) Metody

Po metodické stránce jsem se pro svou práci snažila využít především klasických metod využívaných v disciplíně hospodářských a sociálních dějin. Nejprve jsem prostudovala dostupná odborná periodika, díky kterým jsem si utvořila základní osu vývoje oboru ve stanovené době především ve vazbě na kartelizační proces. V návaznosti na celkový vývoj jsem si poté stanovila několik bodů, které se staly určujícími pro stanovení úspěchu, či neúspěchu předem vytipovaných velkopivovarů. U těch jsem poté zkoumala hlouběji jejich dějiny, především na základě archivních fondů a dobové literatury a periodik. Základním metodou, kterou jsem zde využívala, byla strukturní analýza. Zaměřovala jsem se přitom především na předem zvolená kritéria úspěšnosti pivovarů a jejich účast v kartelech regionálních i zemských. Jednotlivá kritéria, jako jsou organizační struktura, odbyt, a především kartelizace byla podrobena u jednotlivých podniků zkoumání z hlediska efektivity a rentability. Následně byla provedena komparace výsledků zjištěných u jednotlivých podniků, jejímž cílem bylo získat komplexnější obraz o vývoji českého pivovarnictví v klíčové době od poloviny 19. století do počátku 1. světové války. Pro doložení některých vývojových specifik a jejich popis byla využita data a metoda statistická, na jejichž základě byly vytvořeny grafy, které jsou nedílnou součástí předkládané práce. Celkově se tedy jedná o práci analyticko – komparativního charakteru.

4) Dějiny pivovarnictví do roku 1869

4.1) Nejstarší historie pivovarnictví

Pivo je po vodě a čaji třetím nejvíce konzumovaným nápojem na světě, mezi alkoholickými nápoji je potom jeho spotřeba celosvětově na prvním místě.⁸ Jeho dějiny je možné sledovat až do pravěku, přičemž otázka stanovení konkrétní doby a konkrétního způsobu vzniku prvního piva podobného nápoje je dlouhodobě předmětem zkoumání archeologů, biologů a dalších odborníků. Ti dle současného stavu poznání odhadují, že první nápoje podobné pivu je možné datovat do období těsně před neolitickou revolucí. Jisté je, že ke vzniku prvních kvašených nápojů bylo zapotřebí tří základních surovin – vody, obilí a kvasinek.⁹

Touto nejstarší historií piva se zabývá mimo jiné kniha evolučního biologa Josefa Reichholf, která popisuje důležitost tohoto nápoje pro skupiny lidí žijící v době neolitické revoluce.¹⁰ Na základě archeologických nálezů především z oblasti Mezopotámie je možné dokázat, že nejstarší organické zbytky nápojů podobných pivu pocházejí z doby minimálně před 10 000 lety, některé mohou být dokonce až 12 000 let staré. Autor se dále domnívá, že semena divokých trav, která nebyla vhodná k výrobě chleba (byla totiž příliš malá na to, aby se při rozmletí dosahovalo dobrých výnosů), se dala využívat tak, že byla namočená a po změknutí se dala se vypít. Kultivace obilí a jeho využití pro výrobu chleba tedy probíhalo v době, kdy již varianty piva byly běžnou součástí života nomádských kmenů pohybujících se na území Malé Asie a Evropy.¹¹ Pivo se poté stalo velmi důležitou součástí života blízkovýchodních civilizací, stejně jako kultury starověkého Egypta. Naproti tomu velmi ambivalentní byl vztah kultury řecko – římské k pivu a jeho konzumaci.¹²

⁸ Nelson, M.: *The Barbarian's Beverage, A History of Beer in Ancient Europe*, Ebingdon, Routlege, 2005, str.1.

⁹ Jedná se tedy o dobu přibližně 10. – 8. tis.př.n.l.

¹⁰ Reichholf, J. : *Warum Menschen Sesshaft werden?* Frankfurt am Main, S. Fischer, 2008.

¹¹ Ibidem, str. 251 – 256.

¹² Pro kulturu starověkého Egypta bylo pivo rovněž klíčovou poživatinou. Až do doby nástupu Ptolemaiovců bylo rozšířeno a hojně konzumováno mezi všemi vrstvami obyvatelstva, včetně faraóna, jeho rodiny a dvora. Egyptané pravděpodobně rovněž zprostředkovali setkání obyvatel Kréty s pivem. Je totiž nesporné, že v minojském období byl i na Krétě konzumován nápoj, který se velice podobal sumerskému, či egyptskému pivu. Po převzetí hegemonie Mykéňany došlo k proměně, egejská oblast se od této doby stala oblastí kultury pití vína. Právě soupeření kultur pití vína a piva je jedním z klíčových faktorů dějin stravování ve starověku. Pro kulturu starověkého Řecka a později i římského impéria, bylo pití vína čímsi symptomatickým, jednalo se o určitý projev odlišnosti od ostatních národů. Tato kultura byla také, především v římském období, přenášena také do provincií mimo vlastní Apeninský poloostrov. Populární bylo například v Galii, kde původní obyvatelstvo před příchodem Římanů pilo především pivo. Zde se podobně jako již dříve v Egyptě podařilo

Rozvoj vaření piva v Evropě je možné zaznamenat v době raného středověku, kde existují první písemné zprávy o vaření piva z doby karolínské. V pramenech z tohoto období je možné najít zmínky o lidech označených jako *siceratores*, přičemž sicera bylo označení užívané pro všechny alkoholické nápoje mimo víno.¹³ Karolínské období je pro dějiny pivovarnictví důležité ještě z dalšího důvodu, který souvisí více než s administrativním pojetím výroby s její technologií. Právě v tomto období začala stoupat důležitost chmele pro výrobu piva. Chmel, dnes klíčová pivovarnická surovina, nebyl ve starověku k přípravě piva využíván vůbec a ve středověku k tomu docházelo jen ojediněle.¹⁴ Masivně začalo být chmelené pivo vařeno dokonce až od 18. století. V karolínské době se již ovšem setkáváme se záznamy o pěstování chmele pro účely pivovarnictví.¹⁵ První chmelnice jsou zmiňovány v dokumentech Pipina III Krátkého, první doklad o vaření piva z chmele potom ve statutech Adalharda st., který byl v první polovině 9.stol. opatem v klášteře sv.Petra a Štěpána v Corbie. Za oblast rozvoje chmelařství můžeme tedy považovat oblast Ille de France a okolí, odkud se tato plodina ve své kultivované formě rozšířila velice rychle po celé Evropě.¹⁶

Pro následující staletí existuje poměrně omezené množství pramenů, které by výrobu nebo konzumaci piva popisovaly. Z těch, které jsou k dispozici, můžeme usoudit, že velmi důležitou roli v tomto případě hrály kláštery. Již Benedikt z Nursie se při psaní první řehole musel vypořádat s otázkou, zdali je pro mnichy vhodné konzumovat pivo. V tomto případě se jednalo především o pivo vyráběné přímo kláštery. Tento problém byl opětovně řešen na církevních synodách v Cáchách v letech

získat pro víno uplatnění, přenesen sem byl ovšem pouze nápoj sám, nikoli způsob jeho konzumace. Galové si mimo jiné nikdy neosvojili středomořský zvyk mísit víno s vodou. Mezi Germány se poté kulturu pití vína nepodařilo přenést téměř vůbec. Drželi se výroby piva, které nevyráběli jen z obilí, ale také z luštěnin a dalších plodin. Reference o germánském pivu podal například Tacitus ve svém spise *Germania*, kde píše, že Germáni milují jakousi vínu podobnou omáčku vyráběnou z ječmene či pšenice. Kulturní výměna ovšem probíhala oběma směry a tzv. barbarské národy naučily římské obyvatele pít piva, které bylo například mezi římskými legionáři v Británii velice oblíbeno. V trendu upřednostňování vína pokračovalo také křesťanství, které stavělo své základy na židovství a řecko-římské tradici. Není proto překvapující, že zde byla přijata dogmatika chleba a vína. Z toho důvodu bylo víno s postupující christianizací rozšiřováno po celé Evropě, v místech kde nebylo vhodné zakládat vinice, alespoň kvetl obchod s vínem. To bylo transportováno především po velkých řekách, jako byl Rýn, či Dunaj. Pivo, které bylo důležitou součástí festivalů neolitu a poté kultur starověkého Sumeru a Egypta, bylo nyní zbaveno svého sakrálního významu a stalo se běžnou potravinou. Ibidem.

¹³ Ibidem, str. 70.

¹⁴ Jiné názory ovšem tvrdí, že chmel využívali k vaření piva Židé, kteří prošli tzv.babylónským zajetím, zde se seznámili s babylónskou kulturou pití piva a toto pak vařili právě s příměsí chmele. Ibidem, str. 27.

¹⁵ Chmel byl ve starověku považován za planý a tudíž v zemědělství nevyužitelný a občas byl konzumován jako náhražka chřestu.

¹⁶ Nelson, M.: *The Barbarian's Beverage, A History of Beer in Ancient Europe*, Ebingdon, Routledge, 2005, str. 70 – 80.

816 a 817, kde nakonec znovu potvrzena možnost konzumace piva pro řeholníky. Dalším pramenem ilustrujícím raně středověké klášterní pivovarnictví je plán pro klášter St. Gallen.¹⁷ Na tomto plánu, který je považován za ideální rozvržení benediktýnského kláštera, jsou vyobrazeny celkem tři budovy pivovarů – jeden měl sloužit pro potřeby řeholníků, jeden pro vážené návštěvy, poslední pro potřeby poutníků a chudých, kteří do kláštera přicházeli. Pro oblast německy mluvících existuje ještě další velmi výmluvný příklad klášterního pivovarnictví, neboť klášter Weihestephano u Freisingu je dnes nejstarším kontinuálně fungujícím pivovarem na světě s rokem zahájení výroby mezi lety 1140 a 1143.¹⁸

Na našem území byli sice prvními konzumenty piva Keltové a Germáni, kteří stejně jako jejich příbuzní v jiných částech Evropy vyráběli pivo z nejrůznějších v zemi dostupných surovin, ale první písemná zmínka o výrobě piva na našem území je spojena s klášterním prostředím. Zmiňováno je, stejně jako víno, v listinách souvisejících se založením kláštera v Břevnově v roce 993. Nejstarší dokladem o pěstování chmele je potom nadační listina knížete Břetislava, kterou uděloval kapitule sv. Václava ve Staré Boleslavi desátek z chmele z dvorů v Žatci, Staré i Mladé Boleslavi.¹⁹ Církev byla tedy v Evropě a také na našem území nejtradičnějším výrobcem piva. Na rozdíl od německy či francouzsky mluvících zemí, kde církevní pivovary dodnes fungují v poměrně hojném počtu, si ovšem církev na našem území nedokázala udržet ve výrobě svoji kontinuitu.²⁰ Církevní pivovarnictví si drželo poměrně dobré pozice až do začátku 19. století, ovšem v té době fungující církevní pivovary nedokázaly dostatečně pružně reagovat na změny ať v již oblasti technologie, či organizace výroby.

Od dvanáctého století došlo k rozvoji vaření piva mimo klášterů také v královských městech a to na základě privilegia udělovaného panovníkem, tzv. várečného práva. To umožňovalo všem majitelům domů uvnitř městských hradeb v těchto domech vařit a prodávat pivo. V této souvislosti je důležité uvést, že právo se

¹⁷ Jedná se o ideální plán kláštera, který byl zhotoven okolo roku 820 pravděpodobně ve skriptoriu v klášteře v Reichenau, opatem z Reichenau Heitem byl poté zaslán opatu Gozbertovi ze St. Gallen. Plán představuje nejucelenější pohled na fungování a strukturu benediktýnských klášterů raného středověku. Jedná se o koncepci rozlehlého, přesto precizně organizovaného areálu, který měl sloužit mnichům k naprosté soběstačnosti. Conant, K. J.: Carolingian nad Romanesque Architecture 800 to 1200, Edinburgh, Penguin Books, 1959.

¹⁸ Hoffmann, M.: 5000 Jahre Bier, Frankfurt am Main, Alfred Metzner Verlag, 1956, str. 58.

¹⁹ Dalším podkladem pro tyto nejstarší dějiny českého pivovarnictví je zakládací listina kolegiální kapituly na Vyšehradě z roku 1088, kde jsou uvedena jména sládků v Trávníce – Sobíka, Šesúra a Častoně. Heslo Čechy (pivovarnictví) in Ottův slovník naučný, díl šestý (Čechy – Danseur), Praha, Nakladatelství Jan Otto, 1893, str. 149.

²⁰ Basařová, G. – Hlaváček, I.: České pivo, Pacov, Nuca, 1999, str. 12 – 14.

nevztahovalo na jedince, ale na nemovitost. Právě vázanost práva na určitý dům vedla později, již v době rozvoje moderního pivovarnictví, ke spekulacím s právovárečnými domy, ke kterým odcházelo například v Plzni, či v Českých Budějovicích především v prvním decenniu dvacátého století. Várečné právo bylo v mnoha případech kombinováno s jinými privilegii, především s právem mílovým, které zapovídalo do určité vzdálenosti od města vyrábět a prodávat jiným výrobcům nežli byli obyvatelé daného města.

Jednotlivá města se ovšem odlišovala v dalších upravujících nařízeních, která místně ještě více várečné právo specifikovala a omezovala, například jen na domy stojící na rynku, nebo jen na technicky vybavené domy (tedy domy se sladovnou). Ve středověku probíhala výroba piva většinou domácí způsobem, ve 13. a 14. století bylo obvyklé, že si měšťan sám obstarával výrobu sladu, vaření piva i následnou distribuci produktu. Domácí výroba brzy přestala v některých městech vyhovovat, proto byly zakládány pivovary a sladovny společné.

Vařit a prodávat pivo tedy bylo privilegiem, nikoli řemeslem. Za řemeslo bylo ovšem od 14. století považováno sladovnictví, což vedlo ke vzniku sporu o právo vařit pivo, který v našem prostředí probíhal v období vrcholného středověku. Měšťané, kteří se věnovali přípravě sladu, se totiž pokusili získat monopolní postavení na trhu a snažili o to, aby se várečné právo vztahovalo pouze na ně. Podle rozhodnutí Václava IV. z roku 1398 bylo ovšem pivovarnictví dále považováno za obchod²¹, nikoli za řemeslo a mohlo proto být provozováno všemi právovárečnými měšťany bez ohledu na cechovní příslušnost. Právováreční měšťané, kteří nebyli zároveň sladovníky, ovšem nesměli vyrábět slad na prodej třetí osobě, neboť by tím narušovali výsady sladovnického řemesla. To bylo jediným vítězstvím sladovníků v tomto sporu. Ovšem i jich se týkala určitá omezení, některá města jim zakazovala vyvážet slad mimo své hradby, případně jej prodávat okolní šlechtě. Spory mezi právovárečníky a sladovníky ovšem i přes toto nařízení panovaly dále. Za Vladislava II Jagellonského podnikli sladovníci opakovaný pokus získat pro sebe monopol na výrobu piva ve městech, roku 1477 však bylo panovníkem potvrzeno původní Václavovo nařízení.²²

²¹ Postavení pivovarnictví jako obchodu bylo ovšem poněkud problematické. Nejednalo se o nákup zboží a jeho distribuci, ale o výrobu zboží a jeho prodej, proto by bylo na místě považovat pivovarnictví spíše za řemeslo. Ibidem.

²² Ibidem, str. 21.

Sladovnictví je nutné považovat za nejdůležitější související pivovarskou výrobu a jako takovému mu věnovat i dostatečnou odbornou pozornost. Problematice soužití sladovníků a výrobců piva na našem území je věnován mimo jiné příspěvek Michaela Viktoříka ve sborníku *Pivo lepších časů*.²³ Autor zde popisuje spory v době vrcholného středověku, dále postupné splynutí obou oborů v průběhu raného novověku²⁴ a následnou novou emancipaci obou oborů v průběhu 19.století.

V období raného novověku se začala uplatňovat více další velká zájmová skupina, která chtěla participovat na výnosné pivovarské výrobě, tedy šlechta. Ta se zpočátku specializovala jen na výrobu určitého druhu piv. Sorty piva, které byly v středověku a raném novověku vyráběny, byly pivo světlé pšeničné a tmavé ječné. Města se specializovala především na výrobu piva pšeničného,²⁵ ječné pivo, které bylo obecně považováno za levnější variantu, bylo poté doménou šlechty. Ta mohla pivo vařit i na základě várečného práva, pokud šlechtic vlastnil dům uvnitř města. Takové domy byly ovšem přímou konkurencí právovárečného měšťanstva a to je tedy zatěžovalo speciálními dárkami a poplatky. Další z možností byla výroba piva v poddanských městech, nebo na šlechtickém velkostátku. Vstup šlechty do pivovarského podnikání znamenal malou revoluci, která zcela změnila vztahy v tomto odvětví. Rozvoj šlechtického pivovarství v raném novověku je možné v některých aspektech přirovnat ke zrušení propinačního práva v roce 1869.

Šlechta totiž přirozeně začala své pivo distribuovat do svých poddanských měst a vesnic, které ovšem dříve byly sférami vlivu městského pivovarnictví. Města vzhledem k tomu, že se pivo, pokud nebylo definováno jinak, mohla vařit v každém domě, měla nasycený trh a musela svá piva vyvážet. Hlavním místem vývozu byla předměstí a dále města a vesnice v regionu. Právě zde vznikla třetí plocha mezi zájmy šlechty a měst. Spor o právo vařit pivo mezi šlechtou a královskými městy vypukl naplno v průběhu osmdesátých let patnáctého století. Jeho jádrem byl právě onen fakt, že šlechta vařila ve svých městských domech pivo, které pak chtěla dále distribuovat, což měšťanstvo považovalo za zásah do svých práv. Částečné řešení poskytla až tzv. Svatováclavská smlouva z roku 1517 vydaná Ludvíkem Jagellonským, která stanovila, že šlechta má na

²³ Viktořík, M.: Vznik sladovnického průmyslu a jeho vývoj do roku 1918 (se zvláštním zřetelem olomouckému sladovnictví) in *Pivo lepších časů*, Ústí nad Labem, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústav slovansko – germánských studií, 2007.

²⁴ I díky působení šlechty v oboru.

²⁵ Jednou z mála výjimek bylo město Rokycany, které se téměř převážně specializovalo na tmavé ječné pivo. Janáček, J.: *Pivovarnictví v českých královských městech v 16.století*, Praha, Československá akademie věd, 1959.

dobu šesti let právo vařit pivo pro vlastní potřebu ve svých městských domech, ale nesmí je o výročních trzích prodávat.²⁶ Výsada vařit pivo na šlechtických usedlostech se však prodloužila natrvalo. Šlechta navíc z piva uvařeného na venkovských statcích nemusela platit posudné. Ovšem boje mezi vrchnostenskými pivovary a právozárečnými měšťany probíhaly ještě v následujících desetiletích.²⁷

Tyto souboje dokumentoval i Pavel Janáček v knize Pivovarství v českých královských městech v 16. století a to na příkladu Loun²⁸. Zde odbyt městského piva do okolních vesnic postupně v průběhu století klesal. Jednalo se o zmenšení okruhu odběratelů o 66%. Celkový vývoz přepočítán na vědra neklesl o tolik, problém byl tedy především geografický, zmenšila se tedy oblast, kam mohlo být pivo exportováno. Postupně vývoz pšeničného piva z Loun téměř úplně ustal. Na čas se podařilo krizi zmírnit přechodem na výrobu levnějšího ječného piva, ovšem i tak města zaznamenala porážku od šlechtických velkostatků. Přechod na ječné pivo byl způsoben rovněž nedostatkem pšenice v době okolo roku 1600, který trval v podstatě po celé období třicetileté války.²⁹

Úspěšný a rychlý vstup šlechty do pivovarského podnikání byl zapříčiněn především snadnou dostupností surovin, které pocházely ve valné většině z vlastních zdrojů a také zajištěným odbytem, neboť pivo bylo distribuováno poddaným v rámci panství. Z tohoto důvodu nebylo pivo zde vyráběné příliš kvalitní a bylo určené k rychlé spotřebě v místě výroby. Odpad produkovaný při výrobě piva nacházel na velkostatku další využití například v podobě krmiva pro dobytek. Význam pivovarnictví na velkostatku byl především ve zhodnocování obilí, které zde bylo produkováno na peněžní zisky.³⁰ Šlechtické pivovary na velkostatech však neměly příliš vysoký výstav, pokrývaly pouze lokální spotřebu, což je také jeden z důvodů, proč později v 19. století

²⁶ „Item což se piva vaření dotýče, ta věc mezi stavy panským a rytířským a stavem městským jest odložena až do šesti let od nynějšího času pořád zběhlých, a to bez újmy každé strany vši a všeliké spravedlnosti. Též také všechny zápovědi a pokuty proto, aby k městům a trhům jich vezeno nebylo, minúti mají, kteréž sú se více z nelibosti nežli jaké potřeby až do těchto časů dály. Což se pak lidí obecních sedleckých dotýče při piva na prodej vaření, to stůj nálezu krále Jiřího slavné paměti.“ Fancek, J.: Svatováclavská smouva, Praha, Havran, 2006, str. 105, či „...v roce 1517 bylo ujednáno, aby páni a rychtáři nebránili svým lidem piva a jiných věcí z měst bráti i do měst voziti obilí a jiné věci svobodně.“ Heslo Čechy (pivovarnictví) in Ottův slovník naučný, díl šestý (Čechy – Danseur), Praha, Nakladatelství Jan Otto, 1893, str. 149.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Louny byly již od raného novověku jedním z významných pivovarnických center v českých zemích, v práci jim bude věnován prostor v souvislosti se schwarzenberským pivovarem, který největších úspěchů dosahoval na přelomu 19. a 20. století

²⁹ Ibidem, str. 57.

³⁰ Maur, E.: Český komorní velkostatek v 17. století: Příspěvek k dějinám „druhé nevolnictví“ v českých zemích, Praha, Univerzita Karlova, 1976.

nebyly schopné lépe konkurovat nově zakládaným velkopivovarům právozárečným či akciovým. Jedny z mála šlechtických pivovarů, které si udržely významné postavení na trhu i po roce 1869, byly schwarzenberské pivovary v Třeboni, či Lounech, nebo pivovar fürstensberský v Krušovicích.

4.2) První vědecké zhodnocení významu piva a pivovarnictví

Kromě utváření tradičních organizačních schémat českého pivovarnictví se v době raného novověku objevil poprvé i odborný vědecký zájem o obor pivovarnictví, který však má přesahy i na jeho dějiny v době moderní. V českém prostředí se jedná především o práci Tadeáše Hájka z Hájku.³¹ Tento původním vzděláním lékař po sobě zanechal poměrně obsáhlé vědecké dílo, v němž nalezneme také jeden spis věnovaný pivovarnictví. Dílo *De cerevisia* představuje jedno z nejúplnějších sepsaných na téma pivovarnictví v raně novověké Evropě. Velmi ceněno bylo i v 19. století, kdy byl původně latinský text dokonce dvakrát ve velmi krátké době vydán jako příloha obou významných oborových pivovarnických časopisů *Pivovarských listů* a *Kvasu*.³² Již z faktu, že oba odborné časopisy vydaly tento text, je jasné, že se jednalo o dílo zásadní, které jako první v naší ba i ve světové literatuře popsalo precizně technologický postup výroby piva a mohlo i po několika staletích od svého vydání soupeřit s moderní odbornou literaturou.

³¹ Tento renesanční polyhistor se narodil pravděpodobně dne 1. prosince roku 1525 v Praze jako syn Šimona Hájka, bakaláře pražského vysokého učení. V letech 1548 – 1549 pobýval Tadeáš Hájek na univerzitě ve Vídni, kde se zabýval především medicínou a astronomií, magistrem umění se stal v Praze roku 1551. V padesátých letech podnikl rovněž studijní cestu do Itálie, kde v Bologni a v Miláně studoval medicínu. Ještě v průběhu padesátých let se však vrátil zpět do Prahy, kde se krátce věnoval přednášení matematiky a astronomie na univerzitě. Zhruba od počátku 60. let se začal věnovat lékařské praxi. Coby lékař dosáhl poměrně značných úspěchů, stal se mimo jiné osobním lékařem Maxmiliána II. a Rudolfa II., v roce 1571 byl jmenován protomedikem Království českého a zároveň byl povýšen do rytířského stavu. Mimo medicíny se však stále věnoval i dalším vědám a to nejen v rovině výzkumu a publikací, ale také v rovině společenské, na jeho popud byl například do Prahy pozván slavný dánský astronom Tycho de Brahe. Zemřel v září roku 1600 v Praze a zanechal po sobě poměrně bohaté dílo, zaměřené především, nikoli však výlučně, na astronomii a lékařství. K oblasti astronomického bádání patří i jeho nejvýraznější vědecký úspěch, totiž správné zaměření nové hvězdy Kassiopeji v roce 1572. V oblasti medicíny představovaly přínos především jeho znalosti získané během italské cesty, kde byl silně ovlivněn učením Paracelsovým. Významnou měrou se zabýval rostlinnými léčivy, zde je nutno zmínit mimo jiné práci na překladu slavného Mattioliho herbáře. Osobnost Tadeáše Hájka z Hájku je tedy v současné nedocenitelná nikoli pro zásadní objevy v tom kterém vědeckém oboru, zde jej ještě v průběhu jeho života překonali jiní, ale především pro široký záběr témat, kterým se odborně věnoval. Svým následovníkům v mnoha případech zanechal fundované spisy a poznatky, na nichž mohli pracovat a které mohli dále rozvíjet.

³² Hájek, T.: O pivě, způsobách jeho přípravy, jeho podstatě, silách a účincích, příloha *Pivovarských listů*, Praha, Karel Tiller, 1884. Hájek, T.: O pivě, způsobách jeho přípravy, jeho podstatě, silách a účincích, *Kvas*: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelářství, Praha, Ant. St. Schmelzer, V, č. 2, str. 5.

Literatura věnující se pivovarnictví byla samozřejmě v průběhu 16. století publikována i v jiných zemích, například v Svaté říši národa německého se jednalo o díla Johanna Casimira Christ Saugfusse *Tractat vom Bier*, či spis Johanna Placotoma *De natura et viribus cerevisiarum*. Tento rozmach pivovarnické literatury je možné dát do souvislosti s celkovým rozvojem oboru v průběhu pozdního středověku a raného novověku.³³ Pivo bylo v této době především jednou ze základních potravin³⁴ a jednou z hybných sil hospodářství, ovšem okrajově byly zkoumány i jeho účinky v lékařství, či dalších oborech.

Přímým impulsem k sepsání Hájkova spisu *De cerevisia*³⁵ neboli *O pivě* bylo právě lékařství. Hájkův kolega Julius Alexandrinus připravoval vydání svého vlastního díla *O zdravotnictví* a požádal Hájka, aby přispěl samostatnou kapitolou věnovanou pivu a jeho účinkům. Hájek souhlasil a na základě této výzvy začal navštěvovat pivovary a sladovny, aby načerpal dostatek informací z praxe („hleděl nabytí nejprve u sládků prostého a nesoustavného sice, přece však ale úplného poučení“).³⁶ Téma mu nakonec přišlo natolik nosné a zajímavé, že z původně pouhé kapitoly věnované pivu se stalo samostatné dílo, které bylo vydáno roku 1585 ve Frankfurtu. Celý spis Hájek po dokončení věnoval význačnému renesančnímu velmoži Vilémovi z Rožmberka, což se může jevit příznačně, neboť právě na rožmberském dominiu v jižních Čechách se nalézalo velké množství pivovarů.

Čím se Hájkův spis odlišoval od jiných v této době vydávaných děl a čím si zajistil výsadní postavení mezi pivovarskou literaturou do dnešních dní? V první řadě je třeba vyzdvihnout systematickosti a srozumitelnosti popisu technologie výroby piva, kterou zde autor podává. Na území českých zemí se zachovalo několik středověkých listin, které podávají informaci o tom, že se pivo vařilo. Jakým způsobem, z jakých surovin, a další praktické otázky však řešeny nebyly. Zde je tedy nezbytné vyzdvihnout prvenství Hájkovo, který podává přesný popis procesu výroby piva. Spis je členěn do

³³ „Kdož by byl tak na hlavu padlý a tak nevzdělaný, že by poznání přípravy a podstaty piva za cosi nedůstojného považoval?! Zvláště, když ještě mimo to není žádným tajemstvím, že tohoto druhu nápoje přemnozí králové a knížata a v přemnohých královstvích a zemích co domácího a to nikoli nemilého nápoje užívali a dosud užívají.“ Basařová, G.: *Přínos Tadeáše Hájka z Hájku českému a světovému pivovarnictví*, in Drábek, P. (ed.): *Tadeáš Hájek z Hájku*, Praha, *Práce z dějin techniky a přírodních věd*, svazek 1, 2000, str. 83.

³⁴ Pivo bylo skutečně po celý středověk a raný novověk považováno za potravinu, změna tohoto pojetí, kdy se pivo stává poživatinou přichází až v 19. století.

³⁵ Celý název zní *De cerevisia eiusque conficiendi ratione natura, viribus & facultatibus opusculum*, v českém překladu uváděno nejčastěji jako *O pivě* a způsobech jeho přípravy, silách a účincích.

³⁶ Basařová, G.: *Přínos Tadeáše Hájka z Hájku českému a světovému pivovarnictví*, in Drábek, P. (ed.): *Tadeáš Hájek z Hájku*, Praha, *Práce z dějin techniky a přírodních věd*, svazek 1, 2000, str. 71.

celkem 14 kapitol a má dohromady pouhých 55 stran. Nejedná se tedy o knihu nijak obsáhlou, přesto podává základní a zásadní definice, které se staly neměnnými i pro praxi následujících staletí. V prvních kapitolách je podán odborný výklad o tom, co se přesně má rozumět pod pojmem pivo a jaké typy suroviny jsou vhodné k jeho výrobě. Následuje přesný popis výroby a na závěr účinky piva a výrobky, které je možné z piva vyrábět. Závěr se asi nejvíce přibližuje původní koncepci díla jako součásti většího o spisu o lékařství, jsou rozebrány možné medicínské účinky nápoje, jeho užívání, apod.

V úvodních obecných kapitolách překvapí, že se Hájek nepokusil žádným způsobem zprostředkovat tehdejší představy o původu piva, ačkoli bychom u muže vzdělaného a znalého i oborů humanitních podobnou ambici předpokládali. Poskytl však svému čtenáři alespoň etymologický rozbor latinského slova *cerevisia*. To Hájek odvozoval z *Cerery*, římské bohyně úrody a vegetace, která každoročně zajišťovala lidstvu bohatou sklizeň. V mladší literatuře je poté rozboru podrobena celé slovo, *cere-* jako již zmíněný odkaz na bohyni *Cereru* a *-visia* odvození z latinského slova *vis*.³⁷

Velmi přínosným bylo však už samo definování pojmu pivo. „Jest tudíž pivo nápoj z vody, zrní obilného a květu chmele vrbovitého vařením uměle sdělaný a řádně vykvašený, aby opět lidské tělo z přirozené vlhkosti ustavičným vypařováním strávené, prospěšným zavlažováním okrálo a znovu oživilo a kterýž přirozeností svou dobře slouží k uhasení žízně.“³⁸ Zásadním faktem je, že Hájek zmiňuje pivo jako nápoj, který je chmelený. Napříště tím dává najevo, že nápoje, které byly za piva historicky označovány³⁹, ačkoli se jednalo o nápoje nechmelené, nebude možno takto označovat dál. Další z charakteristických znaků díla je, že se ve vlastním popisu výroby piva autor věnoval především pivům svrchně kvašeným, která v dané době představovala drtivou většinu pivovarské produkce na našem území.⁴⁰ Velmi významná je ze zpětného pohledu rovněž kapitola věnovaná chmelu a jeho významu pro výrobu piva. Zároveň Hájek specifikoval oblasti, ve kterých lze v českých zemích vypěstovat kvalitní chmel. Zaměřil se, jak bylo původně i vlastním posláním spisu, i na lékařské účinky chmele, především antisepticitu.

³⁷ Hoffman, M.: 5000 Jahre Bier, Verlag Hans Carl, Nürnberg, 1956, str. 159.

³⁸ Basařová, G. – Hlaváček, I.: České pivo, Nuga, Pacov, 1998, str. 53.

³⁹ Nechmelená piva se vyráběla jak v Mezopotámii a Egyptě, tak poté například v Galii a v Germánii. Tradice chmelení pív byla postupně zakládána ve středověku, především v klášterních pivovarech, v době raného novověku se dočkala svého rozmachu.

⁴⁰ Spodně kvašená, neboli podkvasnicová piva se začala výrazněji prosazovat až v průběhu 19. století, kdy většina průmyslově orientovaných podniků pracovala s oběma technologiemi, progresivní podniky typu Měšťanského pivovaru v Plzni se však ubírali pouze cestou spodního kvašení.

Podrobně se věnoval především lékařskému zhodnocení účinků piva a považoval je nově nikoli za zdraví škodlivé, tak jako většina jeho předchůdců. Ve svém spise citoval Dioskorida, Hippokrata, Theofrasta z Efesu, Averoa, Galena či Paula z Eginu. Jejich tradovaný názor o škodlivosti piva, který se Hájek snažil svým dílem vyvrátit, vycházel ze znalosti a pochopení praxe⁴¹, ale především z kulturních rozdílů. Tradice kultury pití vína byla ve středomořské oblasti velmi silně zakotvena. Zatímco víno bylo nápojem civilizovaného světa, pivo představovalo nápoj barbarů.⁴² Přitom antické Řecko mělo kontakt s kulturou pití piva nejen od svých severních sousedů, ale rovněž mimo jiné od Egyptanů. Antičtí autoři se poté snažili například ve svých divadelních hrách podat vysvětlení, proč vyspělá egyptská civilizace, odmítá pít víno.⁴³

Svým spisem Hájek potvrdil pivo jako nápoj zdravý a vyvracel zažitě předsudky. Poukazoval především na fakt, že se pivo vyráběné jeho současníky, nedalo v žádném případě srovnávat s pivy známými antickým autorům, technologie, suroviny, znalosti výrobců, vše bylo na zcela jiné úrovni. Jakost raně novověkých piv dokazoval i na faktu, že obecně jsou za velmi zdravé považovány národy jako jsou Angličané, Švédové, Dánové, Sasové, Germáni, Češi, atd. tedy národy, které jsou tradičně svázány s pivní kulturou.

Základní přínosy Hájkova díla představují především precizní popis technologického postupu výroby piva a dále komparace dostupných znalostí o pivovarnictví z oblasti historie, etymologie, lékařství, apod. Avšak nejcennějším se ze zpětného pohledu jeví fakt, že Hájek své dílo postavil jako apologetiku piva, vyrovnal se předsudky tradovanými již od dob antických a postavil se tak na počátek odborného českého bádání v oblasti pivovarnictví. Neváhal dokonce poznat praktickou stránku celého procesu výroby a poučit v pro něj doposud neznámém oboru. Důležitým faktem je, že rozpoznal a zhodnotil význam, které pivovarnická produkce pro naše území představovala a dokázal na velmi malém prostoru podat úplný výklad dostupných znalostí.

⁴¹ Tak jako tomu bylo u Hájka samotného.

⁴² V Homérově *Odyseji* je například zmíněno, že Kyklópové, na jejichž ostrov se Odysseus dostane, nežijí jako zemědělci, pouze pasou dobytek a pijí jeho zkvašené mléko. Ačkoli na jejich ostrově rostou hrozny, oni je nijak nezpracovávají a to je důkazem pokleslosti jejich kultury.

⁴³ Herodotos vysvětluje tento paradox tím, že v Egyptě nejsou vhodné klimatické podmínky pro pěstování hroznů.

4.3) Technicko – technologická modernizace, počátky spolkové činnosti a odborného vzdělávání v pivovarnictví

V průběhu 17. a 18. století docházelo k upevňování pozic tří výše zmíněných výrobců piva – tedy církve, měšťanstev a šlechty. U žádného z nich však nemůžeme v tomto období hovořit o rozvinutém moderním průmyslu. Jejich výrobky podléhaly rychlé zkáze a byly určeny pro lokální trh. Na konci 18. století je dokonce možné z dobových pramenů zaznamenat stížnosti na obecně se zhoršující kvalitu pivovarnictví, nejen na území českých zemí, ale například i v zemích německých.⁴⁴ Ani výstav pivovarů nebyl vysoký, nebylo to možné především kvůli faktu, že do jejich vybavení, které bylo většinou vyráběno podomácku, nebylo po mnoho desetiletí investováno. Mimo spisu Hájkova nebylo navíc až do konce 18. století věnováno pivovarnictví příliš mnoho odborné pozornosti. Ještě na počátku 19. století si proto valná část pivovarů zachovávala i několik set let staré postupy výroby. Bylo proto potřeba modernizovat nejen vybavení a technologie, ale především vychovat nové adepty pivovarského řemesla, kteří by tyto technologie a vybavení uměli používat.

Tyto změny byly mimo jiné nastartovány díky „nestoru moderního českého pivovarnictví“⁴⁵, kterým byl sládek František Ondřej Poupě⁴⁶. Ten se narodil v Českém Šternberku jako syn kováře, v letech 1768 – 1772 se poté vyučil u svého staršího bratra Jana sladovnictví. Jako sládek pracoval například v pivovarech ve Štěkní u Písku, Tachově, Hořovicích, ve Slaném a na konci své kariéry v obecním pivovaru v Brně. Na všech svých působištích se snažil o zavedení tehdy moderních postupů výroby. Postupně své názory publikoval a věnoval se rovněž činnosti pedagogické. Během svého působení v Brně zde založil pivovarskou školu, což byl v té době celosvětový unikát. Zde přijímal uchazeče nejen z Čech, Moravy a Slezska, ale také z území dnešního Rakouska či různých německých států. Tuto školu absolvovali mimo jiné také budoucí sládci a majitelé významných vídeňských podniků jakými byly St. Marx, Hüttelsdorf, Schwechat, apod.⁴⁷

⁴⁴ „Ten hořký chmelový květ a peluňkový extrakt, jenž zde falešně pod jmenem piva podáván jest, snad dobře se hodí pro patra zkažená naší bídou kořalkou bramborovou těch copařů měšťanů a drvoštěnpů...“ Zhodnocení kvality německých piv z roku 1816. Chodounský, F.: Příspěvek k dějinám českého pivovarnictví, Praha, Tiskárna Alois Weisner, 1891, str. 6.

⁴⁵ Bělohubeck, A.: Život a působení Františka Ondřeje Poupěte, Praha, Nakladatelství František Řivnáč, 1878, str. 8.

⁴⁶ Žil mezi lety 1753 – 1805.

⁴⁷ Basařová, G. – Hlaváček, I.: České pivo, Pacov, Nuca, 1999, str. 130 – 132.

Nejznámější Poupěho teoretické spisy, určené jak pro posluchače školy, tak pro pivovarskou veřejnost, jsou německy psané *Die Kunst des Bierbrauens* z roku 1794, *Versuch einer Grundlehre der Bierbrauerei in katechischer Form* z roku 1779 a konečně česky psané *Počátkové základného naučení o vaření piva* z roku 1801. V nich se mimo jiné snaží propagovat používání nových přístrojů, jako byly teploměry, hustoměry, ale rovněž technologii spodního kvašení. Zároveň se snažil o technologickou kodifikaci pivovarské výroby.⁴⁸

I díky působení Františka Ondřeje Poupěho bylo zcela evidentní, že bez odborného školství nemohla být v řadách pivovarských zaměstnanců šířena osvěta. Proto byla v roce 1816 podána zemskému výboru žádost, aby mohla být škola, či lépe řečeno odborné kurzy, zřízeny při pražské technice. První přednášky zaměřené na pivovarskou chemii zde proběhly v roce 1818. Nejvýznamnějším z přednášejících byl Karel Napoleon Balling⁴⁹, který byl autorem dalšího zásadního díla *Die Gärungsachemie* a stal se rovněž uznávaným jako zdokonalitel sacharometru. Díky zdokonalení a následné propagaci sacharometru se stal velmi důležitým nejen pro vývoj českého pivovarnictví, ale také cukrovarnictví.⁵⁰

Ani v roce 1818 otevřený kurz na technice však nebyl dostačujícím pro výchovu nových adeptů povolání sládka.. U nich nebylo nezbytné vzdělání na takové úrovni, jaké poskytovaly zmíněné kurzy, avšak bylo nutné zřídit zcela speciální střední školy. Především v souvislosti s možností zakládání akciových pivovarů bylo podstatné zvýšit počet kvalifikovaných sil v pivovarském průmyslu. První z odborných škol byla založena roku 1868 a poskytovala denní a večerní studium. Ústav byl velmi dobře zajištěn z hlediska pedagogického sboru, působili zde význační sládci s mnohaletou praxí jako byl například Antonín Schmelzer, či Karel Tiller. Škola procházela v dalších obdobích různými transformacemi, v roce 1910 k ní byla zřízena ještě Vyšší sladovnická škola, učená pro výchovu středních technických pracovníků.

Velmi důležitým a zcela novým elementem byla v druhé polovině 19.století kromě etablování pivovarského školství také činnost spolková. Ta poté sehrála pozitivní roli rovněž v procesu kartelizace. V roce 1873 byl zřízen Spolek pro průmysl pivovarnický

⁴⁸ Ibidem

⁴⁹ Žil mezi lety 1805 – 1868.

⁵⁰ Ibidem, str. 133.

v Království českém.⁵¹ Jeho původním hlavním posláním bylo zastupování pivovarnického průmyslu v jednání se státními úřady a orgány a měl rovněž působit jako spolek šířící technické a technologické novinky v pivovarství a povědomí o nich.⁵² Pole jeho působnosti se však v průběhu poslední čtvrtiny 19. a počátku 20. století začalo rozšiřovat a zahrnovalo tak nakonec vše od odborných aktivit, jako bylo garantování úrovně pivovarských škol, přes záležitosti sociální, jako speciální pojištění, či fondy pro vdovy a sirotky po pivovarnických zaměstnancích, až po záležitosti politické. V letech před první světovou válkou se v tomto ohledu spolek angažoval především jako jednotný hlas českého pivovarnictví v problematice zvyšování pivní daně. V roce 1909, kdy byl jeho předsedou známý sládek smíchovského pivovary František Hejtmánek, měl spolek 3 čestné členy, 18 členů zakládajících, 8 členů dopisujících a 607 členů činných, tedy celkem 636 členů. Rovněž byl až do roku 1918 členem Ústředního svazu rakouských spolků pivovarských ve Vídni. Další výraznou postavou, která se profilovala v souvislosti s vedením tohoto spolu a po určitou dobu stála v jeho čele, byl František Chodounský. Ten byl, stejně jako Hejtmánek, sládkem znalým praxe, přesto se věnoval i teoretickému bádání, především v oblasti morfologie chmele a byl i uznávaným autorem odborných publikací. Na konci svého života se věnoval rovněž pedagogické činnosti na střední i vyšší odborné škole.⁵³

Veškeré výše popsané aktivity čelních představitelů českého pivovarnictví byly klíčovými z hlediska vývoje oboru. Bez dobře zakořeněných spolkových struktur, které na sebe navíc vzaly úlohy sociální garantů a bez řádně rozvinutého systému středních, vyšších ba i vysokých škol, by se nemohl obor dostatečně rozvinout.

Kromě těchto aspektů však velkou roli hrála také již tolikrát zmiňovaná technická vyspělost. Největší technologickou novinkou, která se začala uplatňovat v pivovarech na území habsburské monarchie především v druhé čtvrtině devatenáctého století, byla technologie spodního kvašení.⁵⁴ Ta umožňovala vyrábět pivo kvalitnější a především

⁵¹ Mezi další spolky můžeme počítat roku 1886 ustanovenou Jednotu k založení a vydržování ústavu pro průmysl pivovarnický v Čechách a jí udržovaný ústav, který zahájil činnost v roce 1887. Pro oblast Moravy byl v Brně založen Mährischer Brauherren-Verein. Kratochvíle, A.: Pivovarství českých zemí v proměnách 20. století, Praha, Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2005, str. 9.

⁵² Konkrétně „...zastupování průmyslu pivovarského oproti státním úřadům a orgánům a pracovati k technickému zdokonalování pivovarství.“ Ibidem, str. 22.

⁵³ Ibidem

⁵⁴ Do roku 1840 se na území Čech a Moravy vyráběla především piva svrchně kvašená (nazývaná někdy nadkvasná, či nadkvasnicová). Pracovalo se se zákvasem, v němž převažovaly kvasinky hromadící se při kvašení u hladiny. V tomto zákvasu však vždy bylo i minimální množství kvasinek, které sedimentovaly u

trvanlivější. Při přechodu na tento typ výroby se muselo počítat i s úpravami výrobního zázemí pivovarů, neboť technologie spodního kvašení vyžaduje předně nižší teploty a výroba piva touto metodou trvá déle než při svrchním kvašení.⁵⁵ Proto musely být ve většině podniků modernizovány sklepy a ledárny, stejně jako musely být zvětšovány skladovací prostory.

Jako jedni z prvních experimentovali s metodou spodního kvašení ve větší míře ve svých pivovarech Schwarzenbergové a to již v první polovině 19. století. Ovšem ještě v době okolo roku 1850 byly pivovary vyrábějící pomocí této technologie v naprosté menšině, a pouze o něco větší procento pivovarů zkoušelo ve své výrobě zavádět současně obě technologie. V roce 1841 bylo v Čechách činných celkem 1052 pivovarů, z nichž 938 vyrábělo pivo pomocí kvašení svrchního, 97 používalo obou technologií a pouhých 17 používalo novou technologii spodního kvašení. Postupně se však začala nejvíce prosazovat právě tato poslední skupina, do které patřil například Měšťanský pivovar v Plzni, který se již od svého založení v roce 1842 orientoval pouze na spodní kvašení. V roce 1885 již byla situace zcela opačná a v Čechách zanikl poslední pivovar vyrábějící pouze svrchním kvašením (pivovar v Krupce) a v celé monarchii existovalo v tomto roce již jen 29 podobných podniků.^{56,57}

K zkvalitnění výroby samozřejmě dopomohla i větší mechanizace výroby piva, která se uskutečnila i díky domácím strojírenským firmám, jako byly například J.Martínek, Noback a Fritze, Novák a Jahn, Ringhoffer, Škodovy závody, nebo Českomoravská Kolben-Daněk, které vyráběly specializované pivovarské a sladařské stroje.

Z prostředí českých zemí vyšly rovněž i některé vynálezy, které napomohly mechanizaci světového pivovarského průmyslu. Jednalo se především o vynálezy inženýra Josefa Heindleho a bratří Josefa a Jana Ječmenů. První jmenovaný sestrojil nejdříve lískové a potom také bubnové klimatizované sladovadlo včetně hvozdu, což značně vylepšilo podmínky a standardizaci sladovacího procesu během celé sladovací kampaně. Bratři Ječmenové v roce 1873 vynalezli žlábkové sladovadlo a mechanický hvozď, které se velice brzy začaly uplatňovat jak v Čechách a Rakousku, tak například i

dna. Ty se sbíraly zvlášť a využívaly se pro výrobu spodně kvašených (podkvasnicových) piv. Postupně se začal prosazovat pouze způsob výroby piv z těchto spodních kvasinek.

⁵⁵ Proces vlastního spodního kvašení trvá přibližně 10 dní, pivo poté musí ještě dozrát v sudech, což je proces, který zabere několik týdnů, výroba pomocí svrchního kvašení se naopak pohybuje okolo jednoho týdne.

⁵⁶ Oproti 1190 pivovarům využívajícím obě technologie a 860 pivovarům s technologií spodního kvašení. Choudounský, F.: Příspěvek k dějinám českého pivovarnictví, Tiskárna Alois Weisner, Praha, 1891, str. 62.

⁵⁷ Viz graf č. 1

v Německu, ve Francii, či v Dánsku. Z dalších novinek, které přinesla do pivovarské výroby druhá polovina 19. století jmenujme například zavedení parního pohonu, vaření párou, strojních chlazení, pneumatické sladování, apod. Další novinkou byla poté výroba lahvého piva, k níž byly počátkem 20. století zhotovovány celé nové stáčecí linky.⁵⁸

5) Pivovarnictví na našem území mezi lety 1869 – 1918

V předcházejících odstavcích jsem se pokusila nastínit specifika vývoje českého pivovarnictví do roku 1869, včetně administrativních, technických a sociálních aspektů. V následujícím oddíle práce bude věnována pozornost vývoji pivovarnictví v době mezi lety 1869 – 1918, konkrétně některým vybraným problematikám, které výrazněji ovlivnily vývoj oboru především ve vazbě na proces kartelizace.

5.1) Zrušení propinace 1869

Ačkoli technické a technologické inovace se v českém pivovarnictví objevovaly již v první polovině 19. století, za dobu zrodu moderního pivovarského průmyslu na našem území považovat až rok 1869, kdy došlo ke zrušení monopolního postavení určitých skupin výrobců, které bylo zaručeno propinačním, neboli vystavovacím právem. Zrušení monopolu nabylo platnosti dne 30. dubna 1869 zrušením propinačního zákona (respektive 29. dubna téhož roku na Moravě a 2. listopadu 1870 ve Slezsku). V pivovarnickém a lihovarnickém průmyslu se tak otevřela možnost zakládání akciových společností. Propinační právo nebylo pouze záležitostí našeho území, podobná nařízení existovala například ve Francii, nebo v Rusku. Naposledy před svým zrušením bylo definováno zákonem ze dne 30. dubna 1860, č. 55 z.z. jako „výhradné právo v jistém okršlku pivo vařit a kořalku pálit i oboje prodávatí“.⁵⁹ Již v průběhu 50. a 60. let 19. století byly sice platné určité ústupky z monopolu na výrobu piva, které byly zavedeny v roce 1848⁶⁰, ovšem monopol jako takový byl stále platný a tradiční výrobci, tzv. propináti zůstávali dále pro pivovarskou výrobu podstatně zvýhodněni. Daný stav však nebylo možné dlouhodobě udržet, proto v průběhu 50. a především 60. let 19. století docházelo na půdě zemského sněmu Království českého k jednáním, která

⁵⁸ Basařová, G. – Hlaváček, I.: České pivo, Pacov, Nuca, 1999, str. 71.

⁵⁹ Sedláček, J.: Zákaz čepovati cizí pivo v právovárečných domech (příspěvek k theorii právnických osob), Brno, 1930.

⁶⁰ Od tohoto data bylo například možné za určitou úplatu a za splnění jistých okolností zakoupit licenci na zřízení pivovaru, nebo lihovaru a to i přesto, že daný žadatel nepatřil mezi tzv. propináty.

měla vést ke konečnému zrušení historického propinačního práva. Jako hlavní důvody jeho zrušení přitom zájemci o pivovarské podnikání a zastánci jeho zrušení uváděli ozdravení národního průmyslu a zlevnění a zkvalitnění výroby. Jako další důvod byl uváděn mimo jiné fakt, že od nových výrobců bude možné vybrat více peněz na daních. Ve stenoprotokolech z jednání zemského sněmu bylo také uvedeno, že zrušení propinace může přinést posílení vývozu českých piv do zahraničí, což je segment, který je vhodné brát na zřetel.⁶¹ Na druhém zasedání 14. schůze zemského sněmu Království českého dne 24. září roku 1868 bylo proto propinační právo po více než desetiletí intenzivních jednání definitivě zrušeno.

Krok úřadů vedoucí k volné konkurenci samozřejmě vzbudil bouřlivou diskuzi i nelibost ze strany „tradičních“ výrobců. Těm se nakonec podařilo vyjednat systém kompenzací, kterým jim měl novou situaci ulehčit. V rámci těchto opatření byla stanovena přechodná dvacetiletá lhůta, s trváním do 1. června 1889, která zavazovala ty, kteří chtěli požádat o koncesi umožňující vaření piva či kořalky, k zaplacení 5000 respektive 200 zlatých. Peníze získané z těchto koncesí byly převedeny do tzv. propinačního fondu a po dvaceti letech měly být přerozděleny výrobcům činným již před rokem 1869.⁶² Tento způsob byl však platný jen na území Čech, na Moravě a ve Slezsku byly náhrady řešeny jiným způsobem. Jednotlivým tradičním výrobcům byly přiděleny reparace na základě důchodů, které jim plynuly z jejich výroby.

Teprve od roku 1869 tedy můžeme hovořit o českém pivovarnictví jako o moderním rozvinutém oboru. Od konce šedesátých let tedy bylo pro pivovary extrémně důležité, aby se vyrobenému pivu dostalo dostatečného odbytu, neboť došlo k rozšíření nabídky na trhu a odběratelé měli možnost svobodně volit mezi jednotlivými podniky. Od tohoto data tedy můžeme pozorovat eskalaci boje o každého odběratele, což je jedním z klíčových témat, která ovlivnila vývoj celého oboru a podnítila proces pivovarské kartelizace.

⁶¹ „Komise ku zkoumání těchto rysů a zprávy, jíž se týče, zřízená měla o tom nejdůkladnější porady a usnesla se konečně o to, co následuje. Právo propinace v Čechách budiž zrušeno, proto:

- a) Že se tím docílí lepšího zpeněžení plodin pěstovaných jakožto prospívání domácího průmyslu.
- b) Že se tím docílí lacinějšího a co možná dobrého nápoje oblíbeného a zdravého, poněvadž
- c) Se opatří státu značný důchod uložením daně na tuto výrobu a poněvadž
- d) Tím napomáháno bude vyrábění nemálo důležitého, co rok se rozmáhajícího zboží vývozného.

Konečně pokládala komise zrušení propinace za nevyhnutelnou důslednost našeho nynějšího zákonodárství, aby jak praví s důrazem již zpráva sněmovní komise ze dne 22. února 1863, zásady rolnického a průmyslnického zákonodárství, ve shodu přivedeny byly.“ elektronický zdroj: http://www.psp.cz/eknih/1867_69skc/2/stenprot/018schuz/s018018.htm

⁶² Hojek, J.: Spolek pro průmysl pivovarský, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2000.

V návaznosti na zrušení propinace bylo první polovině sedmdesátých let v Čechách založeno celkem 41 nových akciových pivovarů, z těch nejvýznamnějších můžeme jmenovat například První plzeňský akciový pivovar známější pod označením Gambrinus (1869), Smíchovský akcionářský pivovar (1869), Ringhofferův pivovar ve Velkých Popovicích (1872), nebo Brněnský akciový pivovar (1872). I přesto tento zakladatelský boom ovšem celkový počet pivovarů klesal, s nástupem moderních velkopivovarů přirozeně zanikaly některé menší podniky, které byly především v držení šlechty, která je za poplatek najímala pachtýřům.⁶³ Svým vybavení ani objemem výroby nebyly takové podniky schopné konkurovat moderní průmyslové výrobě. Nově zakládané pivovary převyšovaly zaniklé výší výstavu, který byl tak v celkovém objemu zvyšován.

5.2) Pivovarství a daně

Vzhledem ke stále vzrůstajícímu výstavu pivovarů a vylepšující se pozici českého piva na zahraničních trzích, byl právě tento artikl, podobně jako jiné výrobky potravinářského průmyslu, podroben poměrně vysokému nepřímému zdanění. Stát čerpal z daní z piva, cukru, či lihovin nemalé prostředky, kterými mohl financovat svoje další aktivity. Vzhledem k tomu, že objem výroby neustále stoupal, snažil se stát logicky získat co nejvíce. V průběhu poslední čtvrtiny 19.století se dávky z piva staly velmi diskutovaným problémem. Přirozeně se nejednalo o nový fenomén, pivo bylo určitými způsoby zpoplatněno již od středověku. Například v roce 1228 museli pivovarníci platit královskému číšníkovi z každé várky piva 12 denárů. Od roku 1481 musela města platit tzv. povárné, z každého strychu⁶⁴ obilí použitého na výrobu tzv. bílého piva (pšeničného) se platil jeden groš, o deset let později byla tato dávka zavedena i pro pivovary šlechtické a církevní. V průběhu raného novověku se principy zdanění piva několikrát obměnily, především byly vedeny spory o to, zdali se bude platit ze sladu použitého na výrobu, nebo až z vyrobeného piva. Od roku 1775 se platila daň z požívání nápojů, z každého sudu 3 zlaté, každý jedenáctý a dvanáctý sud se nepočítal. V roce 1805 vyšel tzv. doplňkový patent, který stanovil povinnost ohlašování

⁶³ Viz graf č. 2

⁶⁴ Možno přepočítat na čtyři větele, či 93 litrů.

každé várky na plný var pod trestem tří zlatých. Také tzv. všeobecná potravní daň z roku 1829 měla rovněž zabránit různým podvodům.⁶⁵

Roku 1852 prošla daňová soustava zásadní úpravou, od níž se platily poplatky již nejen podle množství vyrobeného piva, ale také podle jeho „sladkosti“, přičemž za minimum bylo stanoveno 12 stupňů sacharometrických a zředění várek pod jedenáct stupňů bylo zakázáno.⁶⁶ Od roku 1857 potom bylo povoleno vyrábět mladiny slabší, minimálně však 9 stupňů sacharometrických. O dva roky později se zvýšily poplatky z piva o celých 20 % a zároveň byly zavedeny nové míry a váhy. Díky těmto změnám se po zrušení propinace platilo 16,7 krejcaru z jednoho hl piva a jednoho sacharometrického stupně. V roce 1883 byla v souvislosti s přípravou nového finančního zákona uspořádána anketa o reformě pivní daně, kde při jednáních pivovarnickou veřejnost zastupovali odborníci František Hejtmánek a Karel Urban. Dne 17. července 1899 byl vydán nový zákon o zdanění piva, přičemž se jednalo o dlouho očekávanou reformu, o níž se hovořilo již od šedesátých let 19. století.⁶⁷

Zároveň s těmito jednáními se objevily i snahy zavést kromě zdanění platného v celé monarchii také zemskou dávku z piva, která měla být daní ze spotřeby a samozřejmě zcela nezávislá na dani státní. Proti těmto snahám se velice ostře ohrazovaly jak samotné pivovary, tak například Spolek pro průmysl pivovarský. Reakcí na rozhodnutí zemského sněmu, který v roce 1901 zavedení nové zemské dávky z piva odsouhlasil, bylo okamžité zdražení cen piva hostinskými, kteří očekávali, že budou muset od vstoupení zákona v platnost od pivovarů odebírat pivo za vyšší ceny. Na to ovšem reagovali také samotní koncoví konzumenti, kteří pít piva buď omezili, nebo s ním úplně přestali. Byly dokonce zaznamenány poměrně kuriózní snahy organizovat hromadné stávky konzumentů piva.

Rovněž v odborných kruzích se v období okolo přelomu století stala nejsledovanějším tématem právě zemská dávka z piva. Navrhovaná výše daně byla v roce 1902 1 rakouská koruna a 40 haléřů na hektolitr a dohromady s pivním krejcarem neměla přesáhnout hodnotu 3 korun a 40 haléřů. Jako obecný důvod pro zavedení nové pivní daně zákonodárci uváděli nedostatek financí na platy učitelů, které tedy měly být kryty z této nové dávky. Průběžně po celý rok 1902 se stránky odborného pivovarského

⁶⁵ Ibidem, str. 25.

⁶⁶ Z jednoho stupně a jednoho dolnorakouského vědra se platilo 3 a ¼ krejcaru konvenční měny, v Praze při dovozu piva 21 a 1/8 a při vývozu z města se vracelo 17 7/9 krejcaru konvenční měny. Basařová, G. – Hlaváček, I.: České pivo, Pacov, Nuca, 1999, str. 31.

⁶⁷ Hojek, J.: Spolek pro průmysl pivovarský, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2000.

tisku plnily debatami a zamyšleními nad novou zemskou dávkou. Na konci roku 1902 vydal zemský sněm podruhé usnesení o zavedení zemské dávky ze spotřeby piva. Konečná výše dávky byla stanovena na 1 korunu 70 haléřů z hektolitrů a její vyplácení mělo začít dnem 1. března 1903.⁶⁸

Již v polovině března přitom bylo jasné, že s touto daní bylo spojeno mnoho administrativních nejasností, na které pivovary příslušné úřady samozřejmě upozorňovaly. Ještě v roce 1904 byla tato dávka hlavním tématem k hovoru v odborných kruzích. „Zemská dávka pivní, tento upír rakouského, nanejvýš českého průmyslu pivovarského bude jako dosud i v roce nastávajícím sáti životní jeho mízu.“⁶⁹ Tento i podobné ohlasy na nově zavedenou zemskou dávku byly uveřejňovány v prvním lednovém čísle časopisu Kvas pro rok 1904. Během dubna se poté objevily spekulace nad tím, že by snad výše dávky měla být zvednuta na 2 koruny za hl. V dalších letech nebyla již tato problematika tolik diskutována, v roce 1910 byla zemská dávka dokonce zrušena, ovšem o tři roky později byla opět obnovena. Nerozpoutala již však takovou vlnu nevole jako na počátku století.

5.3) Ochranné známky v pivovarství

Dalším velmi ostře sledovaným tématem byla problematika ochranných známek pivovarů, které byly jednotlivými podniky využívány jako velmi účinné nástroje konkurenčního boje.⁷⁰ Nejednalo se přitom pouze o oblast zájmu exportních velkopivovarů ale i o boj na regionální úrovni mezi pivovary rozmístěnými na velmi malém území. Tento lokální boj byl markantní především v místech s vysokou koncentrací podniků se středním a vyšším výstavem, jako byla například Plzeň či České Budějovice.

Na příkladu označení Pilsner se pokusím nastínit, jakým způsobem problematika ochranných známek vstupovala do konkurenčního boje mezi jednotlivými podniky. Proč vůbec k podobným incidentům docházelo? Především díky tomu, že mnohé pivovary inspirovány úspěchem například plzeňského Měšťanského pivovaru přecházely na podobnou technologii výroby a sázely na užití podobného názvu svého výrobku. Například tedy současně s úspěchem plzeňského piva začaly další podniky

⁶⁸ Časopis Kvas, období 1900 – 1904.

⁶⁹ Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník XXXII, č.1, Praha, Ant.St. Schmelzer, str.2.

⁷⁰ Pánková, K.: Ochranná známka – nástroj konkurenčního boje plzeňských pivovarů na přelomu 19. a 20.století in Hospodářské dějiny, Praha, Historický ústav, 2009, str. 115.

„parazitovat“ na rychle rostoucí popularitě označení Plzeňské – Pilsner, když takto označovaly svá, místem původu neplzeňská piva. Tyto napodobeniny obsahovaly ve svém názvu většinou německou jazykovou mutaci jména Plzeň, buď „Pilsner“ nebo „Pilsener“. Jelikož ovšem v Habsburské monarchii neexistoval v době okolo poloviny 19.století zákon upravující problematiku ochranných známek, nemohl pivovar podniknout žádné další kroky až do 23.dubna 1859, kdy si nechal zaregistrovat kombinovanou ochrannou známku „Pilsner Bier“ u Obchodní a živnostenské komory v Plzni. Od tohoto data byl potom vypálenou ochranou známkou označován každý sud piva vyrobeného v Měšťanském pivovaru. Tato nová skutečnost byla navíc několikrát publikována v tisku, aby co nejdříve vešla do obecného povědomí odběratelů i konzumentů. Avšak ani zápis této obchodní značky, ani následná registrace do obchodního rejstříku v roce 1864 pod označením „Bürgerliches Brauhaus in Pilsen“ nezabránilo zneužívání registrovaného označení. V roce 1898 došlo po několikerych sporech s napodobiteli především z Německa⁷¹ ve spolupráci s berlínskými zastupiteli bratry Camphauseny k zaregistrování obchodní další verze známky - „Prazdroj – Urquell“, která byla o několik měsíců později, na počátku roku 1899, zapsána i ve formě etikety „Pilsner Urquell – Plzeňský Prazdroj“. V téže době získal pivovar práva používat ve znaku rakouského orla, což bylo obecně uznávané označení kvality. Od 7. září roku 1900 bylo na základě usnesení zastupitelstva města Plzně Měšťanskému pivovaru povoleno užívat ve své ochranné známce plzeňský městský erb, jak o to požádala správní rada pivovaru svým dopisem ze dne 4. srpna 1900⁷². Od tohoto data až

⁷¹ Jednalo se například o spor s pivovary z Brém a Hamburku, které vyvážely do Velké Británie svá, v Německu vařená, piva pod označením "Pilsner". Na tuto skutečnost upozornil správní radu Měšťanského pivovaru c.k.generální konzulát v Londýně. Pivovar v kooperaci s Prvním plzeňským akciovým pivovarem, který se samozřejmě také cítil poškozen, požádaly konzulát, aby intervenoval u britských úřadů o zakročení na základě zákona o označování zboží z roku 1887. Generální celní konzulát námitky pivovarů neuznal a ve své odpovědi ze dne 18.října 1889 odůvodňuje své rozhodnutí tím,že „plzeňské“ značí zvláštní typ piva, nikoli však na základě určitého místa výroby. Do budoucna však oběma říšskoněmeckým pivovarům nakázal používat za označením "Pilsner" ještě dovětek made in Bremen, popřípadě made in Hamburg.

⁷² Jedná se provedení erbu bez ochránce štítu a hesla. Čtvrcený štít. V prvním poli, pravém horním, stříbrném, stojí dva zlaté klíče svázané kroužkem, v druhém poli, levém horním, zlatém je zbrojnoš v přirozené barvě k pravé straně obrácený a držící před sebou půl černé doprava hledící orlice, v třetím poli, dolním pravém, zeleném, je doleva obrácený zlatý dvouhrbý velbloud a ve čtvrtém poli, červeném, je doprava obrácená stříbrná chrtice ve skoku se zlatým obojkem s kroužkem. Uprostřed štítu je srdeční štítek červený a na něm je na zeleném trávníku velká otevřená brána s cimbuřím o pěti stínkách, ve které stojí rytíř v přirozených barvách, držící v pravici nahý meč a v levici červený štít se stříbrným dvouocasým českým lvem: na hlavě má kbelíkovou přilbu s černým křídlem v klenotu. Po obou stranách brány je malé okénko v podobě trojlistu a na okraji stojí dvě stříbrné věže s brankou v přízemí, nad ní se třemi stínkami, vysokým oknem s vimperkem a podsebitím o třech oknech. Věž vrcholí rovněž stříbrnou stanovou střechou se zlatou makovicí. Na branou stojí mezi věžemi panna se světlými vlasy a bílým oděvem, držící v pravici praporec se

do současnosti je erb nedílnou součástí ochranné známky a tím pádem i propagace podniku.

Roku 1913 byla navíc coby ochranná známka zaregistrována pečeť Měšťanského pivovaru, od té doby používaná rovněž na propagačních předmětech, zpočátku ovšem ne příliš pravidelně. V současnosti je opět tato pečeť integrální součástí propagace a ochranné známky společnosti Plzeňský Prazdroj a.s. Zajímavostí a podnětným faktem je i skutečnost, že od konce 19. stol do roku 1907 si pivovar nechal zapsat množství dalších obchodních značek, které ovšem nikdy nevyužíval, jen chtěl zabránit jejich zaregistrování od jiných podniků.

Avšak přímé zneužití ochranné známky, či označení Pilsner nebylo jediným způsobem, kterým konkurence mohla ublížit prosperujícímu Měšťanskému pivovaru. Jinou metodou, používanou především v rámci regionálního boje o zákazníka, bylo zakládání nových pivovarů v Plzni či v jejím bezprostředním okolí, například v Křimicích u Plzně nebo Starém Plzenci.⁷³ Tyto pivovary své výrobky začaly označovat jako plzeňské s odůvodněním, že vzniká v Plzni a není tedy důvod, proč je za použití „legálního“ názvu perzekuovat.

Pivovary stojící v rámci vlastního města Plzně⁷⁴ se také z tohoto důvodu v roce 1908 sdružily do obranného kartelu. Stalo se tak kupodivu bez ohledu na to, že piva vyráběná v jednotlivých podnicích vznikala na základě použití odlišných technologických postupů a receptur a svými chuťovými vlastnostmi byla tudíž značně odlišná. Právním zástupce tohoto kartelu ve známkových sporech a sporech o označení výrobku se stal Dr. Edwin Katz, který byl dlouholetým právním zástupcem Měšťanského pivovaru v Německu a také velice uznávaným odborníkem v oblasti známkového práva. Velice brzy zahájily pivovary společný postup proti dvěma německým pivovarům, které označovaly svá piva za „Pilsner“, totiž proti Engelhardtovu pivovaru v Berlíně-Pankowě a proti pivovaru Radeberg v Sasku. Spor s druhým ze dvou podniků skončil v roce 1912 pro plzeňské pivovary neúspěchem, neboť rozsudek německého soudu potvrdil právo konkurenčního německého podniku užívat předmětného označení plzeňské a to s odůvodněním, že spotřebitelé tímto nejsou

stříbrným českým lvem na červené půdě, v levici podobný praporec modrý s červeno-bíle šachovanou moravskou orlicí.“ Čarek, J.: Městské znaky v českých zemích, Praha, Academia, 1985, str.297.

⁷³ Zde se dokonce majitelé pivovaru snažili přesvědčit místní samosprávu, aby se pokusila prosadit změnu jména obce na „Stará Plzeň“, aby tedy mohl pivovar „beztrestně“ využívat označení plzeňské jako označení místa původu.

⁷⁴ V této době Měšťanský pivovar, První plzeňský akciový pivovar (známý pod označením Gambrinus) a Plzeňský společenský pivovar s.r.o. (známý pod označením Prior).

klamání a nemůže v nich být vzbuzena pochybnost o pravém původu piva, neboť slovo „Pilsner“ je doplněno geografickou delokalizační doložkou dostatečně odkazující na pravé místo výroby. Tento rozsudek se stal v Německu do jisté míry precedentem, kterým se velice rychle začaly řídit mnohé tamní pivovary. Tímto byl posílen dle plzeňských pivovarů nesprávný názor, že pod označením „Pilsner“ je možné rozumět typ piva, a to piva světlého, poměrně silného a silně chmeleného.⁷⁵

Poněkud účinnější právní ochranou než soudní pře a následná, mnohdy bojkotovaná, rozhodnutí soudu byly (především na mezinárodní úrovni) dvou či vícestranné smlouvy o ochraně označení původu. Ty byly uzavírány buď v rovině mezistátní nebo i s jednotlivými zahraničními pivovary či pivovarskými svazy. Pokud byla taková smlouva uzavřena, mohl mít pivovar jistotu, že výlučnost jeho práv je bez dalšího zaručena, zatímco pokud se pouštěl do nejistých soudních pří mohlo dojít i k tomu, že jeho pozice na určitých trzích bude nakonec oslabena. Tyto smlouvy se ovšem začaly uzavírat především v průběhu počátku dvacátého století.

Světově asi nejznámějším případem pře o ochrannou známku v pivovarnictví, která byla zakončena smlouvou o rozdělení trhu, se netýkala plzeňských pivovarů, ale dnešní společnosti Budějovický Budvar, který svou známku Budweiser musel chránit proti americkému výrobcí Anheuser Bush. Základ tohoto sporu tkví rovněž v druhé polovině 19.století, kdy byly ochranná známka Budweis byla totiž v devatenáctém století ve Spojených státech tzv.adoptována. V roce 1852 byl v Saint Luis založen pivovar, který brzy zkrachoval a byl obnoven pouze s finanční podporou firmy Urban a Hammer a výrobce mýdla Eberharda Anheusera. Nově vzkříšený podnik byl

⁷⁵ Problematicke, zda výraz „plzeňské“ označuje typ piva, či striktně místo jeho původu se věnuje článek uveřejněný v časopise Kvas ze dne 1.března roku 1902. Zde je vyjádřen názor dvorního rady prof.Schwachhöfera, ředitele Rakouského výzkumného úřadu pro pivovarství, že v Rakousku a Německu se vyrábějí tři typy piv a to:

- 1 – piva česká (plzeňská)
- 2 – piva vídeňská
- 3- piva bavorská

První typ je charakteristický svojí světlou barvou, chmelovým aroma a hořkou říznou chutí, výčepní pivo je desetistupňové, ležáky potom jedenácti- či dvanáctistupňové. Druhý typ má barvu tmavohnědou, chuť lahodnou a chlebnatou, sladově nasládlou. Třetí typ piv je potom konsensem mezi oběma výše zmíněnými. Podle Schwachhöfera se „tyto typy vyvinuly přirozeně samy sebou, poněvadž pivovary musily přizpůsobovati výrobky své chuti konsumentů... tyto běžné typy nejsou vynálezy jednotlivých pivovarů, nýbrž majetkem celého tuzemského i zahraničního průmyslu.“ Dále tedy podle něj není možné hovořit o „nějakém výhradním právu výrobním jednoho neb druhého typu piva na některém určité místě.“ Pivo zde přirovnává k ementálskému sýru, kde rovněž všechny sýry tohoto typu nebyly vyrobeny v Emmenthalu. Ovšem plzeňské pivovary, především pak Měšťanský pivovar, argumentovaly jim zasláným přípisem ministerstva obchodu ze dne 26.října roku 1897, kde se jasně praví: „Že zde úředně není známa okolnost, která by opravňovala mítí za to, že tou dobou rozumí se v Rakousku plzeňským pivem jiné než v Plzni vařené.“ Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelářství, roč. XXIX, č. 5, Praha, Ant.St. Schmelzer, str. 30.

pojmenován jako Bavorský pivovar. Roku 1857 znovu zbankrotoval a Eberhard Anheuser, který se stal jeho jediným majitelem, pověřil vedením pivovaru svého zetě, pocházejícího z Německa. Ten sice nebyl vzděláním sládek, ovšem znal různé typy evropských piv ze svých cest a rozhodl se proto, že vybuduje pivovar, který bude vyrábět podobný sortiment. Pro tento účel a co největší „autentičnost“ piva začal dovážet mezi jinými surovinami také žatecký chmel.

Vystala otázka pod jakým názvem pivo uvést. Od roku 1876 používal pivovar označení Budweiser, vyráběn zde byl ovšem také Pilsner nebo Michelob Beer⁷⁶. Teprve v roce 1907 (!) si nechal pivovar poprvé značku Budweiser oficiálně registrovat. Na to přirozeně reagovaly budějovické pivovary Měšťanský a Český akciový pivovar. V roce 1911 došlo k dohodě, jejímž výsledkem bylo finanční vyrovnání a pro Anheuser Busch možnost používat označení Budweiser na všech trzích mimo Evropu. Aby touto dohodou nebyly české pivovary vyloučeny z mezinárodního obchodu, mohly celosvětově používat jako ochrannou známku spojení Budweiser Original na znamení, že jedinečně v Českých Budějovicích se vyrábí pravý a původní Budvar.⁷⁷

Velmi zajímavým fenoménem a druhem konkurenčního boje, který doposud nebyl příliš zmapován, byla snaha pivovarů registrovat si ochranné známky, které ovšem v budoucnu nevyužil a měl je v podstatě „v záloze“. Ve většině případů lze navíc hovořit o tom, že pivovar ani nepředpokládal využití některých svých zaregistrovaných známek v praxi. Podle jakého kritéria byly tyto značky vybírány a registrovány, co k tomuto zajímavému kroku pivovary vedlo a vyplatilo se z hlediska konkurenčního boje podnikům toto jednání? Zaměříme se nyní opět na příklad Měšťanského pivovaru v Plzni. Ten si především v průběhu prvních deseti let dvacátého století⁷⁸, pravděpodobně v reakci na vznik třetího a snahy o založení dalšího plzeňského

⁷⁶ Tímto označením se dopouštěli poškození na ochranné známce pivovaru v Měcholupech.

⁷⁷ Nové kolo sporů vypuklo v druhé polovině třicátých let na základě toho, že se Český akciový pivovar v Českých Budějovicích nechal ve Spojených státech zaregistrovat svoji ochrannou známku. Ovšem o dva roky později došlo mezi pivovary k další dohodě, která značně oslabovala možnosti českých podniků. Autoři knihy České pivo se domnívají, že pivovary přistoupily na poměrně nevýhodnou smlouvu, která jim zakazovala některá z žádaných označení používat na sever od Panamy, především z důvodu politické nejistoty v Evropě. Představitelé pivovarů se obávali, že by jim mohlo být zboží v USA zabaveno na základě vzniku Protektorátu Čechy a Morava a od uzavření dohody si slibovali alespoň určité kompenzace. V roce 1978 se americký výrobce snažil dokonce získat pro něj lukrativní možnost koexistence obou značek v Evropě, což ovšem bylo nepřijatelné pro domácí výrobce. Anheuser Busch se po roce 1989 snažil spor vyřešit odkoupením kapitálového podílu ve společnosti Budějovický Budvar, čímž by s spor částečně vyřešil. Jádrem sporu, který hoří dodnes (?), je platnost smluv uzavřených v letech 1911 a 1939. Ačkoli tedy stranou, která jako první porušila ochrannou známku byl americký konkurent, nyní je díky uzavřeným smlouvám ve výhodě. Basařová, G. – Hlaváček, I.: České pivo, Pacov, Nuca, 1999.

⁷⁸ Nejaktivněji v období 1898 – 1907.

pivovaru, nechal u Obchodní a živnostenské komory v Plzni zaregistrovat a předlužovat registraci mnoha značek, který poté nikdy nevyužil. Jednalo se především o značky Měšťanské plzeňské, Plzeňské z Měšťanského, Prapramen, Plzeňský pramen, Pilsner Originalquell, Urtrunk, Urstoff, Urborn, Pilsner Urbier, Urpilsner, Pilsner Urbraue, Pilsner Adlerquell, Lochotiner Urquell, Plzeňský pravý zdroj, Pravar, Plzeňský Pravar, Bürgerquell, Böhmischer- Quell, Böhmisch-Quell, Urquellmalz, Slad Prazdroj, Pilsner Original Source.

Co mají jednotlivé, sice nepoužívané, ale přesto pivovarem zaregistrované známky společného? Skládají se z nejrozumnějších variant a mutací základního názvu výrobku distribuovaného Měšťanským pivovarem, totiž Pilsner Urquell. Tato ochranná známka byla klenotem společnosti, jasným rozpoznávacím znamením. Bylo proto potřeba ji ochránit všemi možnými způsoby. Pravděpodobně nejúčinnějším z nich bylo registrování všech možných příbuzných značek, díky kterým by si případné konkurence mohla činit nárok na žádané označení. Tyto registrované názvy znějí ve většině případů kostrbatě, někdy možná komicky a v reálném konkurenčním boji by pravděpodobně příliš velkou odběratelskou základnu nepřitáhly. Fakt jejich registrování však zcela jasně dokazuje, jak moc se pivovar o svoji ochrannou známku obával, když si nechával registrovat a co více prodlužovat registraci i těchto možno říci „neatraktivních“ ochranných známek.

5.5) První světová válka

Další velmi zásadní zlom pro dějiny českého pivovarnictví představovala první světová válka. Během ní došlo k radikálnímu omezení výroby, snížení počtu podniků i zaměstnanců a ztrátám na technickém vybavení. Válka v podstatě znamenala konec českého pivovarnictví tak, jak bylo od roku 1869 chápáno a popisováno, tedy jako oboru se silným zastoupením menších a především středních podniků s orientací na lokální trh.⁷⁹ Válka způsobila zánik tohoto typu podniků a předznamenala nástup zcela nové skupiny podniků, které si vybudovaly silné postavení v době mezi dvěma světovými válkami. Základní problémy, se kterými se muselo české pivovarnictví v průběhu let 1914 – 1918 vyrovnávat, byly nedostatek pracovních sil, nedostatečná možnost odbytu jak na domácím, tak především na zahraničních trzích a nedostatek surovin. Z odborného pivovarského tisku se

⁷⁹ Viz graf č.3

dozvídáme, že právě nedostatek základních surovin představoval pro samotné pivovarníky největší problém, proto mu bude v tomto oddíle věnováno nejvíce pozornosti.

Ihned po zahájení války však představovala nejpálčivější problém (stejně jako u jiných průmyslových odvětví) především mobilizace, která odvedla velkou část zaměstnanců. Bylo proto potřeba hledat alternativy - v některých provozech bylo možné zapojit na místa odvedených mužů ženy, nejednalo se však o řešení, které bylo možné aplikovat beze zbytku, proto docházelo k postupnému omezování provozu. Dle oborového tisku bylo v prvních měsících války možné tuto situaci zvládnout i díky tomu, že odvedení muži představovali také určité procento konzumentů piva a došlo tedy ke snížení spotřeby piva.⁸⁰ Poměrně svízelná byla rovněž od vyhlášení války pozice typicky exportních pivovarů, jako byly především podniky plzeňské a budějovické. Díky vyhlášení války byly ze dne na den zpřetrhány i několik desetiletí budované vazby a bylo nutné pro výrobky urychleně hledat alternativní odbytiště. Již krátce po vyhlášení válečného stavu se navíc pivovarští odborníci v návaznosti na mobilizaci zasazovali o to, aby nebyly kráceny pracovní síly v důležitých odvětvích, především v zemědělství a potravinářské výrobě.

Pro pivovary, které překonaly první světovou válku, je typické, že si již na jejím začátku uvědomily, že se je nutné pivo prezentovat nikoli jako poživatinu, ale především jako významný výživový prvek. Tento pohled na pivo, který se tolik lišil od toho, jak bylo pivo prezentováno v několika desetiletích předtím, se však dařilo prosazovat jen omezeně. Pivo tak bylo záhy zapojeno do válečné propagandy, kde bylo využíváno ze dvou velmi odlišných úhlů pohledu. První z nich bylo vyzdvihování kvality piva, jeho výživových hodnot a důležitosti pro národní hospodářství. Tento pohled razili přirozeně především zástupci jednotlivých podniků, aby je udrželi v chodu a získali pro ně dostatek surovin a pracovníků. Druhý způsob, kterým bylo pivo včleněno do válečné propagandy, bylo nabádání k abstinenci, především z řad lékařů a představitelů válečného aparátu. Vyústěním vzájemných sporů byl například článek uveřejněný v Pivovarských listech s pod názvem Pivo v dobách ohrožených cholerou. Představoval polemiku právě nad snahou některých vojenských lékařů, kteří vojákům zakazovali pít

⁸⁰ Byl však pozorován i opačný efekt, totiž krátkodobý nárůst spotřeby piva v určitých regionech, který byl způsoben právě mobilizací, respektive díky koncentraci armádních jednotek v těchto regionech. Jako další možnost krátkodobého zvýšení zájmu o pivo spatřovali sami pivovarníci v hojnosti politických diskuzí probíhajících v hostincích.

piva, jimž oponenti s prohlášením, že „není pravda, že alkohol dodává sílu, naopak činí vás zemdlenými.“⁸¹

V průběhu prvního roku války zaznamenaly podniky snížený zájem o své výrobky, který byl způsoben mimo jiné tím, že bylo pořádáno méně zábav, tedy tradičních míst, kde bylo pivo distribuováno. Vzhledem k tomuto faktu postupně pivovary za prvních několik měsíců války snížily svůj výstav o 25 – 30% oproti výstavu v posledních dvou předválečných letech. Pokles výroby se však promítl i do rozpočtu státu – díky nižší výrobě platily pivovary nižší daně. Jedním z mála stabilních míst, kde bylo pivo odebíráno po celou dobu války, byly podniky těžkého průmyslu, které byly důležité pro válečné snahy. Dělníci v těchto továrnách si vymohli trvalý přísun nízkostupňových piv, což zajistilo některým pivovarům alespoň částečný odbyt.

Ovšem zdaleka největším problémem byl nedostatek základní pivovarské suroviny, ječného sladu. Ječmen byl od počátku války považován za strategickou surovinu, která měla mimořádný výživový význam. Pivovary a sladovny měly v prvních měsících války ještě poměrně velké zásoby, které mohly využívat pro výrobu, avšak cena sladu v tomto období stoupla 40 – 45 korun na 100 kg na 70 – 75 korun za stejné množství. V první třetině roku 1915 byla již situace zcela jiná, i přes zavedení vyšší ceny začalo být ječmene nedostatek, především díky omezení obilné kampaně v předchozím roce. Došlo proto k prvnímu z mnoha zásahů státu do pivovarského průmyslu, konkrétně k zákazu sladování v obchodních i pivovarských sladovnách s platností ode dne 1.března 1915. Toto nařízení se však týkalo pouze sladoven v Předlitavsku, nařízení pro Zalitavsko byla jiná a umožňovala sladovnám především v Uhrách dále vyrábět 70% předválečného objemu a své výrobky distribuovat do Rakouska a českých zemí. Úřady se domnívaly, že omezení výroby v Zalitavsku bude výhledově v případě delšího trvání válečného konfliktu, znamenat její úplné zastavení, vzhledem k tomu, jak malé procentu sladu i piva bylo v Uhrách vyráběno. Tato dvojkolejnost proto nebyla zpočátku příliš diskutovaným tématem, ovšem v posledních letech války byly zaznamenány ostré spory mezi rakouskými a maďarskými pivovary, které vzájemně soupeřily právě o trh na území Rakouska.⁸²

Významné omezení výroby byly zaznamenány díky rozhodnutí c.k. Ústřední rekviziční komise, která v květnu roku 1916 nařídila pořízení soupisu veškerého

⁸¹ Pivovarské listy, Praha, Karel Tiller, 1914, č. 22, str. 189

⁸² Ibidem

pivovarského zařízení podléhajícího odvodu kovů. Tomu podléhalo především zařízení z mědi, mosazi a bronzu – konkrétně se jednalo o dna varních pánví, scezovací korýtka, stoky, chladiče kvasných kádí, a další předměty. Měď se povinně vykupovala za 560 K za 100 kg, bohužel rozsah poškození pivovarů v důsledku těchto rekvizic není možné zpětně zcela rekonstruovat

Kromě výroby sladu byl postupně omezením podřízen i samotný výstav piva. S platností od poloviny roku 1915 mohly pivovary, které před válkou vystavily více nežli 15 000 hl piva⁸³, vařit jen 75% své předválečné výroby. Dalším postupným krokem bylo zřízení Ústředny rakouského pivovarského průmyslu pro rozvrh ječmene a sladu, která byla ustanovena s platností ode dne 1. září 1915. Jejím úkolem bylo rozdělování oněch strategických nedostatkových surovin, nutných pro pivovarskou výrobu. Na konci roku 1915 si sami výrobci kladli otázku, jakým způsobem nově organizovat distribuci piva a jak zajistit její plynulost. Mezi diskutované možnosti patřily především zavedení poukázek na pivo, zavedení tzv. „abstinenčních“ hodin, či dokonce „abstinenčních“ dnů.⁸⁴

Počátkem roku 1916 vyšly z Ústředny pro rozdělování ječmene a sladu informace sdělující, že pivovarům již nebude až do odvolání přidělován další ječmen. Navrhovaným řešením bylo prozatím využívat ječmen, který byl uskladněný s tím, že výroba bude pokračovat již jen v polovině dosud existujících podniků, které budou vyrábět 58% předválečné výroby. Podniky, které by nebyly vybrány k výrobě, měly převést své zbývající zaměstnance a stroje do podniků, které zůstanou zachovány. Tento plán byl však iniciován pouze několika pivovarníky a neměl podporu úřadů ani pivovarských spolků. K jeho realizaci proto nakonec nedošlo. Podniky však cítily, že je potřeba se určitým způsobem organizovat. Bylo proto voláno po vytvoření skutečně silné organizace, která by hájila zájmy pivovarníků na celém území Rakousko – Uherska a která by byla partnerem pro vyjednávání především s Ústřednou pro rozdělování ječmene. K vytvoření takové organizace nakonec nedošlo především díky rozporům mezi českými a rakouskými pivovarníky, kteří se neshodli na celkové koncepci organizace. Zatímco rakouští výrobci piva požadovali, aby se jednalo o jedinou instituci s platností říšskou, zástupci českých podniků podporovali variantu více

⁸³ Tedy všechny podniky kromě těch úplně nejmenších.

⁸⁴ Krofta, O.: O průmyslu pivovarském v republice československé, Praha, 1922, str. 3.

institucí s platností zemskou. Vysvětlovali to možností lepší komunikace s jednotlivými podniky a znalostí místní situace.

V prvních čtrnácti dnech září roku 1916 došlo k schválení několika velmi důležitých reforem pivovarské výroby a distribuce s říšskou platností. Jednalo se o sloučení zemské a říšské dávky, omezení výroby piva na 35% předválečné výroby, možnost čepovat pivo jen tři hodiny denně a to ještě s omezením spotřeby na jednu osobu. Jeden spotřebitel mohl v hostinci zakoupit v jeden večer pouze 0,5 litru piva, do džbánu „přes ulici“ potom 1 litr.

V tomto roce začaly být proto velmi diskutovaným tématem náhražky, které bylo možné pro pivovarskou výrobu užít. Jednalo se zejména o cukr, bramborový škrob, nebo kukuřici⁸⁵. Byly diskutovány i jiné možnosti mezi nimi také například užití prosa, pohanky, exotických škrobů jako arrowroot či tapioka, rýže, kaštanů, fazolí, sojových bobů ale také například lipového květu, medu nebo pýru.⁸⁶ Již v prvním roce války, když začalo být jasné, že se válka stane delší, byly v pivovarnických kruzích diskutovány možnosti náhrad ječného sladu. Tehdy byl jako ideální řešení zvolen právě cukr. Ten se tradičně používal a používá pro výrobu piv například v Anglii nebo Spojených státech amerických. Navíc české cukrovary mohly po začátku války jen s obtížemi své zboží exportovat do zahraničí, a proto existovaly poměrně velké zásoby cukru, které byly okamžitě k dispozici. Ovšem toto řešení nedokázalo vydržet po všechna válečná léta a bylo potřeba hledat jiné alternativy mezi výše zmíněnými surovinami. Nejzajímavěji se při zpětném pohledu jeví užití medu a pýru. Rozhodnutí o používání medu vracelo výrobu piva do jejích historických počátků v raném středověku, kdy se med při jejich výrobě běžně užíval. Obecně byly dokonce vyhledávány receptury, které byly před desítkami let zapomenuty, aby pomohly zachránit válečný průmysl. Masivní zavedení včelího medu do pivovarské výroby propagoval především thunovský pivovar v Podmoklech.

O zavedení pýru do pivovarské výroby se snažil především Antonín Nýdrle, který tento postup propagoval na stránkách Pivovarských listů. Pýr se sice poměrně snadno získával a dal s minimálními úpravami při výrobě piva užít, jeho nevýhodou však bylo to, že takto vyrobená piva poměrně snadno prokvašovala a následkem toho

⁸⁵ Kukuřice se zcela běžně používala v pivovarské výrobě s Severní a Jižní Americe, v Evropě již před válkou experimentovala s kukuřičnými piva Itálie, ale také některé státy na Balkáně. V našich zemích se kukuřici snažily zapojit během války do své výroby především pivovary na území Moravy a Slezska.

⁸⁶ Černý, F.: Válečné náhražky sladu v pivovarnictví, Praha, Masarykova akademie práce, 1923.

měla mdlou chuť. Pokud však došlo k tomu, že byl při výrobě použit pýr zapařený, byly vlastnosti piva ještě horší (v této souvislosti se hovořilo o jodoformové příchuti) a tato náhražka se nakonec v českých pivovarech příliš neujala.⁸⁷

Další možností, jak udržet pivovarskou výrobu, bylo vyrábět piva s nižší stupňovitostí. Jednalo se o řešení, které zvolili například pivovarníci v Bavorsku, kde již od počátku války docházelo k postupnému snižování stupňovitosti vařených piv. Německo obecně přistoupilo v době války k problematice pivovarnictví jiným způsobem nežli Rakousko–Uhersko, potažmo Předlitavsko. V Německu nebylo uvaleno embargo na užití ječmene pro výrobu sladu, naopak výroba piva byla uznána za jednu z velmi důležitých válečných výrob a nedošlo proto k zpřetrhání kontinuity provozů tak jako v českých pivovarech. Výsledkem bylo to, že v Německu byla vařena sice piva s nižší stupňovitostí, ale byl zachován provoz většího počtu podniků.

Nevyužívané pivovary na území Předlitavska si postupně začínaly hledat i jiné možnosti využití svého zbylého technického vybavení a začínaly se proto zabývat například sušením hlávkového zelí na hvozdech, apod. Na základě podnětů od říšského Ústavu pro výživu lidu, vzešel pro pivovarů zcela nový druh průmyslu – sušení ovoce, zeleniny, a různých odpadků, jako odkrojků cukrové řepy, ovocných matolin, apod. Všechny tyto aktivity představovaly nové příležitosti především pro nevyužívané obchodní a pivovarské sladovny. Dalšími alternativními provozy byla výroba hnojiv a krmiv, konzervování masa, apod. Těmito výrobami, ke kterým nebylo původně vybavení pivovarů určeno, docházelo k jeho značnému poškození. Stejně tak se pivovary začala orientovat na výrobu jiných druhů nápojů jako sodová voda, limonády, či náhražková piva.⁸⁸ Ta se však přes vynaloženou snahu na území českých zemí příliš neujala.

V reakci na snížení výroby piva v pivovarech a jeho nižší stupňovitost, se začala stále více rozvíjet domácí výroba piva. Tento trend bylo možné sledovat především na venkově, kde měli zemědělci přístup k ječmenu, ještě před tím, než byl zabaven a dále přerozdělován. Zemědělci, kteří zároveň vlastnili hospodářská zvířata, měli k dispozici 35 % vypěstovaného ječmene ke zkrmení. Z něj bylo možné podomácku vyrábět pivo a to distribuovat mimo síť obchodních zastoupení a hostinců. Stupňovitost takto vyráběných piv byla zpravidla daleko vyšší než u piv vyráběných ve stejné době ve

⁸⁷ Ibidem

⁸⁸ Takovýmto pivem byl například Pivolín vyráběný v Měšt'anském pivovaru v Plzni.

strojních pivovarech – dokonce existovaly případy, kdy byla v domácím pivovaru vystavována 14cti a více stupňová piva. Na konci roku 1917 bylo vyráběno již jen 6% předválečné výroby. Dne 31.prosince byly stanoveny nejvyšší možné ceny piva. Stalo se tak v reakci na neustálé zvyšování cen ze strany pivovarských podniků. Před válkou stál hl obyčejného 10ti stupňového piva průměrně 20 korun, v prvních letech válečných stoupla cena hl 4 -7mi stupňového na 28 - 35korun, v letech před koncem války dokonce na 94 -108 korun za hl.⁸⁹

První světová válka představovala pro dějiny českého pivovarnictví významný mezník, především ve vztahu k vývoji oboru v době mezi dvěma světovými válkami. Obecně totiž platí, že podniky, jimž se v průběhu první světové války podařilo adaptovat na změněné poměry, byly těmi, které nadále fungovaly a dominovaly v průběhu meziválečné éry. Ve 20. a 30. letech totiž nedocházelo až na výjimky k zakládání nových podniků, ale k rozvíjení potenciálu podniků fungujících v době před rokem 1914.

5.5) Pivo v české kultuře devatenáctého a počátku dvacátého století

Pivo bylo a je přirozenou součástí kultury v geografické oblasti českých zemí již od dob raného středověku. Od této doby utvářelo lidovou slovesnost, projevy výtvarné i sociální. Ovšem skutečným kulturním fenoménem se pivo stalo až v průběhu 19. století. Právě tehdy došlo k zásadnímu obratu v pojetí chápání piva v české společnosti. Z běžné „potravin“, v podstatě součásti jídelníčku, se stala poživatina, element daleko více sociální. Pivo se více než kdy dříve konzumovalo s přáteli, v hospodách a restauracích, které tak byly přirozeným místem utváření kultury pití piva v našich zemích.

Krčmy a hospody jsou samozřejmě stejně jako pivo na našem území doložitelné již od dob raného středověku, jejich rozvoj ovšem spadá až do období středověku vrcholného a raného novověku. V této době bylo ještě zcela běžné, že hostinský byl rovněž výrobcem piva a kromě toho se věnoval ještě jinému řemeslu, což byl model aplikovaný především v městech s právem várečným. S rozvojem šlechtického podnikání v oblasti pivovarství byl spojen nástup hostinské živnosti, majitelé šenků odebírali pivo od velkostatku a to potom čepovali. V době 16. a 17.století tedy došlo k oddělení do té doby většinou synchronizovaných řemesel výroby piva a jeho

⁸⁹ Krofta, O.: O průmyslu pivovarském v republice československé, Praha, 1922, str. 6.

distribuce. Až do 19.století však nebyla hostinská živnost postižena zákonem. Teprve v druhé polovině 19. století spolu s novým živnostenským zákonem vyvstala pro majitele hostinců povinnost kupovat si koncese na provozované činnosti, jako bylo čepování piva, limonád, vína, prodej tabáku, apod. Jednotlivé hospody se stávaly místem sdružování, což vedlo mimo jiné k zakládání různých bratrstev, spolků, matic nebo stolních společností.⁹⁰ Nejznámějším příkladem byly tzv. Frantovské cechy, které se řídily dle regulí nazvaných Frantova práva.⁹¹

V devatenáctém století poté začaly hospody hrát velmi významnou roli také při procesu národního obrození.⁹² Vzhledem k sociálním procesům, které v českých zemích probíhaly ve druhé polovině devatenáctého století, probíhajícímu národnímu obrození a s ním spojeným rozmachem spolkové činnosti, musela česká společnost stále hledat místa, kde by našla vhodný „sociální“ prostor. Pokud totiž český jazyk nebyl uznáván za vhodný k úřední komunikaci, musela česká společnost hledat alternativní místa, kde by mohla hovořit mateřským jazykem alespoň na neúřední úrovni. Hospody byly takovými vhodnými místy, neboť se zde mohla společnost poměrně samostatně rozhodnout, jakým jazykem bude hovořit a vytvořit si tak „miniprostor s jinými sociálními pravidly a přitom veřejně přístupný, nikoli soukromý.“⁹³ Navíc vzhledem k faktu, že v případě české společnosti národní obrození a veškeré nacionální akce, vycházely především od nižších a středních tříd společnosti, byla hospoda logickým místem setkávání nacionálně smýšlejících lidí.

I samotné pivo hrálo v ideologii národního obrození velmi důležitou roli, národnostně česká společnost totiž pivo chápala jako symbolický slovanský nápoj a to i přes to, že pivo bylo v předchozích staletích nepopíratelnou součástí mnoha světových kultur, včetně kultury germánské. Česká společnost ráda zapomínala na fakt, že pivo bylo dlouhá staletí součástí kultury mnoha různých etnických skupin a zcela si jej přivlastnila jakožto fenomén slovanský. Předměty denní potřeb, či nástroje, které byly spjaty s výrobou a konzumací piva, jako byly například sudy, džbán, korbel, či různé zemědělské nástroje, vystupovaly následně také jako součást národní či všeslovanské emblematické. Dalším důležitým faktorem ovlivňujícím popularitu piva bylo

⁹⁰ Tuto tradici je opět možné sledovat až do období raného novověku.

⁹¹ Tento renesanční text vznikl v druhém desetiletí 16.století a vytištěn byl poprvé roku 1518 v Norimberku.

⁹² Hospody byly velmi důležitým elementem i při formování samostatných českých politických stran. Jako příklad uved'mě známou břevnovskou restauraci U kaštanu, kde se konala ustavující schůze samostatné české sociální demokracie pod názvem Sociálně demokratická strana československá v Rakousku.

⁹³ Macura, V: Hospoda v české vlastenecké kultuře in Hospody a pivo v české společnosti, Praha, Academia 1997, str.29.

bezpochyby také propojení pivní emblematiky s emblematickou husitského období, které se v devatenáctém století těšilo v české společnosti všeobecné aureole nejslavnějšího období národních dějin.⁹⁴ Symbolika piva a hospody obecně také odkazovala na vesnici a její kulturu. Právě vesnice přitom byly místy, kde se uchovával český jazyk a folklor a právě odtud čerpali obrozenečtí myslitelé podněty k obnově národní kultury. Proto celkem samozřejmě přejímali také kulturu piva, jako podle nich nedílnou součást české národní tradice.

Pivo se tedy v průběhu druhé poloviny devatenáctého století stalo jakýmsi samozřejmým prostředkem identifikace českého národa. Představovalo pro něj bytostně národní prvek, něco, nač mohl být národ hrdý. K této hrdosti samozřejmě přispívala i zvýšená obliba českého, především plzeňského, piva v zahraničí. Jako doklad tohoto výjimečného postavení českého piva coby prostředku národnostní identifikace uveďme například spis, který sepsán k založení pivovarů v Bohušovicích nad Ohří místními občany, kteří se odmítli smířit s konzumací piva z nacionálně německého pivovaru. Na několika místech je toto nacionálně české zaměření výslovně zmíněno.

Pravdivá a krátká veršovaná pohádka

O tom českém pivovaru
Co stojí blíž cukrovaru,
Na paměť všech dobrých lidí,
Kteří česky slyší, vidí,
U těch kmotrů rejpalů
Contra piva bumbalů.

„Pravda, pravda, zunkám vodu,
Schválně, ne snad pro náhodu,
To mi věřte, pane strejčku,
Nepiji tu cizí břečku,
Nemám peněz pro slotu,

⁹⁴ Vladimír Macura v této souvislosti uvádí, že společenská píseň s pijáckým refrénem od hudebního skladatele J.T.Krova, byla s úspěchem podstrčena přímo skladateli Lisztovi jako stará husitská píseň a díky jeho zpracování poté nastoupila cestu velké popularity v celé Evropě. Macura, V.: Hospoda v české vlastenecké kultuře in Hospody a pivo v české společnosti, Praha, Academia, 1997.

Cizáckou tu holotu.
Kdo tu bryndu chválí, pije,
Vlastní národ krutě bije,
Plní kapsy vrahů vodce,
Našich snah a tužeb škůdce.⁹⁵

Pivo hrálo velmi důležitou úlohu také v jiné krásné literatuře devatenáctého století, jednak přímo na stránkách uměleckých děl, jednak v osobním životě spisovatelů. Stačí jen vzpomenout známého hrdinu děl Svatopluka Čecha pana Broučka a jeho oblíbenou hospodu na Vikárce. Jak správně poznamenal Josef Peřina, autor nám pana Broučka nepředstavuje v reálném světě jinak než v hospodě.⁹⁶ Samozřejmě ani život hrdinů povídek Jana Nerudy a ani vlastní život tohoto autora si také nelze představit bez nezbytných návštěv hospod a hostinců.

Kromě krásné literatury se někteří autoři zabývali pivem také na úrovni vědecké, jako například Zikmund Winter, který během svého desetiletého pobytu v Rakovníku prostudoval místní archiv, aby si rozšířil znalosti o zdejším pivovarnictví a především chmelařství v raném novověku. Svým článkem „Rakovnická půda a její plod před věky“ uveřejněném ve Věstníku hospodářsko-průmyslového spolku, na sebe upozornil odbornou pivovarskou veřejnost, především redaktora Pivovarských listů Karla Tiller. Velice brzy se spolu dohodli na vzájemné spolupráci. Angažování Wintera se Tillerovi zdálo být jako dobrý tah v rámci konkurenčního boje mezi jeho časopisem a již zavedenějším časopisem Kvas. Studie o historii rakovnického piva uveřejněná v Pivovarských listech roku 1884 byla čtenáři přijata kladně, proto i v následujících letech dále přispíval do časopisu historickými statěmi o pivu jak sám Winter, tak mnozí další autoři, především archiváři a amatérští historici.⁹⁷ Do Pivovarských listů přispíval také další významný odborník, kulturní historik Čeněk Zíbrt, který se ovšem na rozdíl od Wintera necítil být listu ničím povinován a bez rozpaků své studie uveřejňoval i v konkurenčním Kvasu.

⁹⁵ Houfek, V.: Epos o založení pivovaru v Bohušovicích nad Ohří in Pivo lepších časů, Ústí nad Labem, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústav slovansko – germánských studií, 2007, str. 149.

⁹⁶ Peřina, J.: Páně Broučkův vztah k pivu in Hospody a piva v české společnosti, Academia, Praha 1997, Praha.

⁹⁷ Brožová, V.: Zikmund Winter, pivovarské listy a chmelová tržnice in Hospody a pivo v české společnosti, Praha, Academia, 1997.

Na závěr je nutné poznamenat, že v devatenáctém století dokonce vycházela i díla, která se zabývala pouze pivem a jeho oslavou, jako byla například roku 1875 vydaná Kniha veršů o pivě čili Piviáda. Ta byla dedikována: „Všem příznivcům piva věnována od jednoho z rodu Palečka“. Podle posledního zkoumání byl autorem Piviády Antonín Vojtěch Valenta Mělnický, který proslul spíše svým hudebním působením jako varhaník a autor světské a duchovní hudby. V jeho Piviádě je obsaženo celkem 136 básní, u nichž na první pohled především překvapí absence nacionální tematiky. Zato zde upoutá jiné nápadné téma, kterým je opěvování chuti plzeňského piva, které zde působí jako tmelící prvek hospodské, ovšem nikoli výlučně české společnosti. Spíše než problémy nacionální jsou v básních akcentovány jiné problémy, které také trápily pivovarský průmysl v druhé polovině devatenáctého století, jako byla často špatná kvalita piva, vydáván piva, za jiné, či na neustálé zvyšování ceny. Spíše tedy než národní manifestací je Piviáda soudobou reflexí na stav pivovarského průmyslu v českých zemích a jako taková určitě zaslouží být zmíněna v této práci.⁹⁸

6) Vývoj českého pivovarnictví a jeho kartelizace

6.1) Klasifikační kritéria jednotlivých typů pivovarů mezi lety 1869 – 1918

V následujícím oddíle diplomové práce se budeme věnovat analýze fungování jednotlivých organizačních typů pivovarů, které v daném období na našem území existovaly. Každý typ bude představen na příkladu konkrétního podniku, u něž se pokusím zohlednit především historický vývoj, užívané podnikatelské strategie a především zapojení do procesu kartelizace. Předem je ale nutné zvolit klasifikační kritéria, která pomohou zhodnotit a srovnat vývoj těchto podniků a charakterizovat obecné teze vývoje oboru.

Prvním a zcela zásadním kritériem, dle kterého budou pivovary rozděleny a posuzovány je organizační struktura. Právě způsob organizace jednotlivých pivovarů v mnoha případech určoval budoucí orientaci podniku jak na domácím, tak na mezinárodním trhu, dále silně ovlivňoval například též jeho národnostní orientaci. Velmi podstatnou roli hrál rovněž ve způsobu zásobování pivovaru a mohl ovlivňovat i chování podniku vůči konkurentům, přistupování ke kartelovým dohodám, apod.

⁹⁸ Vasilijevová, Z.: „Piviáda“ jako dobová výpověď o pití piva v Čechách, in Hospody a pivo v české společnosti, Praha, Academia, 1997.

Dalším posuzovaným kritériem je technická a technologická vybavenost podniků. Do této sekce bude spadat užívání moderních technologií a technických novinek, stejně jako využívání různých způsobů dopravy, napojení na plyn, elektřinu, telefon, apod. Míra akceptace technického a technologického pokroku by měla prokázat progresivitu jednotlivých podniků.

Třetím zkoumaným faktorem je odbyt, v první řadě odbyt na domácím trhu, který významně ovlivňoval vývoj zvolených podniků. Lokální trh byl logicky prvním místem, kam pivovary směřovaly svou produkci a právě odběratelé v geograficky nejbližším okolí byli většinou těmi nejstálejšími zákazníky. Jakým způsobem byl odbyt v jednotlivých pivovarech organizován a jaká mu byla věnována pozornost ukazuje na schopnost vedení pivovaru orientovat se na trhu a přizpůsobovat se jeho možnostem. Podobně tomu bylo u exportu. V průběhu druhé poloviny 19. století se export piva stal velmi významným a piva českých výrobců začala být v Evropě, ale i v zámorí, žádaná. Již v této době se totiž profilovaly podniky, které byly do značné míry orientovány právě na export, a výrobou pro domácí trh se zabývaly pouze v omezené míře. Bude zajímavé sledovat nakolik se tyto primárně exportní podniky zapojily především do procesu kartelizace pivovarského průmyslu a jakým způsobem se vyrovnávaly s omezeními exportu například v době první světové války. V souvislosti s exportem je nutné alespoň okrajově zmínit problematiku ochranných známek pivovarů, které rovněž v námi sledované době začaly nabírat na důležitosti. Spory o názvy jako Pilsner, či Budweiser, které jsou aktuální do dnešních dnů, mají kořeny již před koncem 19. století a jsou neklamným důkazem toho, že i loga, etikety, ochranné známky apod. představovaly klíčové nástroje konkurenčního boje jak na trhu domácím, tak mezinárodním.⁹⁹

Posledním a pro předkládanou práci nejzásadnějším ze sledovaných kritérií je účast jednotlivých podniků na kartelizačním procesu. Kartelizace představuje fenomén, který se určitým způsobem dotkl významně většiny průmyslových odvětví v druhé polovině 19. století. Zapojení do kartelizace je jednoznačně důležitým hodnotícím kritériem úspěšnosti pivovaru. Dle kartelových smluv a především partnerů v jednotlivých kartelech je možné zjistit, jaké byly hlavní odbytové strategie daného pivovaru, stejně jako, jak silné bylo jeho postavení na trhu. Musel do kartelu vstupovat,

⁹⁹ Pánková, K.: Ochranná známka – nástroj konkurenčního boje plzeňských pivovarů na přelomu 19. a 20. století in Hospodářské dějiny, Praha, Historický ústav, 2009, str. 124.

aby si udržel alespoň nějaké zákazníky, nebo byl natolik ekonomicky silný, že kartelové smlouvy především lokálního významu pro něj nebyly důležité? Takové jsou základní otázky spjaté s kritériem kartelizace.

Výše uvedená kritéria budeme v následujících podkapitolách sledovat na příkladech jednotlivých podniků. Na závěr se pokusíme o sumarizaci získaných poznatků a jejich aplikaci do širších souvislostí vývoje oboru.

6.2) Právovárečné pivovarnictví - Měšťanský pivovar v Plzni

Právováreční měšťané představovali významnou zájmovou skupinu výrobců piva činnou již o dob středověku. Nejznámějším příkladem pivovaru měšťanského založení je Měšťanský pivovar v Plzni. V tomto městě založeném pravděpodobně roku 1295 bylo právo várečné uděleno některým domům již v letech těsně po založení.¹⁰⁰ Výroba piva má tedy v Plzni dlouhou tradici, ovšem nemůžeme zde až do devatenáctého století hovořit o pivovarnictví jako o kvetoucím výrobním odvětví. Plzeň byla ve středověku a raném novověku známá více jako centrum soukenické. Již ve 14. století však máme z prostředí města zprávy o prvním společném pivovaru, který sloužil potřebám několika měšťanů dohromady. Tím se mělo zajistit zvýšení kvality a především podstatné zlevnění výroby. Tato zmínka o společném pivovaru, která je obsažena v listině sepsané plzeňským měšťanem Wolframem Zwillingerem, pochází již z roku 1307.¹⁰¹ Je tedy jasné, že pivovarnictví bylo považováno za jeden ze zajímavých oborů podnikání ve městě a již krátce po založení města se mu věnovalo takové množství lidí, že bylo možné založit podnik na společné bázi.

Do 19. století přetrvaly v Plzni dva pivovary, které měly základ v původním středověkém zřízení. Prvním z nich byl tzv. kostelní pivovar, který byl spravován arciděkanstvím u kostela sv. Bartoloměje. Datum jeho založení není známo, pravděpodobně navazoval na středověkou tradici vaření piva při hlavním městském kostele. Jeho význam ale po založení prvních velkopivovarů na území Plzně klesl, vzhledem k tomu, že způsobem ani objemem výroby nebyl schopen jim konkurovat. V průběhu 70. let 19. století zde proto byla zastavena výroba a v roce 1885 byl předán

¹⁰⁰ Martinovský, I. (ed.): Dějiny Plzně v datech, Praha, NLN, 2004, str. 19.

¹⁰¹ Navíc je tato listina opatřena první známou městskou pečeti. Listina obsahuje formulaci: „Tedy my, Wolfram Zwillinger, měšťan Nové Plzně, dáváme na vědomost všem přítomným sledujícím zapisovanou poslední vůli, že my, ustavující závět pro usmíření své duše a svých předků, jsme se souhlasem své manželky i svých ostatních dětí ustanovili svobodnou vůli, aby pivovar a sušárna položené mimo hradby města byly darovány kostelu sv. Bartoloměje.“ Ibidem, str. 21.

představitelům města, kteří rozhodli o jeho definitivním zrušení a zboření. Druhým podnikem fungujícím již před založením Měšťanského pivovaru byl Městský pivovar, který byl založen na konci 17. století,¹⁰² na základech společných pivovarů, podobných tomu, který vznikl v Plzni již roku 1307. Jelikož původní podoba pivovaru již v 19. století nevyhovovala, byl v roce 1856 přestavěn. Podnik, který byl v 60. a 70. letech spravován Plzeňským spolkem sládků, nedokázal stejně jako církevní pivovar čelit konkurenci na moderní bázi vystavěných pivovarů a zanikl v roce 1880.¹⁰³

Založení samotného Měšťanského pivovaru bylo iniciováno výborem právovárečných měšťanů v čele s Václavem Mirvaldnem. První žádost výboru ze dne 2. ledna 1839 byla magistrátem zamítnuta, avšak druhá, mírně přepracovaná, z října téhož roku, byla přijata. Ještě v roce 1839 se tedy začalo se stavbou pivovaru, jejímž vedením byl pověřen místní stavitel Martin Stelzer, který stavbu prováděl dle plánů jiného plzeňského rodáka, architekta Františka Pilouse.¹⁰⁴ Po třech letech byla výstavba dokončena a provoz byl zahájen dne 5. října 1842, kdy se pod vedením bavorského sládky Josefa Grolla uvařila první várka 64 věder piva. Výběr osoby sládky byl klíčový pro další rozvoj podniku, neboť dal jasně najevo, že plzeňský podnik aspiroval na výrobu chutného piva, které bude odebíráno nejen v samotném městě, ale které se stane vývozním artiklem. Plzeňské pivo bylo silně ovlivněno pivem bavorského typu. Při použití českých surovin však bylo docíleno specifické a ceněné chuti plzeňského piva a naopak pivovary v Bavorsku začaly kopírovat a přetahovat zaměstnance z plzeňského podniku.¹⁰⁵ Ještě téhož roku se nápoj vyráběný v novém pivovaru objevil na pražském trhu, konkrétně v Knoblochově hostinci. O tři roky později byl zásluhou formana a hostinského Josefa Salzmannů dodáván do většiny luxusních podniků v hlavním městě, z nichž jmenujme například dodnes známý hostinec „U Pinkasů“.

V následujících letech se s ním seznámili i hosté západočeských lázní a konečně v roce 1856 byly první dodávky plzeňského piva exportovány do Vídně, což ale bylo na více než deset let jediné obchodní zastoupení mimo území Čech.¹⁰⁶ V roce 1856 se

¹⁰² Zcela určitě před rokem 1713. Likovský, Z.: České pivovary 1869 – 1900, Praha, Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2005, str. 175.

¹⁰³ Ibidem

¹⁰⁴ Martinovský, I. (ed.): Dějiny Plzně v datech, Praha, NLN, 2004, str. 116.

¹⁰⁵ Paradoxem je, že i Josef Groll byl velmi brzy nahrazen jiným sládkem. Podnik využil jeho know how a dále již mu neměl co přinést. Přikryl, K.: Měšťanský pivovar v Plzni 1892 – 1942, Praha, STYLIZACE, 1995, str. 7.

¹⁰⁶ Tím druhým bude v roce 1869 Paříž, dále bylo započato např. s exportem do USA a to v roce 1874. Pivo je navíc exportováno především kvůli českým zaměstnancům vídeňských firem.

jednalo o celkem 65 věder dodaných zprostředkovateli panu Josefu Šedivému. Stálé skladiště a pravidelné dodávky piva do hlavního města monarchie byly však zavedeny relativně pozdě a to až v roce 1870.¹⁰⁷ Správní rada pivovaru sice uvažovala i nad možností zaslat vzorek piva na Světovou výstavu do Londýna 1862, ovšem nakonec bylo od tohoto záměru upuštěno, vzhledem k tomu, že by podle názoru správní rady „pivo v láhvích co do dobroty utrpělo.“¹⁰⁸

V roce 1869 bylo poté zřízeno obchodní zastupitelství v Paříži, které bylo prvním stálým obchodním zastoupením v zahraničí.¹⁰⁹ Velmi zajímavý je v této souvislosti rovněž export do zámoří. První pivo bylo do Spojených států amerických exportováno v roce 1873. V tomto roce měl již pivovar téměř tisíc stálých odběratelů a jeho pozice na trhu již byla jasně definovaná. V souvislosti s vývozem piva je zajímavé uvést i to, že přes prostředníky se pivo z Měšťanského pivovaru dostávalo i na císařskou tabuli ve Vídni. Ovšem fakt, že se tak dělo právě přes prostředníky, způsobil, že pivovar ještě na konci 19.století marně usiloval o získání titulu dvorního dodavatele, který mohl udělen právě jen přímému dodavateli.¹¹⁰

V roce 1862 reagovala správa pivovaru na novou možnost dopravy, kterou poskytovala železniční dráha Praha – Plzeň. V pivovaru bylo od té doby stále připraveno 5 párů koní vozit pivo na dráhu. Tento systém však nemohl dlouho vyhovovat stoupající výrobě a stále se zvyšujícímu odbytu, v průběhu 70. let byly zahájeny kroky k vybudování železniční vlečky vedoucí do areálu pivovaru. Stavba vlečky byla definitivně povolena v roce 1880 a ve stejném roce byl provoz na ní také zahájen. Vlečka měla délku zhruba 2 km a spojovala nádvoří pivovaru s hlavním plzeňským nádražím.¹¹¹ V roce 1895 již narostla doprava mezi seřazovacím nádražím a areálem pivovaru natolik, že se správa pivovaru rozhodla získat povolení ke koupi a používání vlastní lokomotivy a nových pivních vagonů. Tím na sebe sice převzala zodpovědnost za veškeré nehody a škody způsobené na vlečce, riziko však bylo

¹⁰⁷ Příkryl, K.: Měšťanský pivovar v Plzni 1892 – 1942, Praha, STYLIZACE, 1995, str. 8.

¹⁰⁹ Obchodním zástupcem byl pan Rafael Strauss. Příkryl, K.: Měšťanský pivovar v Plzni 1892 – 1942, Praha, STYLIZACE, 1995, str. 7.

¹¹⁰ Druhým bodem oficiálního vysvětlení, proč nemohl být titul udělen, byl fakt, že titul přináležel nikoli podniku samému, ale jeho majiteli, v tomto případě právovárečnému měšťanstvu, s čímž si císařská administrativa údajně neuměla poradit. Ibidem, str.62.

¹¹¹ Důležitost dopravy piva byla akcentována i následujícími letech, kdy byl přijat speciální úředník, který měl na starost agendu související s odbavováním dopravy mezi pivovarem a nádražím, celními a přepravními tarify, používáním vlastní lokomotivy, apod. Tímto úředníkem se v roce 1895 stal Josef Schmidt, který dříve působil jako asistent c.k. státních drah ve Zdicích. Ibidem, str. 65.

v porovnání s pohodlnou dopravou výrobku na hlavní železniční tah, únosné. Od doby, kdy došlo k nákupu lokomotivy, bylo totiž již o mnoho jednodušší organizovat transport piva. V roce 1900 byl již transport plzeňského piva po železnici na takové úrovni, že byl denně vypravován zvláštní pivní vlak do vídeňské stanice Nussdorf.¹¹² To také podtrhuje, jaký význam na přelomu století měl plzeňský podnik pro zásobování metropole pivem. A to i přes to, že ve Vídni existovalo několik velkopivovarů, jejichž výstav byl s výstavem Měšťanského pivovaru srovnatelný. Pokud se tedy vyplatilo plzeňské pivo i přes to dovážet na poměrně dlouhou vzdálenost, ukazuje to na výjimečné postavení, které si podnik na trhu v monarchii za první půl století své existence vydobyl.

Napojení na železniční síť nebylo jedinou významnou novinkou zapojenou do služeb pivovarského provozu, v průběhu druhé poloviny 19. stol. se zde postupně objevilo plynové a následně elektrické osvětlení, nejdříve v provozech, poté v exteriéru. Stejně tak byl pivovar jako jeden z prvních velkých podniků v Plzni napojen na telefonní síť. Pivovar byl rovněž připojen na městský vodovod a to i přesto, že disponoval vlastními studnami. Napojení na záložní zdroj vody bylo pivovar životně důležité, neboť nedostatek vody by znamenal vážné ohrožení výroby, které si podnik velikosti významu Měšťanského pivovaru nemohl dovolit. V rámci využití technických novinek je nutné zmínit rovněž nákup prvních automobilů, které byly pořízené těsně před vypuknutím první světové války a to v roce 1913.

Vzhledem ke vzrůstající popularitě nápoje si pivovar nechal registrovat ochranou známku Pilsner Bier. V průběhu let 1859 až 1865 se dostal v žebříčku oblíbenosti piv na území Habsburské monarchie ze třináctého na třetí místo, a proto bylo nutné podniknout kroky k zajištění standardu kvality značky. Spory o ochrannou známku a označení „plzeňské“ však provázely pivovar prakticky od doby jeho založení roku 1842. Nejvýznamnějším důvodem byl fakt, že mnozí konkurenti chápali pojem „plzeňské“ spíše jako označení typové než firemní. Proto byla podnikem vedena kampaň za vyjasnění celé situace. Pivo z Měšťanského pivovaru se jak bylo uvedeno výše ještě před koncem roku 1842 začalo čepovat i v Praze, kde si získalo velice rychle oblibu a dostalo se do podvědomí konzumentů pod stručným označením „plzeňské pivo“. Této skutečnosti se snažili využít konkurenční výrobci a vydávali svá piva rovněž za

¹¹² Ibidem, str 69.

„plzeňská“. První známý případ¹¹³ zásahu Měšťanského pivovaru proti podobným nekalým praktikám se odehrál v roce 1853, kdy inzerátem v listě Prager Zeitung ze dne 5. května varuje Měšťanský pivovar před nákupem „plzeňského“ piva od jiných prodejců než od samotné správy pivovaru. V inzerátu se doslova dočteme: „Ve snaze zabránit tomu, aby byli přespolní odběratelé šizeni podvržením jiných piv, připomínáme všem, kdož by rádi zakoupili pravé plzeňské pivo se spodním kvašením, že prodej tohoto piva v dopravních sudech obstarává výhradně správa Měšťanského pivovaru v Plzni, která vydává při každém odběru dodací list. Žádáme vás proto, abyste se obraceli jen na ni.“¹¹⁴ Problematika boje o ochrannou známku provázela a provází Měšťanský pivovar do dnešních dnů.

Sílicí moc Měšťanského pivovaru s obavami sledovali již několik od let jeho založení plzeňští obyvatelé německé národnosti, kteří proto v únoru roku 1869, v souvislosti se zrušením propinace¹¹⁵, začali s budováním konkurenčního Prvního plzeňského akciového pivovaru. Ten je dnes známější pod označením Gambrinus, podle jednoho z piv, které podnik na přelomu století distribuoval. Dne 25. června 1869 byla firma zapsána do obchodního rejstříku. V žádosti na magistrátu bylo ovšem uvedeno, že „stavěti se míní továrna na líc“¹¹⁶, aby se do poslední chvíle předešlo vyzrazení pravých obchodních záměrů této podnikatelské skupiny. Tento fakt jen potvrzuje to, že ostrý konkurenční boj se v pivovarnictví rozhořel ihned po zrušení pivního monopolu. Navíc správní rada nově budovaného nacionálně německého podniku přikročila i k dalším metodám konkurenčního boje, kdy například budovy nového pivovaru se nalézaly východně od dříve postaveného Měšťanského pivovaru a tím jej v rámci konkurenčního boje tísnily ve stavebním rozmachu, zatímco nový pivovar měl místa pro stavební expanzi dostatek. Podobných aktivit prováděly pivovary v rámci lokálního konkurenčního boje desítky, například se snažily odříznout ostatní podniky od surovin nutných pro výrobu piva, či se snažily obstruovat povolení ke stavbě, či stavebnímu rozšíření pivovaru.

Výstavbou Prvního plzeňského akciového pivovaru byl stejně jako v prvním případě pověřen Martin Stelzer a spolu s ním Václav Daniel. Od 15. října 1870

¹¹³ Jak informuje vrchní účetní pivovaru V. Suchý v pamětním spise z roku 1892. Suchý, V.: Měšťanský pivovar v Plzni 1842 – 1892, Plzeň, 1892, str. 47.

¹¹⁴ Frank, S.: K problémům označování plzeňského piva, Plzeň, nepublikováno, nedatováno, str.2.

¹¹⁵ Právo vařit a čepovat pivo. Dále viz kapitola Moderní pivovarský průmysl v českých zemích, jeho tendence a specifika.

¹¹⁶ Hruška, M.: Kniha pamětní královského krajského města Plzně od roku 775 až do 1870, Plzeň, Steinhasuer, 1883, str.736.

vycházejí z Prvního plzeňského akciového pivovaru, známějšího pod označením Gambrinus, první várky piva, které mají konkurovat „českému“ Měšťanskému pivovaru. Vznik nového pivovaru sice poněkud oslabil takřka monopolní postavení Měšťanského pivovaru, ovšem nedokázal jej zcela eliminovat. Měšťanský pivovar měl v 70.letech 19.století vybudovánu již velice širokou a stabilní odběratelskou základnu, která jej dokázala ekonomicky podržet i v krizových obdobích.¹¹⁷

To se velice dobře prokázalo především v roce 1873, kdy proběhla ve Vídni světová výstava, které se mezi 200 dalšími pivovary účastnily rovněž oba podniky plzeňské.¹¹⁸ Měšťanský pivovar zde získal medaili „Za pokrok“. Již osm dní po zahájení výstavy, tedy dne 9. května, však došlo ke krachu na vídeňské burze, což velice negativně ovlivnilo ekonomickou situaci v monarchii a částečně i chod plzeňských pivovarů. Následky krachu pro plzeňské pivovary naštěstí nebyly tak tragické, jako pro jiné podniky, především vzhledem k již zmíněné stabilní odběratelské základně a dobrému postavení v rámci vnitřního trhu v monarchii.

V roce 1894 se ustanovila valná hromada třetího z velkých pivovarů – jednalo se o Plzeňský společenský pivovar s.r.o. zvaný Prior, který začal s výrobou roku 1896. Organizačně šlo o spolčení osob podobné jako u Prvního plzeňského akciového pivovaru, co se národnostní orientace podniku týkalo, byl smýšlení utrakvistického s mírnou převahou německého kapitálu. ¹¹⁹

Po deseti, pro pivovarský průmysl v Plzni poměrně klidných letech, charakterizovaných jen postupným rozvojem podniků, přišel bouřlivý rok 1906. Nejprve došlo v březnu ke stávce dělníků Měšťanského pivovaru, kteří se stavili proti propuštění některých svých kolegů kvůli členství v odborech. V průběhu roku došlo k podobné stávce i v konkurenčním Prvním plzeňském akciovém pivovaru. Obě dvě stávky se naštěstí pro správy podniků podařilo velice rychle zažehnat.¹²⁰

V posledních letech před vypuknutím první světové války se po dlouhých vyjednáváních podařilo prosadit založení čtvrtého plzeňského pivovaru. Jednalo se o

¹¹⁷ Jednalo se o 950 pravidelných odběratelů, mezi nimiž nejsilněji zastoupena byla Praha, hned za ní Plzeň a pak další velká města. Zájem o pivo z Měšťanského pivovaru byl i později v oblastech středních Čech – např. Berounska a Hořovicka, v jižních Čechách v táboře a Písku a překvapivě také na severní Moravě. Círonisová, E.: Organizace prodeje Plzeňského Prazdroje v českých zemích a na Slovensku in: Západočeský historický sborník, Plzeň, Státní oblastní archiv v Plzni 2003, str.166.

¹¹⁸ Jednalo se o první světovou výstavu uskutečněnou mimo Paříž, či Londýn, konala se 1.5. – 31.10. 1873 ve vídeňském Prátru. Halada, J. – Hlavačka, J.: Světové výstavy, Praha, Libri, 2000.

¹¹⁹ Přesněji němečtí a židovští podílníci tvořili dvě třetiny akcionářů.

¹²⁰ Martinovský, I. (ed.): Dějiny Plzně v datech, Praha, NLN, 2004.

Český plzeňský pivovar a.s., který byl založen roku 1910 podnikatelem Janem Kleisslem za výrazné podpory Živnostenské banky. Výroba piva zde byla zahájena v lednu roku 1913. Jak již bylo deklarováno v názvu pivovaru, považoval se tento podnik za národnostně český, což je oproti třem starším pivovarům posun, neboť ty byly, alespoň dle názvu a svého chování v rámci trhu, vnímány buď jako pivovary německé, či jako utrakvistické. Proč byl ve městě založen další velkopivovar, ačkoli by stačila výroba předchozích tří, je samozřejmě nasnadě. Pokud byl vybudován další pivovar přímo v katastrálním obvodu města Plzně, mohl zcela oprávněně používat název a s ním spojenou ochrannou známku nesoucí jméno plzeňský a tím získat řadu obchodních výhod. Což je samozřejmě i jeden z důvodů, proč byla přídavná jména plzeňský a český použita přímo v názvu.

Dalším ze zlomových momentů, které určovaly vývoj plzeňského pivovarnictví, se ukázala první světová válka. Pivovarům bylo pro potřeby válečného průmyslu zabaveno nejrozumnější vybavení, od povozů, potahů, vagónů, až po automobily, kterými se teprve před několika málo lety prosperující podniky vybavily. Zároveň bylo například Měšťanskému pivovaru v roce 1915 odvedeno asi 600 školených dělníků. Navíc díky nedostatku surovin byla vedení pivovarů postupně nucena přikročit k výrobě náhradních obchodních artiklů jako sodová voda nebo náhražkové pivo.¹²¹ V průběhu první světové války se Měšťanský pivovar byl nucen spojit s dalšími dvěma plzeňskými podniky (Gambrinus, Prior) ve společném postoji vůči nedostatku surovin. Společně pivovary apelovaly na Pivovarskou ústřednu ve Vídni, která měla na starosti přerozdělování obilí nutného k výrobě, aby zajistila do Plzně přednostní dodávky, kvůli udržení výroby tradičních a velmi oblíbených plzeňských piv. Díky kooperaci se pivovarům podařilo válku překonat, ačkoli Měšťanský pivovar přišel o mnoho svých klientů především v zahraničí. Na počátku 20. let se tedy začal víc obracet na domácí trh a rovněž započal s postupnou likvidací svých konkurentů uvnitř vlastního města Plzně.

¹²¹ V případě Měšťanského pivovaru se jednalo o náhražkové pivo Pivolín.

6.2.1) Organizační struktura

Organizační struktura byla u typu měšťanského pivovaru dána v základním rámci ještě středověkým právem, ve sledovaném období se však začínalo prokazovat, že tento model není dlouhodobě konkurenceschopný a průběžně proto byly podnikány pokusy o změnu organizační struktury. Tradičně bylo právovárečné měšťanstvo v Plzni specifikováno jako sdružení dočasných vlastníků nemovitostí, celkem 250 domů, které byly historicky svázány s várečným právem. Již tato definice byla svým způsobem omezující a neumožňovala ani po zbourání městských hradeb zvýšení počtu právovárečníků ve městě.¹²² Majitelé jednotlivých domů si mohli z docíleného zisku přivlastnit 1/250, stejnou poměrnou část měli nést, pokud by pivovar utrpěl finanční ztrátu. Správa jmění příslušela valné hromadě a správní radě. Rada měla možnost každoročně svolat valnou hromadu a skládala se z 20 členů a byla volena na dobu tří roků. Třináct členů bylo činných, zbylých sedm bylo náhradníky. Správní rada měla v podstatě veškeré pravomoci k řízení podniku. Aby byla usnášeníschopná, muselo se sejít alespoň devět jejích členů. Navenek byl podnik zastupován předsedou správní rady, či jeho náměstkem. Kvůli zajištění kontroly fungování správní rady byli z řad právovárečného měšťanstva zvoleni ještě tři revizoři, kteří dohlíželi po celé volební období na rozhodnutí správní rady.¹²³

Hlavním specifikem právovárečného pivovarnictví bylo však právě navázání na vlastnictví nemovitosti. To, že otázka participace na v tomto případě velice úspěšném a výnosném podnikání, závisela „pouze“ na tom, zdali člověk vlastní či nevlastní nemovitost v určité lokalitě, nahrávalo spekulaci s pozemky. Není bez zajímavosti, že se dokonce již před první světovou válkou první hlasy vyslovily pro zakcionování pivovaru. Jedním z předních zastánců převodu podniku na akciovou formu byl i Richard Krofta, významný člen správní rady a také dlouholetý právní zástupce podniku, kterého lze s trochou nadsázky označit za „šedou eminenci“ plzeňského pivovarského průmyslu. Tato forma by dle jeho názoru mohla znamenat větší příliv kapitálu, především zahraničního a měla rozhýbat stagnující ekonomiku pivovaru.¹²⁴ To ovšem neznamenalo, že by v Měšťanském pivovaru nebyl zastoupen zahraniční kapitál. Již

¹²² Existovaly dvě výjimky č.p.259 a 260 v Plzni, které ačkoli nebyly historicky svázány s várečným právem jej měly uděleno na základě výjimky c.k.krajského soudu v Plzni ze dne 3. července 1893 č. 9941. Příkryl, K.: Měšťanský pivovar v Plzni 1892 – 1942, , Praha, STYLIZACE, 1995, str. 328.

¹²³ Ibidem, str. 330.

¹²⁴ V posledních letech před první světovou válkou sice pivovar zvyšoval každoročně svůj výstav, nejednalo se však již o skoková zvýšení výstavu jako na přelomu 19.a20.století.

v roce 1910 odkoupila belgická společnost Société industrielle et commerciale et mobili  re de Bruxelles celkem 42¹²⁵ ze stávajících 250 dom  , na které se v Plzni vztahovalo v  re  n   právo. Tato společnost byla založena dne 29.   ervna 1909 v Bruselu osobami, které podle zji  st  n     ivnostensk   banky¹²⁶ byly nastr  en  mi zástupci L  nderbanky a berlínského bankovního domu S.Bleichr  der. Od této společnosti se v roce 1919, kdy probíhala debata nad mo  zn  m zakcionov  n  m M    ansk  ho pivovaru, pokoušela domy do svého vlastnictví získat i vlivn   finan  n   skupina kolem   ivnostensk   banky, která chtěla mít větší podíl na pivovarsk  m průmyslu v Plzni.¹²⁷ K zakcionov  n   nakonec nedošlo, proto také banka nakonec opustila mo  znost zakoupen   právovárečných dom  .

Celkov   lze tedy zhodnotit organiza  n   struktury M    ansk  ho pivovaru jako smíšenou – zalo  en   byla na tradičním a v době modernizace j     zastaral  m právním předpisu, kter   v  razn   nahrával spekulacím. Na straně druhé, pokud odmyslíme to, že se na valné hromady dostávali pouze majitel   určitých nemovitostí, byla další organizace řešena j     moderními způsoby, ne nepodobnými organiza  n   struktura například akciových podniků.

6.2.2) Technicko – technologick   modernizace

M    ansk   pivovar byl jedním z prvních podniků na našem území, kter   se rozhodl kopírovat zahraniční vzory a přejít na modern   způsob spodního kva  en  . J     před zalo  en  m plze  nsk  ho podniku se n  kter   podniky v na    ch zemích pokoušely se spodním kva  en  m experimentovat. V  t    inou se ovčím jednalo pouze o pokus, kdy pivovary vyráběly pivo soub       jako metodou spodního tak metodou svr  n  ho kva  en  . V zahraničí byl tento způsob va  en   piva j     rozvinutější, a proto není p  ekvapiv  , že prvním sládkem v M    ansk  m pivovaru byl Josef Groll z Wilshofenu v Bavorsku.¹²⁸

Pivovar byl od počátku budován s nároky na co nejmodernější vybaven  , v tomto směru připomeňme například rozhodnutí o p  ipojen   podniku k železniční vle  ce¹²⁹, stejn   tak pozd  j   nákup několika automobilů, které usnadňovaly rozvoz výrobků do

¹²⁵ Z tohoto počtu bylo 24 dom   odkoupeno od Franti    ka Rudolpha, v  de  nsk  ho spekulanta, kter   se j     dříve podobn  m způsobem, tedy odkupov  n  m právovárečných dom  , snažil proniknout na plze  nsk   pivovarsk   trh a 18 domů bylo odkoupeno od dalších jednotlivých, blíže nespecifikovaných vlastníků nemovitostí.

¹²⁶ Ta si informace zjišťovala v rámci pr    zkumu trhu plze  nsk  m pivem, kam hodlala vstoupit.

¹²⁷ Archiv ČNB, fond   ivnostensk   banka, S IV/a – P1130/a Plzeň, M    ansk   pivovar – zakcionov  n  .

¹²⁸ P    ryl, K.: M    ansk   pivovar v Plzni 1892 – 1942, STYLIZACE, Praha, 1995, str. 12.

¹²⁹ Kterou poté vyučoval i ve své propagaci, například na dopisn  c  ch.

míst určení. Stejně tak se dařilo napojovat se na moderní sítě, jako byl plyn, elektřina, či městský vodovod. Právě připojení k vodě bylo pro pivovarskou výrobu životně důležité a Měšťanský pivovar, který vzhledem ke svému, především personálnímu, provázání se strukturami města, byl navázán na stavbu a možnosti přístupu k němu, obstruoval ve druhém decenniu dvacátého století přístup budovaného čtvrtého plzeňského velkopivovaru Světovar.¹³⁰

Měšťanský pivovar, ačkoli svým způsobem založení podnik tradicionalistický, se snažil již od počátku v oblasti technologie a techniky projevovat jako podnik progresivní. Stal se jedním z prvních propagátorů technologie spodního kvašení na našem území a díky této metodě vzniklo pivo typu pils.. Stejně tak neváhal využívat dalších technických novinek, jako bylo plynové či elektrické osvětlení (na jehož instalaci spolupracoval s Františkem Křížíkem v době jeho plzeňského pobytu). Jedním z důvodů, proč mohl podniky využívat těchto novinek bylo poměrně kvalitní kapitálové zajištění, kterého se mu ze strany plzeňského měšťanstva dostávalo. Vkládání peněz do nových technologií se však skutečně vracelo a pivovar díky tomu získávala nejen další klientelu – moderní technické vymoženosti se staly součástí propagace podniku, ale mohl také zvyšovat svůj výstav.

6.2.3) Odbyt

Na počátku svého působení se pivovar zaměřil na získávání odběratelů v místě své existence. V tomto bodě bylo výhodné, že vznikl za hradbami většího města. Plzeň navíc v průběhu následujících desetiletí po roce 1842 procházela velkými změnami jako bylo bourání hradeb, budování dalších podniků jako byly především Škodovy závody, čímž docházelo k zvětšování počtu obyvatelstva a urbanizaci celého plzeňského regionu. Dalším důležitým faktem, který se ukázal být klíčovým pro ukotvení pozic Měšťanského pivovaru v rámci Plzně a okolí bylo, že mu zde v době jeho založení přímo nekonkuroval žádný větší podnik. Právováreční měšťané, kteří se rozhodli tento podnik vybudovat, byli i předtím velmi důležitými producenty piva v této lokalitě a po spojení a vzniku velkého podniku jim nebyl žádný jiný pivovar¹³¹ schopen konkurovat.

První várky piva byly v pivovaru uvařeny v říjnu roku 1842 a již o svatomartinských trzích pivo čepovaly některé plzeňské hostince. Vzhledem k tomu, že

¹³⁰ Archiv ČNB Fond Živnostenská banka ŽB – P1130 Český plzeňský akciový pivovar.

¹³¹ Při absenci šlechtický a církevních pivovarů v této oblasti.

se pivo stalo populárním jak v samotném městě, tak v i jinde¹³² snažila se správa pivovaru stále zvyšovat výstav. Díky tomu a díky technologickým inovacím mohlo být distribuováno na stále vzdálenější trhy. Odběrateli byly především hostince v Plzni a Praze, avšak také v některých dalších větších městech – například v Berouně, Rokycanech, Mladé Boleslavi, apod. Mimo majitele hostinců patřili mezi další významné odběratele formani, kteří v tomto případě plnili funkci zprostředkovatelů, převáželi pivo na dlouhé vzdálenosti a ve vlastní režii distribuovali dál.¹³³ Mezi odběratele podniku patřili nejen hostinští a formani, ale také přirozeně průmyslové podniky, které pivo kupovaly pro své dělníky. Z nich je možné mimo podniků plzeňských jmenovat kupříkladu Vítkovické železářny, firmu L.&C. Hardmuth, či některé cukrovary. Pivo bylo oblíbené i mezi různými spolky, ať již nacionálně českými či německými.¹³⁴ Počet odběratelů pivovaru v průběhu druhé poloviny 19. století samozřejmě stoupal, ovšem těžiště odbytu se nezměnilo. Jeho hlavními opěrnými body byly stále Plzeň a Praha. Oblastí, která téměř neprojevovala o plzeňské pivo zájem, byly jižní Čechy, které měly vlastní velmi dobře strukturovanou síť pivovarů.¹³⁵ Lze ovšem říci, že v poslední čtvrtině devatenáctého století bylo plzeňské pivo distribuováno do všech částí dnešní České republiky.

Velmi podstatnou otázkou byl způsob organizace odbytu. Ten nemohl pivovar se stále vzrůstajícím výstavem a rozšiřujícím se geografickým okruhem odbytu zvládat, vytvořil si proto síť zprostředkovatelů, kteří pivovar zastupovali v jednotlivých správních obvodech. První smlouva byla s těmito obchodními zástupci uzavřena na dobu tří let, pokud se během této doby osvědčili, byla poté pravidelně prodlužována až na dobu deseti let.¹³⁶

Důležitým faktorem odbytu byla i prezentace podniku – ten se snažil svůj výrobek představovat na průmyslových i potravinářských výstavách. Například při Jubilejní výstavě 1891 si nechal pivovar vyprojektovat celý pavilon s restaurací, který byl vystaven na exponovaném místě, kde si jej museli návštěvníci všimnout.

Další velmi důležitým faktorem byla distribuce piva v rámci celé monarchie. Již těsně po vzniku podniku, konkrétně v roce 1844, projevil jistý pan Brabec z Vídně

¹³² Pivo bylo od počátku úspěšně distribuováno na území Prahy.

¹³³ Cironisová, E.: Organizace prodeje Plzeňského Prazdroje v českých zemích a na Slovensku in *Západočeský historický sborník* 8, Plzeň, Státní oblastní archiv v Plzni, 2003, str. 166.

¹³⁴ *Ibidem*, str. 204

¹³⁵ Ať se již jednalo o pivovary měšťanské či akciové v Českých Budějovicích, nebo o pivovary šlechtické, z nichž nejvýznamnější byly ty patřící rodu Schwarzenbergů.

¹³⁶ Suchý, V.: *Měšťanský pivovar v Plzni 1842 – 1892*, Plzeň, 1892, str. 170.

zájem o spolupráci s Měšťanským pivovarem a chtěl distribuovat jeho pivo v hlavním městě monarchie. Správa podniku se nenechala nabídkou zlákat a zaměřila se raději na distribuci piva ve svém bezprostředním okolí. První dodávka, nikoli vysoká - jednalo se o 65 věder piva, dorazila do Vídně v roce 1856. V průběhu šedesátých let již dodávky do Vídně postupně stoupaly a díky napojení na dráhu se počátkem 70. let podařilo ve Vídni vybudovat i první stálý odbytový sklad. Zároveň bylo pivo distribuováno do dalších velkých měst na území Předlitavska, jako byl Štýrský Hradec, Merano, Klagenfurt, Salzburg, apod. I zde byl prodej organizován podobně jako u přes místní zprostředkovatele, kteří se díky znalosti místních poměrů mohli lépe orientovat na trhu. Dodávky byly odtud vedeny rovněž do svobodného města Terst, odkud bylo pivo dále distribuováno především na Balkán, ale také po moři do Itálie nebo Levanty.¹³⁷

Do Zalitavska nebylo zpočátku plzeňské pivo dodáváno vůbec, první zastoupení vznikla až v průběhu 70. a 80. let – 1875 v Banské Bystrici a 1880 v Bratislavě. V roce 1884 pronikl pivovar i na území dnešního Maďarska, když bylo založeno zastoupení v Szegedu. Postupně bylo pivo distribuováno i do Budapešti, která se právě spolu se Szegedem stala největším odběratelem piva v Zalitavsku. Obecně mimo Čechy měla největší odběr plzeňského piva Vídeň a po ní Dolní Rakousy. Pivo bylo dodáváno i na císařský stůl a existují záznamy o tom, že chutnalo jako císařovně, tak některým arcivévodům.

Kdo v rámci monarchie pivo z plzeňského podniku kupoval? Bylo to podobné jako v rámci vlastních českých zemích. Kromě majitelů hostinců to byly především zaměstnanci státní správy, úředníci, zaměstnanci drah, apod. Dále bylo dodáváno důstojníkům rakousko-uherské armády, kteří sloužili po celém jejím území. Další nezanedbatelnou položku představovaly hotely, především v oblasti Istriie, které odebíraly od 80. let především lahvové pivo, které si pomalu i přes svou nižší trvanlivost získávalo důvěru odběratelů.

Plzeňský podnik se snažil nejprve ukotvit své postavení díky dobře strukturované síti odběratelů ve svém poměrně blízkém geografickém okolí. Podstatným faktorem byla věrnost jednotlivých obchodních zástupců, kteří za ni byli odměňováni. Pivovar se rovněž snažil navázat na velké odběratele, jako byly spolky, nebo průmyslové podniky. Významné byly potom dodávky do Vídně, které znamenaly především prestižní

¹³⁷ Cironisová, E. : Organizace prodeje Plzeňského Prazdroje v českých zemích a na Slovensku in Západočeský historický sborník 8, Plzeň, Státní oblastní archiv v Plzni, 2003, str. 170.

záležitost, dodávky na císařský dvůr bylo možné velmi dobře využít i k propagaci. Obecně podnik sázel na stabilní dlouhodobě budovanou odběratelskou základnu, která mu zajišťovala pohodlné fungování na domácím trhu a také dobré výchozí postavení pro export.

Pro Měšťanský pivovar byla problematika exportu jednou z klíčových. Jak vychází z výše uvedeného, zastoupení pivovaru v zahraničí byla budována pozvolna. V době, kdy pivovar s exportem začínal, bylo již jeho postavení na regionálním trhu stabilní a mohl si dovolit nést finanční zátěž spojenou s prvními pokusy o proniknutí na zahraniční trhy. Mezi prvními se pokusil prosadit ve velkých evropských zemích, i v těch, kde nebyla tradice pití piva zakořeněna, jako byla například Francie. Měšťanský pivovar si tak v průběhu třetí čtvrtiny 19. století vybudoval sérii obchodních zastupitelství po celé Evropě. Zdaleka nejdůležitějším obchodním partnerem bylo přirozeně Německo.

Plzeňské pivo se stalo v Německu velmi populárním, technologií své výroby původně vycházelo z bavorských vzorů a není tedy překvapivé, že německým konzumentům pivo z Měšťanského pivovaru chutnalo. V šedesátých letech – tedy dvacet let po vzniku podniku - bylo již možné plzeňské pivo zakoupit jak v některých svobodných městech jako byly Hamburk a Brémy, dále v některých německých zemích – především v sousedním Sasku a Bavorsku a samozřejmě ve většině pruských provincií. Je nutné podotknout, že v prvotních fázích nebyl export ve většině případů nijak masovou záležitostí, naopak zpočátku se jednalo o dodávky několika věder do určitého města. Důležitý faktorem bylo uchycení se na trhu, zahájení pravidelných dodávek a jejich postupné zvyšování. Tímto pozvolným způsobem se podařilo Měšťanskému pivovaru zakotvit i na německém trhu.¹³⁸

V sedmdesátých letech se správa pivovaru vzhledem ke vzrůstající výši objemu exportovaného piva rozhodla pro zvýšení pravomocí jednotlivých odběratelů, kteří pivo v místě svého bydliště distribuovali. Ovšem tento způsob se neosvědčil a proto později přistoupil k modelu obchodních zastoupení, která spravovala větší obvody. Tyto obvody procházely v průběhu posledních dvou desetiletí devatenáctého století transformací – dle potřeb se měnily a před rokem 1900 bylo již jasně konstituováno 14 zastupitelských obvodů. Největší roční odbyt vykazovalo zastupitelství v Berlíně, druhé bylo

¹³⁸ Cironisová, E.: Plzeňský Prazdroj v německých zemích in *Minulostí západočeského kraje*, XLII/I, Plzeň, Archiv města Plzně, 2007, str. 236.

zastupitelství v Saské Kamenici (Chemnitz) a třetí bylo drážďanské.¹³⁹ Naopak nejnižší odbyt byl vykazován ve správních obvodech Štrasburk a Cáchy. To není nijak překvapivé vzhledem k jejich geografické poloze blízko Francie, kde se kultura pití piva mísí s kulturou pití vína. Je ovšem důležité, že i sem dokázal Měšťanský pivovar své pivo, byť v omezené míře, distribuovat.¹⁴⁰

Výše exportu piva do Německa se tedy v průběhu námi sledovaného období neustále zvyšovala a okolo roku 1900 dosáhla podílu 85% z celkového vývozu a představovala dokonce 30% celkového výstavu plzeňského pivovaru. Je přirozené, že takto silný exportní pivovar s kvalitním výrobkem byl trnem v oku německým podnikům, které se snažily různými metodami jeho pozici omezovat. Způsoby byly rozmanité, ať na celostátní úrovni zvyšováním cla na plzeňské pivo, nebo na úrovni mezipodnikové především porušováním ochranné známky a používáním označení plzeňské pro geograficky německá piva.¹⁴¹

V polovině 19. století bylo především v Sasku a poté v Berlíně mnoho pivovarů, které označovaly svá piva za „echtes Pilsner“. Proti těmto podnikům bojovali především tradiční berlínští obchodní zástupci plzeňského podniku bratři Camphausenové.¹⁴² Tyto obstrukce a táhlé soudní spory byly vedeny především proti Engelhardtovu pivovaru v Berlíně- Pankowě a proti pivovaru Radeberg v Sasku. Export do Německa byl nejvýznamnějším a upevnil pozici podniku na světových trzích, která se již v příštích desetiletích mimo světových válek nezměnila.

Německo bylo rovněž klíčovou zemí z hlediska exportu do zámoří, neboť právě z Hamburku vyplouvaly lodě, které vozily pivo do Spojených států amerických. Mimo těchto dvou zemí se pivo z Měšťanského pivovaru distribuovalo po celé Evropě, stejně jako se určitý počet hektolitrů exportoval například do severní Afriky, nebo na Dálný Východ. Na počátku 20. století se tedy již plzeňský podnik profiloval jako silně exportní, plzeňské pivo, respektive pivo z Měšťanského pivovaru se stalo ve světě synonymem po české pivo.

¹³⁹ Je zajímavým paradoxem, že v počátcích exportu plzeňského piva na území Saska bylo dokonce obchodní zastupitelství v Drážďanech zrušeno kvůli neoblíbenosti plzeňského piva v této oblasti. Později se ovšem přesto podařilo na tento z hlediska geografického velmi významný trh podařilo velmi úspěšně proniknout.

¹⁴⁰ Podnikový archiv Plzeňského Prazdroje a.s., Fond MP, kniha č.162, s. 4, kniha č.170, s. 96.

¹⁴¹ Ibidem

¹⁴² Jejich zastoupení vzniklo v roce 1883, kdy byla uzavřena smlouva s Maxem Camphausenem.

6.2.4) *Kartelizace*

Měšťanský pivovar se stejně jako jiné podniky v daném období účastnil procesu kartelizace. Jeho postavení na trhu však bylo velmi specifické a tím bylo ovlivněno jeho i jeho zapojení do procesu. Jelikož se o od poslední čtvrtiny 19. století jednalo o pivovar s největším výstavem v monarchii, který měl velmi silnou a stabilní domácí i zahraniční odběratelskou základnu, nezapojoval se logicky příliš do boje o odběratele. Pro takto velké podniky nebylo výhodné vstupovat do spolků podniků reprezentovaných například Smlouvou na ochranu odběratelstva a to ani z důvodů společného postupu proti zaměstnancům, jak tomu bylo u některých větších podniků.

Pivovar se během námi sledovaného období zaměřoval spíše na udržení dobrého jména své značky. S tím byl spojený konkurenční boj s podniky v rámci města a také boj s podniky, které porušovaly některou z ochranných známek podniku. Není proto překvapivé, že se pivovar zapojil do kartelu plzeňských podniků, který vznikl v první polovině druhého decennia dvacátého století. Tento kartel se zabýval především otázkou exportu a společnou výší cen při vývozu do Německa, Belgie a Francie.¹⁴³

Plzeňské pivovary se ale nevymezovaly jen vůči zahraniční konkurenci, ale především vůči konkurenci uvnitř vlastního města. Zdrojem problémů byl v tomto případě především čtvrtý velký plzeňský podnik – Český plzeňský pivovar, který byl pro starší podniky ohrožením, jelikož za ním stála kapitálově silná Živnostenská banka. Proti založení tohoto pivovaru konaly podniky v čele s Měšťanským pivovarem kroky, které měly zpomalit rychlost, kterou byl nový podnik budován.¹⁴⁴

Plzeňský Měšťanský pivovar tedy vzhledem k charakteru svého podnikání neměl potřebu vstupovat do velkých nadregionálních kartelů, které by mu spíše uškodily, nutily by jej stanovovat přesně okruh odběratelů, apod. Naopak vstupoval do menších regionálních uskupení, které řešily jednotlivé problémy jeho fungování. Pivovar se tedy v otázce kartelizace choval čistě utilitárně a využíval pouze těch dohod, které mu aktuálně mohly být nejprospěšnější.

¹⁴³ Podnikový archiv Plzeňského Prazdroje a.s., Fond MP, 630 – II A 16 r.

¹⁴⁴ Ibidem

5.3. Pivovary ve vlastnictví šlechty - Schwarzenberské pivovary, na příkladu pivovaru Louny

Jako jeden z tradičních výrobců piva vystupovala od období vrcholného středověku šlechta. Její pivovarský monopol byl dán tradicí režijního velkostatku a přežíváním pozdně středověkých feudálních privilegií. I po zrušení monopolu v roce 1869 měla zpočátku velmi výhodné postavení. Disponovala totiž dostatečnými možnostmi, jak co se týče pozemků pro budování podniků, tak co do kapacit pracovních a surovinových. Navíc jí připadlo určité procento z odškodného za ztrátu exkluzivity, které bylo rozdělováno všem výrobcům, kteří byli činní před rokem 1869. I přesto, že šlechta měla tyto možnosti k dalšímu rozšiřování pivovarů, byla většina podniků v jejím majetku spíše menší či střední velikosti a pracovala víceméně tradičními technologiemi. Okruh odběratelů piva z jednotlivých panských pivovarů tedy nebyl příliš velký, jednalo se především o dodávky na lokální trhy. Na druhou stranu jeden majitel obvykle vlastnil až několik desítek takových menších podniků, celkové výstavy pivovarů jednoho rodu tedy patřily mezi poměrně vysoké.

V souvislosti s pivovary ve vlastnictví aristokracie můžeme hovořit o několika typech podrobnějšího členění. Touto problematikou se zabýval například Radoslav Daněk ve svém příspěvku ve sborníku *Šlechtic podnikatelem, podnikatel šlechticem*.¹⁴⁵ Uvádí možnost diferencovat šlechtu podnikající v pivovarnictví vnitřně hned dvěma různými způsoby. Tím prvním způsobem bylo tradiční dělení na šlechtu vyšší a nižší, druhým rozdělení na šlechtu starou a novou, tedy právě nobilitované velkopodnikatele. Úspěšnými zástupci tradiční rodové šlechty podnikající v pivovarnictví byli Schwarzenbergové, Clary–Aldringenové, Fürstenbergové, či Waldsteinové–Wartenbergové. Druhým typem šlechtických podnikatelů poté byli nobilitovaní podnikatelé, jako Adolf Ignaz Mautner von Markhof, majitel pivovaru St. Marx ve Vídni, Ignatz Kuffner, zakladatel dalšího vídeňského pivovaru Ottakringer či Adol Karl Bachofen von Echt, který vlastnil několik pivovarů v oblasti severních Čech.

Jak velký podíl držela šlechta v rámci pivovarského průmyslu, je možné demonstrovat například na statistice z roku 1883. Tehdy fungovalo v Čechách 851 pivovarů, z nichž celkem 397, tedy téměř polovina, měla za vlastníka šlechtice. Nejvyšších výstavů přitom dosahovaly pivovary staré rodové šlechty. Mezi patnácti

¹⁴⁵ Daněk R.: Šlechtití podnikatelé v procesu industrializace pivovarnictví s přihlédnutím k situaci v Ostravsko – karvinském regionu in Brňovják, J. – Zářický, A. (eds.): *Šlechtic podnikatelem, podnikatel šlechticem*, Ostrava, Filozofická fakulta univerzity Ostrava, 2008, str. 161.

pivovary s nejvyšším výstavem v 80. letech 19. století bylo pět pivovarů šlechtických majitelů – pivovar Klášter Ernta hraběte Waldstein-Wartenberg, pivovar Trnovany v majetku rodu Clary – Aldringen, schwarzenberské pivovary v Postoloprtech a Třeboni, a pivovar v Podmoklech v majetku Františka hraběte Thuna.¹⁴⁶

Ve většině případů však nedokázala šlechta své tradiční pozice dlouhodobě obhájit. Již na přelomu století začala z vedoucích pozic v pivovarském průmyslu ustupovat. Důvodem bylo nastolení konkurenčního boje a koncentrace kapitálu akciových společností. Velká část panských pivovarů nebyla schopna na tyto nové okolnosti reagovat. Část aristokratických majitelů pivovarů nebyla schopna nahlížet na tyto podniky jinak, než jen jako na tradiční zdroje renty. Dále nebyla ochotna investovat do modernizace zařízení a výrobních technologií.

Šlechta se stále se přístřujícím konkurenčním bojem vyrovnávala různými způsoby. Buď staré a konkurence neschopné podniky likvidovala, pronajímala, nebo je odprodávala jiným vlastníkům, především akciovým společnostem. Poslední možností bylo rozhodnutí o zachování podniku i za cenu nutných investic a modernizace. Jedině tímto způsobem dokázaly šlechtické pivovary konkurovat novým hráčům na trhu pívem. Jako příklad šlechtického rodu, který dokázal své podniky reorganizovat a konkurovat velice úspěšně novým společnostem, mohou sloužit Schwarzenbergové.

Od jiných aristokratických rodů podnikajících na poli pivovarnictví se odlišovali především velmi důslednou správou svých podniků a také čilým zájmem o hospodářské dění v zemi a o využití technických novinek a moderních technologií. Především Jan Adolf II. kníže ze Schwarzenbergu se velmi intenzivně zajímal o hospodářskou problematiku a vzdělávání v oblasti hospodářství. Byl například předsedou hospodářských společností v Praze i Vídni a rovněž založil na zámku Ohrada u Hluboké lesnické muzeum.

V této souvislosti proto není překvapující, že již na přelomu 18. a 19. století zaměstnávali Schwarzenbergové nestora českého pivovarnictví Františka Ondřeje Poupěho, který právě v době, kdy byl zaměstnán v knížecím pivovaru ve Štěkni u Písku sepsal své mezinárodně uznávané teoretické spisy o modernizaci a systematizaci pivovarské výroby. Rovněž první pokusy se spodním kvašením na našem území byly

¹⁴⁶ Ibidem, str. 164.

provedeny ve schwarzenberských podnicích, konkrétně se jednalo o práci sládka Vogela původem z Bavorska, který byl zaměstnán v pivovaru v Plavnicích.¹⁴⁷

Co do počtu spravovaných podniků se Schwarzenbergové drželi trendu moderního pivovarnictví, který spočíval ve snižování počtu provozů a zvyšování celkového výstavu. V roce 1862 vlastnili 32 fungujících pivovarů, na počátku 20. století již jen dvanáct.¹⁴⁸ V tomto konečném čísle jsou zahrnuty tři velkopivovary, které se mohly výstavem i způsobem výroby rovnat velkopivovarům akciovým, či měšťanským. Jednalo se o pivovary v Třeboni, Protivíně a v Lounech. Tyto podniky již využívaly elektrického osvětlení i elektrických motorů, rovněž tak moderních lednic. Zbylých devět podniků lze řadit mezi pivovary se středním a malým výstavem, patřily sem například pivovary v Českém Krumlově, Postoloprtech, Plavnicích, atd.¹⁴⁹

I způsobem distribuce stály schwarzenberské pivovary na pomezí mezi klasickým šlechtickým velkostatkem a moderně spravovaným podnikem. Samozřejmě, že produkce menších podniků byla směřována především na lokální trh, ovšem produkty tří velkopivovarů měly rozhodně i exportní ambice. Velké sklady výrobků z těchto pivovarů se nalézaly ve Vídni, Berlíně, Linci, Drážďanech, Grazu, Praze, Plzni, Brnu, Českých Budějovicích, apod. Celkový počet těchto skladů se v průběhu let ustálil na čísle 70.¹⁵⁰

Organizačně spadaly všechny pivovary pod jednu centrální správu, výjimku tvořil pivovar a sladovna v Protivíně, který měl na centrálním orgánu zcela nezávislou správu. Protivínský pivovar vznikl již v 15. století a jeho historická budova sloužila svému účelu až do roku 1874, kdy bylo rozhodnuto o vybudování podniku nového. I ten byl v následujících desetiletích dále rozšiřován. V roce 1891 byl správou zakoupen s pivovarem sousedící cukrovar, který byl přebudován na velkou sladovnu, která jednak

¹⁴⁷ Ibidem

¹⁴⁸ SOA Třeboň, fond Schwarzenberský pivovar Louny, Inv. Č. 114, IX A, Die Brauindustrie des Fürstenhäuser Schwarzenberg.

¹⁴⁹ Dle dat z Přehledu rakousko – uherských pivovarů, v nichž navařeno ve výrobním roce 1883 – 84 více než 10 000 hektolitrů piva, bylo mezi takovými pivovary, kterých byla v Království českém 135, celkem 9 pivovarů, které byly ve vlastnictví rodu Schwarzenbergů. Jednalo o suverénně největší počet pivovarů jednoho majitele s tak vysokými výstavy. Pět z těchto pivovarů se navíc dostalo mezi třicítku pivovarů s nejvyšším výstavem. Tato data zcela jasně ukazují na progresivitu schwarzenberské pivovarské správy, která dokázala udržet v chodu jen podniky vydělávající a modernizující se. Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník X, č.30, Ant.St. Schmelzer, Praha, nestr.

¹⁵⁰ SOA Třeboň, fond Schwarzenberský pivovar Louny, Inv. Č. 114, IX A , Die Brauindustrie des Fürstenhäuser Schwarzenberg.

zásobovala sladem pivovary rodu Schwarzenbergů, jednak se slad zde vyráběný exportoval do zahraničí.¹⁵¹

Podnik s ještě starším založením představoval pivovar ve Třeboni, jehož historii je možné doložit k roku 1397. I zde došlo k modernizaci a přestavbě a to již v letech 1699 – 1711, kdy byl poblíž budovy zbrojnice vybudován stavitelem Giacomem de Maggi nový pivovar. Tato budova byla v šedesátých letech 19. století rekonstruována a v průběhu této rekonstrukce došlo rovněž k zavedení technických novinek do provozu. Pivovar v Třeboni se stal jedním z prvních v českých zemích, který používal v pivovarském provozu masivně parní stroje. Ačkoli budova pivovaru těsně přiléhala k rybníku Svět a mohla být proto pohodlně zásobována přírodním ledem, byla během přestavby vybavena mimo jiné i mechanickými lednicemi. Tyto technické novinky ukazují na progresivitu schwarzenberské správy, která dokázala úspěšně využít tradiční budovy pivovaru a vytvořit zde moderní provoz odpovídající vysokému evropskému standardu.¹⁵²

Mezi schwarzenberskými velkopivovary měl však jedinečné postavení především pivovar v Lounech. Toto výlučné, či lépe řečeno odlišné postavení, tkvělo především ve faktu, že ačkoli se jednalo o pivovar, který byl ve vlastnictví šlechtického rodu, nebyl historicky spjat s žádným panským velkostatkem. Naopak, dle všech znaků, kterými se pivovar projevoval, by se dal zařadit mezi pivovary akciové, respektive založené a vedené moderním způsobem po roce 1869.¹⁵³ Právě díky této podobnosti s jinými velkopivovary je možné vybrat pivovar Louny jako komparační materiál pro tuto práci.

Lounský pivovar byl v porovnání s ostatními schwarzenberskými pivovary založen poměrně pozdě, až v osmdesátých letech devatenáctého století. Jeho zakladatelem byl Adolf Josef Schwarzenberg. Ten stál v daném období před problémem, jak naložit s pivovarem na velkostatku Toužetín, který stál stranou od industrializované části jeho středočeského panství a bylo proto obtížné pivo jakkoli převážet. Rozhodl se celou věc řešit pragmaticky, tedy přesunem výroby na výhodnější místo. Navíc této době již pravděpodobně delší dobu pomýšlel na zbudování pivovaru, který by byl zaměřen nejen na pokrytí potřeb panství, ale rovněž na tolik žádaný a ceněný export. Bylo proto rozhodnuto, že se pivovar na velkostatku v Toužetíně nebude

¹⁵¹ Ibidem

¹⁵² Ibidem

¹⁵³ Ibidem

dále rozšiřovat, ale že část jeho vybavení a personálu poslouží pro vznik podniku zcela nového, který bude vystavěn tak, aby co nejlépe sloužil moderní poptávce.¹⁵⁴

Pivovar v Lounech byl, i dle tehdejší odborné veřejnosti, považován za jeden z nejmodernějších pivovarů v zemi. Jedním ze znaků progresivity, která byla u jiných šlechtických pivovarů téměř nemyslitelná, byla samotná volba místa. Pro vybudování nového podniku bylo vybráno místo nedaleko lounského nádraží, což dokazuje, že si zakladatel uvědomoval, jak důležitou roli u nově budovaných podniků hraje dopravní obslužnost. Zde je především důležité si uvědomit, že se již v počátečních fázích budování pivovaru pomýšlelo na odbyt mimo vlastní lokalitu Loun a okolí. S nádražím byl pivovar spojen železniční vlečkou.¹⁵⁵ Pro plánovaný export byla rovněž klíčová blízkost řeky, neboť se předpokládal vývoz lounského piva především do oblasti Saska a dále po Labi do Hamburku.

Dne 12. dubna 1890 byla podána žádost o stavbu do katastru obce Černčice. Stavební práce byly svěřeny výhradně pražským firmám, stejně jako výroba zcela nového moderního vnitřního vybavení pivovaru.. Staviteli byli vrchní inženýr Antonín Jaksch a ing. Kajetán Švehla, stavební práce provedla firma V. Nekvasila z Karlína. Vnitřní vybavení bylo objednáno z Ringhofferových závodů na Smíchově. V plánech však překvapuje absence sladovny. Toto je jedna z drobností, která odlišuje sice moderně budovaný, ale stále v jádru šlechtický pivovar od jiných podobně velkých podniků odlišného založení.¹⁵⁶ Vzhledem k rozsahu majetku rodu Schwarzenbergů v oblasti středních Čech bylo možné pivovar sladem zásobovat z menších, původně velkostatkových pivovarů a sladoven v okolí. Lounský pivovar odebíral zpočátku slad především z Cítolib a Toužetína, ale rovněž také ze schwarzenberské centrální vývozní sladovny v Protivíně, která přitom zajišťovala primárně zásobování jihočeských pivovarů stejných majitelů. Je zajímavým paradoxem, že nový pivovar byl budován především kvůli lepšímu napojení na dopravní cesty a přitom tak důležitou surovinu pro výrobu piva, jako byl slad, neváhali majitelé do pivovaru dovážet poměrně komplikovaně a ze vzdálených míst.¹⁵⁷

¹⁵⁴ SOA Třeboň, fond Schwarzenberský pivovar Louny.

¹⁵⁵ Podobná situace byla například v Plzni, kde byl Měšťanský pivovar spojen vlečkou přímo s nedalekým nádražím. Motiv železniční vlečky také využíval tento pivovar na některých svých propagačních předmětech, například dopisnicích.

¹⁵⁶ V průběhu 19. století sice nebylo předem daným pravidlem, že pivovary musí být kombinovány se sladovnou, u provozů rozsáhlejších, jako byl právě pivovar v Lounech, tomu však tak zpravidla bylo.

¹⁵⁷ SOA Třeboň, Fond Schwarzenberský pivovar Louny, Die Brauindustrie des Fürstenhauses Schwarzenberg.

Lounský pivovar byl zkolaudován roku 1892 a dne 11. listopadu téhož roku byla vystavena první dávka piva. Mezi nejvíce vařená piva zde patřila deseti a dvanáctistupňová, a dále tmavý třináctistupňový ležák / Granát. V prvních letech po založení se počet odběratelů nepodařilo rozšířit mimo okruh odběratelů bývalého pivovaru v Toužetíně. To vzhledem k jasným ambicím podniku, totiž proniknout na trh ve středních Čechách a odtud dále do Německa, především do oblastí blízko Labe, bylo považováno za nezdar. Správa pivovaru byla nucena uspořádat několik konferencí, které měly vést k vytvoření lepší strategie a rozšíření počtu odběratelů piva.¹⁵⁸

Pro zvýšení prestiže a získání většího kreditu v očích veřejnosti musel pivovar proniknout především na významný pražský trh. V tomto případě se jednalo o výhodu, že pivovar patřil do soustavy panských pivovarů, neboť Schwarzenbergové vlastnili v Praze hostinec Na Knížecí, kde bylo od roku 1893 čepováno pivo z Loun, aby se s ním seznámili konzumenti z hlavního města království. Úporná snaha prosadit se na pražský trh byla s nelibostí sledována pražskými¹⁵⁹ podniky. Spory vyvrcholily v letech 1906 – 1910, kdy některé z nich na protest proti postupu lounského podniku vystoupily z Ochraného svazu pivovarů, ovšem stále dodržovaly Smlouvu na ochranu odběratelstva z roku 1907. V pozdějších letech některé z těchto podniků nedodržovaly vzhledem k napjatým vztahům s lounským podnikem ani tu. Jednalo se především o pivovary na Smíchově, ve Velkých Popovicích, v Nuslích, na Vinohradech a na Praze VII.¹⁶⁰

V situaci, kdy si pivovar musel zajistit širší odbyt, se ukázala být úspěšnou strategie obratu k novému typu zákazníků, totiž k dělníkům z hnědouhelných pánví v oblasti Chomutova a Mostu. Zde byla sice konkurence místních a samozřejmě tradičnějších provozů, které však nedokázaly příliš dlouho konkurovat kapitálově silně zajištěnému šlechtickému podniku.

Během prvního decennia dvacátého století pivovar postupně zvyšoval svůj výstav a rozšiřoval si odběratelskou základnu. Roku 1907 se připojil ke Smlouvě na ochranu odběratelstva, kterou podepsala valná většina velkých podniků na území Čech, Moravy a Slezska. Kromě této smlouvy, ke které přistoupila většina pivovarů sdružených v Ochraném svazu pivovarů království českého, měl pivovar ještě další separátní

¹⁵⁸ SOA Třeboň, Fond Schwarzenberský pivovar Louny, Inv.č.70, IV A.

¹⁵⁹ Jednalo se o podniky, které se nalézaly buď v katastru vlastní Prahy anebo okolních obcí, budoucích čtvrtí tzv. Velké Prahy po roce 1922. SOA Třeboň, Fond Schwarzenberský pivovar Louny, Inv.č. 69, IV A 1.

¹⁶⁰ Ibidem

kartelové smlouvy s jednotlivými podniky. Všechny schwarzenberské pivovary měly společnou smlouvu s Akciovým pivovarem v Českých Budějovicích, která se týkala vymezení a rozdělení odběratelů především v oblasti jižních Čech a dotýkala se tedy více pivovarů v Třeboni a Protivíně. Pivovar Louny sám za sebe poté udržoval vztahy a korespondenci s podniky ve svém okolí, jako byly pivovary v Rakovníku, Zlonicích, nebo Slaném.¹⁶¹

Během první světové války byl pivovar nucen vyrábět pětistupňové náhražkové pivo, zároveň mu byl zrekvírován jak ječmen, tak například měděné trubky, které byly důležitou součástí provozu. I z těchto důvodů musel být v podniku zastaven v červenci roku 1917 provoz. Aby se dalo využít alespoň prostor pivovaru, byl ve sladovně, která byla předtím z důvodů zvyšování a zefektivňování výroby přeci jen vystavěna, sušen oves pro potřeby armády.

Po první světové válce se podnik musel vyrovnávat se zcela novými kategoriemi problémů, jako byly dopady pozemkové reformy, apod. Je ovšem nesporné, že před válkou byl lounský podnik vlajkovou lodí soustavy schwarzenberských pivovarů.

6.3.1) Organizační struktura

Šlechtické pivovary, jejichž jsou schwarzenberské jedinečným příkladem, se svou organizační strukturou odlišovaly od obdobně velkých pivovarů akciových či měšťanských. Podniky byly součástí většího celku, kterým byly obecně velkostatky, přičemž pivovary představovaly jednu z jeho hlavních složek. Organizačně se jednalo o model centralizovaný, kdy vrchní ředitelství všech pivovarů a sladoven bylo umístěno v jednom místě a rozhodovalo například o tom, jakým způsobem bude přerozdělováno obilí důležité pro výrobu piva, apod. Model vycházel z ještě raně novověkého uspořádání, které bylo v tomto případě pouze drobně modifikováno. Centrální ředitelství pivovarů v majetku rodu Schwarzenbergů bylo v Protivíně, kde také sídlil jeden z pivovarů a významná exportní sladovna. Právě podniky sídlící v Protivíně jako jediné byly později nezávislé na centrální správě. V případě lounského podniku byla praxe taková, že vrchní ředitel sídlící v Protivíně měl pravomoc rozhodovat o všech významných krocích pivovaru, ať se již jednalo o problematiku odbytu, exportu, investic, či propagace.

¹⁶¹ Ibidem

Běžný chod jednotlivých pivovarů v regionech byl podřízen „klasické“ organizační struktuře, byl zde vrchní správou jmenovaný správce a hlavní sládek. Sládek zodpovídal za kvalitu vařeného pivo a správce jmenoval nižší úředníky a řešil běžnou denní agendu. Již v průběhu konce 19.století bylo úředníků schwarzenberským úředníkům jasné, že se nejedná o dlouhodobě konkurenceschopný model, především když se pivovary nenalézaly na jednom panství, ale byly rozprostřeny v rámci celé země. Velmi dobře je operativnost tohoto systému vidět na příkladu velkých otázek, důležitých pro chod podniku jako byl exportu, která spadala do kompetence centrálního vedení. Zprávy o exportu musely putovat od německého zastupitele do jižních Čech, zde byla vypracována strategie a odtud byly informace dále předávány do Čech středních přímo do pivovaru, kde byly pokyny aplikovány do praxe. Tento proces byl nákladný a zdlouhavý a nesloužil potřebám pivovarů příliš dobře.

Tento postup je zajímavé sledovat na jiném konkrétním případě z roku 1908, kdy správa pivovaru v Lounech psala hlavnímu knížecímu řediteli pivovarů o zvyšování cen piva v hostincích ve středních a severních Čechách. Správa pivovaru podala centrálnímu řediteli přesné podklady, včetně toho, které z okolních pivovarů se již zvednutí cen přizpůsobily a které nikoli, dále vypočítává, že zdražení piva, které díky tomu, že již bylo plošně zavedeno některými jinými podniky, by nemělo ohrozit odběratelskou základnu a navíc by přineslo ročně pivovaru další zisk přibližně 150 000 rakouských korun. Ovšem rozhodovací pravomoci v tomto případě měla pouze centrální správa. Při pozdním zareagování v tomto konkrétním případě mohla hrozit i ztráta odběratelů, či zisku v pro pivovar klíčovém regionu středních Čech.¹⁶²

Centralizovaný model, který byl velmi dobře aplikovatelný ještě v první polovině 19. století, se tedy s rozmachem konkurenčního boje stal výrazně zastaralým. Rozhodování bylo těžkopádné a schwarzenberská správa, profilující se v rámci aristokratického prostředí jako poměrně progresivní, se přirozeně snažila najít možnosti, jak se stát flexibilnější a lépe reagovat na vývoj na trhu. Podnikům tedy byly postupně svěřovány větší pravomoci. Dělo se tak bohužel až v době těsně před začátkem první světové války, proto tyto organizační změny nepřinesly pivovarům příliš užitku, než stihly být zavedeny do praxe, v pivovarech byla většinou zastavena výroba.

¹⁶² SOA Třeboň, fond Schwarzenberský pivovar Louny, Karton 15, inv.č.135, sig.602.

6.3.2) Technicko – technologická modernizace

Pivovary patřící rodině Schwarzenbergů byly spravovány s ohledem na moderní postupy a užité vybavení. Jako jedny z prvních na území českých zemí experimentovaly s technologií spodního kvašení, než se stala obecně uznávanou. I v průběhu druhé poloviny 19. století investovali Schwarzenbergové nemalé částky do modernizace, respektive budování podniků, které byly považovány za životaschopné. Nově vystavěný podnik Lounech byl koncipován od počátku na bázi moderních technologií a koncepce jeho vzniku byla bezpochyby velmi dobře promyšlena. Příkladem tohoto koncepčního přístupu bylo mimo jiné rozhodnutí o umístění pivovaru těsně za hranicemi města a jeho přímém napojení do dopravní cesty. Stejně tak další podniky, především v jižních Čechách, pravidelně obměňovaly své vybavení, napojovaly se na rozvody elektřiny, plynu, vody či na telefonní síť. U podniků se starším založením se ovšem jednalo o změny postupné. Pivovary tedy nepotvrdily předpoklad, že se budou snažit zůstat za každou cenu konzervativními a dodržet tradiční způsoby výroby piva. U schwarzenberských pivovarů je ovšem nutné přihlédnout k osobní zásluze knížete Jana Adolfa II., který byl obecně patronem hospodářského života v našich zemích a aktivně se zajímal o nejnovější vývoj v odvěti.

6.3.3) Odbyt

Vzhledem k tomu, že pivovar Louny byl založen až v průběhu 90. let 19. století, musel se velice rychle zorientovat a nalézt své místo na trhu, který byl již poměrně jasně diferencován a nebylo snadné na něj proniknout. Základním úkolem bylo získat pro pivovar rychle dostatečně solidní odběratelskou základnu. Vzhledem k tomu, že v oblasti středních Čech, kde pivovar působil, koexistovalo velké množství podniků střední velikosti, navíc sem stále více expandovaly velké podniky pražské a plzeňské, nebyla pro lounský pivovar pozice snadná. V počátečních letech musela správa pivovaru vyvíjet značnou aktivitu, aby se jí podařilo přesvědčit odběratele především v blízkém okolí o výhodnosti koupě lounského piva.

Podle jediného dostupného soupisu odběratelů z roku 1913 je jasné, že se pivovaru během dvou dekád existence podařilo vybudovat stabilní základnu zhruba 200 stálých odběratelů, kteří byli majoritně z území Čech. Není překvapivé, že velká většina odběratelů pocházela přímo z Loun, nebo z jejich bezprostředního okolí. V porovnání se druhými dvěma porovnávanými pivovary, bylo zaměření na regionální klientelu markantní. Tato disproporce je podmíněna několika faktory. Především se jednalo o

podnik s menším výstavem, spadl mezi pivovary střední kategorie, co se týče počtu hl piva uvařených za rok. Tyto pivovary se v daleko větší míře nežli podniky velké zaměřovali na domácí odběratele. Druhým faktorem bylo datum založení podniku. V době před první světovou válkou se na trhu 22 let, nebyl zde dostatek času na rozvinutí podnikatelských aktivit a zvýšení výstavu. Dalším velmi důležitým činitelem, který mohl bránit širšímu uplatnění lounského podniku na zemském trhu, byla zřejmě již zmíněná centralizace správy schwarzenberských pivovarů a sladoven. Správa se snažila udržet především historicky dané odběratele, vlastně okruh bývalého velkostatku, který pivovar obhospodařoval a nepříliš pružně se jí dařilo reagovat na nové okolnosti, které na trhu vznikaly.¹⁶³

Signifikantní je, že lounský pivovar až na malé výjimky téměř nedodával pivo do velkých měst, v podstatě se v případě Prahy, Brna nebo Plzně jedná o ojedinělé odběratele s nepříliš velkým objemem koupeného piva. Přitom z korespondence pivovaru vyplývá, že se o proniknutí a širší uplatnění především na pražském trhu dlouhodobě snažil.

Schwarzenberské pivovary, které měly tradičně největší sílu na jihočeském dominiu, se dlouhodobě specializovaly na vývoz piva na území dnešního Rakouska. Bylo tu jednak hledisko geografické a také důležitost a váženost rodu Schwarzenbergů ve společnosti hlavního města. Jevilo se tedy logicky, že jihočeské pivovary budou exportovat právě na území Vídně a okolí. Tam sice existovaly silné místní velkopivovary, ale vzhledem k množství lidí žijících v této oblasti se pro schwarzenberské pivovary objevovalo dostatečně velké pole působnosti. Přes tento relativně dobře zajištěný exportní trh se vrchní ředitelství knížecích pivovarů snažilo proniknout i na jiné trhy, protože dodávky piva do Vídně nebyly přeci jen exportem v pravém smyslu slova. Především mělo zájem proniknout na německý trh. Jihočeské pivovary byly však pro vývoz piva tímto směrem nevýhodně položeny, proto schwarzenberská správa přikročila k budování podniku ve středních Čechách, odkud byla dobrá výchozí pozice na německé trhy, především v oblasti Saska.

Ještě před začátkem století v roce 1898 proto vycestoval správce pivovaru Josef Machat na cestu Drážďan, během níž se mu podařilo získat pro distribuci lounského piva Huga Alexandra Lose. Ten byl v tomto kraji zástupcem několika dalších českých pivovarů. Tímto krokem bylo zbudováno první zahraniční zastoupení, které se však

¹⁶³ SOA Třeboň, fond Schwarzenberský pivovar Louny, Karton 15, inv.č.135, sig.588.

mělo stát pouze zastávkou na cestě k hlavnímu cíli, kterým bylo proniknout po Labi až do Hamburku. Zde proto také provedli zástupci pivovaru předběžnou obhlídku a test preferencí možných odběratelů. Test však nedopadl podle představ lounského podniku. Průzkum prováděný vrchním exportním správcem knížecích podniků Antonínem Dobrovským za asistence berlínského sklepmistra pana Novotného¹⁶⁴ odhalil skutečnost, že lounské pivo svou chutí konzumentům z Hamburku nevyhovuje. Ti byli totiž zvyklí na tradiční exportní pivo z Plzně a tak od českého piva vyžadovali chuť na způsob piva typu pils. Představitelům lounského pivovaru bylo doporučeno, aby se pokusili vyrábět pivo podobnější plzeňskému. K tomuto kroku vedení nepřistoupilo a po několika dalších marných pokusech o výraznější participaci na trhu s pivem v Hamburku se pivovar stáhl do příhraničního Saska. Pivovar se rovněž snažil proniknout na trh v Haliči, zde ovšem narazil na pevně stanovené ceny, které si odběratelstvo diktovalo a tedy ani tento export nesplnil očekávání schwarzenberského podniku.¹⁶⁵

Knížecí pivovar, který byl budován jako moderní podnik, s vynikajícím napojením na dopravní cesty a který od počátku viditelně pomýšlel na export jako na výrazný zdroj svých příjmů v tomto aspektu zklamal. Neúspěchy na zahraničních trzích se snažil kompenzovat urputnou snahou o prosazení na trhu domácím, kde se mu především díky silnému zázemí a využívání kartelových dohod podařilo napravit exportními pokusy pošramocenou reputaci.

6.3.4) Kartelizace

Z hlediska kartelizace je zajímavé pozorovat zapojení schwarzenberských pivovarů jako celku do kartelizačních snah. Vzhledem k tomu, že se jednalo o podniky kapitálově relativně zajištěné, s tradičními odběrateli, nebyla pro ně možnost zapojení se do procesu kartelizace zpočátku příliš atraktivní. Hlavní výhoda, která z kartelů v pivovarství plynula, bylo udržení stabilní odběratelské základny, kterou ale pivovary měly potvrzenou spíše tradicí. Rozhodně se tedy zpočátku nevyplácelo vstupovat do kartelů se zemskými ambicemi a podniky to ani neučinily. Pokud v době druhé poloviny

¹⁶⁴ Křestní jméno archivní prameny neuvádějí.

¹⁶⁵ SOA Třeboň, fond Schwarzenberský pivovar Louny, Inv.č.70, IV A 2.

19. a počátku 20. století pivovary uzavíraly kartelové dohody, jednalo se především o smlouvy s jednotlivými podniky v rámci lokálního trhu.

V tomto smyslu je zajímavým příkladem smlouva mezi knížecími pivovary a Českým akciovým pivovarem v Českých Budějovicích, která byla uzavřena roku 1909 a která dle dokumentů navazovala na již starší tradici, která byla dříve kodifikována pouze ústní dohodou. Ta měla zajistit, že žádný z knížecích pivovarů nepřevezme odběratele budějovickému podniku a naopak. Jednalo se tedy o klasický příklad rajónového kartelu. V případě pivovarů na jihočeských dominiích bylo toto smluvní ošetření dané problematiky zcela pochopitelné, ovšem v případě například lounského podniku ke třecím plochám v podstatě nedocházelo. Přesto se i na něj vztahovala tato kartelová dohoda. Schwarzenberské pivovary tedy i k tak významnému a veskrze modernímu procesu jako byla kartelizace, přistupovaly tradicionalisticky, tedy jako centralizovaný podnikatelský subjekt. Smlouvy s jihočeským rivalem proto byly pravidelně prodlužovány, až do první světové války.¹⁶⁶

Ke Smlouvě na ochranu odběratelstva z roku 1907 knížecí pivovary zpočátku nepřistoupily. Neplynuly z ní pro ně žádné výhody, jihočeské podniky byly dlouhodobě zajištěné, lounský podnik měl svoji strategii postavenou naopak na tom, že odebíral zákazníky pivovarům ve středních a severních Čechách a vstup do kartelu by mu tento způsob konkurenčního boje značně ztížil. V roce 1910 při prodlužování smlouvy nakonec schwarzenberské pivovary ke kartelu přistoupily, především pod tlakem toho, že se postupně přidaly téměř všechny pivovary podobné velikosti. Ovšem po třech letech bylo působení v kartelu vyhodnoceno jako negativní a těsně před první světovou válkou ředitelství knížecích pivovarů učinilo výjimku ze svého centralizovaného modelu a připustilo odstoupení dvou ze svých pivovarů, totiž Loun a Protivína ze zemského kartelu Smlouvy na ochranu odběratelstva. Jednalo se o převratný jev, kdy se potřeby jednotlivých podniků staly nadřazenými potřebám celku. V případě lounského podniku byl tento krok podmíněn tím, že jeho bezprostřední konkurenti v regionu, například Akciový pivovar v Chebu, již v této době před začátkem války nebyly členy tohoto kartelu a přebraly podniku poměrně velké množství odběratelů. Aby mohl lounský pivovar jejich nástupu konkurovat, musel se ze smlouvy rovněž vyvázat a tak mohl volně soutěžit s pivovary, které v kartelu byly i s těmi, kteří již v něm sdružení nebyly. V tomto rozhodnutí, které zohledňovalo prospěch jednoho podniků je patrný

¹⁶⁶ SOA Třeboň, Fond Schwarzenberský pivovar Louny, Inv.č. 69, V I.

posun k decentralizování správy knížecího pivovarů, ke které by pravděpodobně došlo nebýt nástupu první světové války.

Podobný průběh měl i konkurenční boj s pražskými podniky, především pivovarem v Bráníku, který vystoupil ze zemského svazu v roce 1914, aby „... z taktických důvodů mu ponecháno bylo volné agitační pole.“¹⁶⁷ Některé další pražské podniky, které z velké části vznik kartelu iniciovaly (!), reagovaly rovněž vystoupením z kartelu. Od té doby se Louny snažily všemi dostupnými prostředky¹⁶⁸ proniknout na především na lukrativní pražský trh. Protože tímto krokem vystoupily proti pražským podnikům, které byly mimo zemského svazu sdružené ještě v pražském kartelu, ohradily se tyto společně pod pohrůžkou, že budou podobné nekalé konkurenční praktiky uplatňovat vůči jiným knížecím pivovarům, které by třeba ani do jejich „rajonu“ vstoupit nechtěly. Cílem bylo oslabit strukturu schwarzenberských pivovarů.

Lounský podnik je tedy příkladem toho, že ne pro všechny podniky byla účast v kartelu se zemskou platností výhodným tahem. Tento podnik větší střední velikosti se ze kartelu postupně snažil, ovšem na základě rozhodnutí centralizované správy, vymaňovat, aby si otevřel opět volnou cestu pro konkurenční boj.

6.4) Typ akciový – Akcionářský pivovar Smíchov

Nově vznikajícím typem podniku byly v druhé polovině 19. století akciové pivovary. Ty mohly být zakládány od roku 1869 díky zrušení propinace, tedy monopolu na výrobu piva a lihovin. Tím se otevřely možnosti pro nové zájmové skupiny, které se nyní mohly plnohodnotně angažovat v pivovarském podnikání. Jako příklad akciového pivovaru, který velice rychle získal poměrně prestižní postavení na lokálním trhu s pivem, slouží Akcionářský pivovar na Smíchově.

Původně měl být podnik založen na bázi právovárečného měšťanstva, nakonec však vzhledem k nové právní úpravě vznikl podnik akciový. Jak uvidíme dále, jednalo se o poměrně zásadní rozhodnutí, které pozitivním způsobem ovlivnilo celý budoucí chod podniku. Od počátku se přitom počítalo s vybudováním podniku, který by byl konkurencí pivovarům, které se nalézaly uvnitř vlastního města Prahy. Ty se vzhledem k faktu, že většinou stály v historické zástavbě, nemohly příliš stavebně rozvíjet. S tím souvisel jejich poměrně malý roční výstav, nedostatečné kapitálové zajištění a

¹⁶⁷ Ibidem

¹⁶⁸ Nízká cena piva, vysoké hostinské půjčky.

nedostatek finančních prostředků na modernizaci. Kombinace těchto faktorů znamenala de facto stagnaci pražských podniků. Naopak dynamicky se rozvíjející města v okolí Prahy (budoucí pražská předměstí) měla dostatek stavebního prostoru pro budování moderně koncipovaných podniků a díky vzniku nových továren byl v těchto čtvrtích také dostatek konzumentů.

Historicky nemělo žádné z pražských předměstí až do poloviny 19. století vlastní pivovar a většina piva sem byla dovážena přímo z Prahy. Jedinou výjimkou byl Vyšehrad, kde fungoval malý kapitulní pivovar. Toto jsou zcela jistě faktory, které mohly velice pozitivně ovlivňovat investory při rozhodování, zdali vložit peníze do plánovaného akciového pivovaru. Pro Smíchov, stejně jako po další podobné aglomerace, bylo nezbytností vytvoření vlastního pivovaru, který by pokryl spotřebu této oblasti a mohl dokonce i vyvážet. Pro investory navíc nebylo budování akciového pivovaru přílišným rizikem. Kdyby se po koupi pozemků nepodařilo vyřídit všechny formality, které byly nutné pro založení nového pivovaru, bylo by snadné rozprodat pozemky na stavbu činžovních domů, kterých v druhé polovině 19. století v oblasti Smíchova vznikalo velké množství.

Původci myšlenky založení akciového pivovaru byli smíchovští radní a průmyslníci Jan Kohout a Vilém Pick. Dne 21. 4. 1868 bylo v Měšťanské besedě na Smíchově usneseno, že se vydají akcie podniku, z nichž jedna bude stát 500 zlatých. Živnostenské povolení ke stavbě pivovaru a pro provozování živnosti pivovarnické bylo uděleno dne 13. února 1869. Jediným, kdo se postavil proti založení nového pivovaru, byl Hospodářský úřad v Motole, který ovšem během zákonem stanovené čtrnáctidenní lhůty, kterou měl k podniknutí dalších kroků, žádné neučinil, a proto mohla stavba pivovaru začít. Povolení k utvoření akciové společnosti bylo uděleno dne 3. června roku 1869 c.k. ministerstvem vnitra. Ještě v roce 1869 byla zvolena správní rada nově utvořeného podniku.¹⁶⁹ Od počátku byla touto správou zcela jasně definována národnostní příslušnost nového pivovaru. Jak se uvádí v pamětním spise k čtvrtstoletí od založení podniku: „Od založení pivovaru dán závodu ihned ráz z původu samozřejmě ryze český...“.¹⁷⁰ Toto národností smýšlení vedení pivovaru se projevovalo v následujících letech na propagačních předmětech, etiketách, názvech výrobků a apod.

¹⁶⁹ Hejtmánek, F.: Akciový pivovar na Smíchově, Praha, 1894, str. 5 – 9.

¹⁷⁰ Ibidem, str. 15.

Jako jeden z důkazů může sloužit například i umístění sochy Čechie do prostor pivovarské restaurace v roce 1873.

V zimě roku 1870 byl na místo sládka nového pivovaru dosazen Václav Petran, který byl předtím zaměstnán ve vídeňském pivovaru Klein-Schwechat, jednom z nejvýznamnějších pivovarů v Rakousko – Uhersku s výstavem měřitelným s Měšťanským pivovarem v Plzni. V tomto angažování sládka z renomovaného pivovaru, od něhož bylo očekáváno především jeho know-how, můžeme spatřovat paralelu právě k založení Měšťanského pivovaru v Plzni. I zde byl najat sládek, který měl významně ovlivnit chuť a vlastnosti vyráběného piva. Podobně uchopený proces založení a zahájení výroby ukazuje, že smíchovský podnik měl na počátku více než jen lokální ambice. Sládek z významného podniku měl napomoci vyvážené a konzumenty žádané chuti piva. Bohužel v případě schwechatského sládka se naděje do něj vkládané nepotvrdily a byl velice rychle propuštěn. Na jeho místo byl poté přijat sládek Michael Trnka, sládek původem z Plzně, který měl mimo jiné praxi i z tamního Měšťanského pivovaru.¹⁷¹

Dne 1. 5. 1871 byla v pivovaru již pod vedením nového sládka uvařena první várka piva, v průběhu měsíce července pak bylo započato s jeho prodejem, přičemž cena byla stanovena na 4 zl a 50 kr. za vědro. Již v prvním roce výroby se správní rada zabývala možností prodávat pivo v lahvích, což naznačuje značnou progresivitu nově utvořeného podniku. Možnosti prodeje lahvového piva ovšem nebylo ještě v tomto roce využito pro množství jiných problémů, které bylo nutno akutně řešit. Pokud by byl nápad realizován, jednalo by se skutečně o jednu z nejprogresivnějších obchodních strategií užitých českými pivovary.¹⁷²

Zpočátku bylo pivo uvařené ve smíchovském podniku určeno především pro lokální trh, ve velkém je pili například dělníci v Ringhofferových závodech, kam bylo exkluzivně dodáváno. Jednalo se o denní dodávku asi 30 věder, která stačila pokrýt spotřebu přibližně 2000 lidí. Tím, že hned v počátku své existence získal pivovar takto významného odběratele, jako byly Ringhofferovy závody, si zajistil mezi hostinskými pověst solidního podniku, s dostatečnou výrobní kapacitou. Další odběratelé pivovaru

¹⁷¹ Ibidem

¹⁷² Ibidem, str. 25.

pocházeli především z Prahy a poté z oblasti středních a východních Čech, které byly dopravně nejsnáze dosažitelné.¹⁷³

Ambice podniku byly ovšem od počátku rozsáhlejší, proto již v roce 1873 byli zástupci pivovaru vysláni na Světovou výstavu do Vídně, kde se měli seznámit s novými technologiemi a získat obchodní partnery. Díky krachu na vídeňské burze a následné celosvětové hospodářské krizi byl rozmach pivovaru poněkud zbrzděn. Díky krizi, která se přirozeně odrazila i v zemědělství, stoupaly ceny obilí, tedy základní suroviny nutné pro výrobu piva, zdražila se i výroba. Ovšem díky tlaku veřejnosti na ceny piva nemohly správy tohoto ani jiných pivovarů přistoupit ve větší míře ke zdražování. V roce 1877 dokonce klesla výroba meziročně o 20 000 hl a pivovar nedosáhl žádného výdělku. Od následujícího roku ovšem prodej piva opět začal stoupat. Paradoxně právě krize odstartovala prodej nového druhu zboží, lahvového ležáku.¹⁷⁴ Kromě zvýšené produkce lahvových piv se pivovar začal více orientovat na další nový výrobek, po kterém volali odběratelé. Jednalo se o tmavá piva – označovaná jako piva bavorská – v Akcionářském pivovaru Smíchov bylo vyráběno pod názvem granát. Tento název byl poté pro podobná piva přejat i jinými českými pivovary.¹⁷⁵

Po překonání krize 70. let se v následujícím desetiletí každoročně výstav pivovaru zvyšoval, stejně tak byl rozšiřován okruh odběratelů. Správa podniku v tomto období rovněž hledala další možné cesty rozvoje, jako bylo využití nových technologií, nákup pozemků a rozšíření výroby. Ovšem díky dopadům krize z roku 1873 nebylo nutné pivovar překotně rozšiřovat, je možné říci, že díky hospodářské depresi se pivovaru podařilo stabilizovat jeho pozici na trhu, v poklidu se rozvíjet a po odeznění dopadů krize se jevil jako stálý podnik s velmi pevnou odběratelskou základnou. V průběhu druhé poloviny 70. let nemusel pivovar víceméně investovat do rozšiřování výroby, jeho kapacity stačily pokrýt poptávku po smíchovském pivu dostatečně.¹⁷⁶

Avšak díky zvýšení objemu výroby v průběhu 80. a 90. let bylo již nutné pivovar stavebně rozšířit, především se jednalo o zvýšení poměrně malé kapacity sklepů. Správní rada pivovaru uvažovala nad možností zajistit si moderní chlazení strojové, díky komfortnímu přístupu k řece a tím i k přírodnímu ledu byla nakonec zvolena

¹⁷³ Ibidem

¹⁷⁴ Minařík, M.: Akcionářský pivovar na Smíchově 1869 – 1918, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2010.

¹⁷⁵ Tento název můžeme zaznamenat například u dalšího z námi zkoumaných podniků, tedy u knížecího pivovaru v Lounech.

¹⁷⁶ Minařík, M.: Akcionářský pivovar na Smíchově 1869 – 1918, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2010.

levnější varianta vybudování nových sklepů, které pivovar sám zásoboval ledem. Vzhledem k poměrně rychle vzrůstajícímu výstavu pivovaru bylo nutné rovněž uvažovat na problémem stavebního rozvoje. V průběhu 90. let byly skupovány pozemky v okolí podniku, jako byly například ty patřící Společnosti parního mlýna na Smíchově, které byly odkoupeny v roce 1891.¹⁷⁷ V dalších letech zakoupil pivovar množství pozemků, podařilo se dokonce změnit plán rozvoje Smíchova, který v prvním návrhu zahrnoval ulici, která měla protínat přímo areál pivovaru. Díky lobby ze strany správy podniku se podařilo tomuto návrhu zabránit.

Během prvního decennia dvacátého století pivovar dále rozšiřoval svůj areál a investoval do vybavení, například byly zakoupeny rezervní stroje.¹⁷⁸ Opět byla nastolena otázka mechanického chlazení, která se objevovala na pořadu jednání valných hromad průběžně několik let. Nové chladicí zařízení bylo nakonec uvedeno do provozu až v roce 1911, tedy více než deset let poté, co se o něm začalo poprvé hovořit.¹⁷⁹

První světová válka přinesla obrat v rámci všech podnikatelských strategií podniku, musely být utlumeny investice, zájem byl přenesen na udržení výroby, byť v omezeném množství. Díky udržení pivovaru v chodu během války bylo možné po jejím skončení uvažovat o znovunastolení výroby. V pivovaru, který byl samozřejmě odříznut od surovin, které od roku 1916 přerazdělovala centrální „Pivovarská ústředna“ ve Vídni, byli nuceni přistoupit k náhradním výrobám, jako bylo loupání a sušení ovsa. Výrobu náhražkového piva, které se věnovaly jiné podniky, Smíchov odmítl. Zároveň s nedostatkem surovin byla řešena otázka zrekvírovaného vybavení, automobily koupenými v letech před první světovou válkou počínaje a měděnými trubkami konče. Pivovar musel omezit a následně úplně zastavit svou výrobu a přišel o poměrně značné procento zaměstnanců.¹⁸⁰ Z následků války se ovšem dokázal vzpamatovat a to především díky tomu, že se mu podařilo po celou dobu jejího trvání, byť v omezené míře vařit pivo a zůstat v podvědomí odběratelů a v průběhu trvání první Československé republiky dokázal opět zaujmout své místo na špičce české pivovarnické produkce.

¹⁷⁷ Ačkoli se o jejich koupi hovořilo již od roku 1884.

¹⁷⁸ SOA Praha fond APS inv. č. 63 karton č. 1.

¹⁷⁹ SOA Praha fond APS inv. č. 73 karton č. 1.

¹⁸⁰ Jen v sezoně 1914/1915 bylo pivovaru odvedeno 270 dělníků a 15 úředníků a po zaškolení nových sil byla zčásti odvedeny i ty. Minařík, M.: Akcionářský pivovar na Smíchově 1869 – 1918, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2010, str. 60.

6.4.1) Organizační struktura

Na rozdíl od dvou dalších porovnávaných podniků, které měly do jisté míry předem danou organizační strukturu a kde bylo předem jasné, kdo bude majitelem podniku. V případě akciového pivovaru takovéto jasné obrysy chybí. Akcionářem se mohl stát prakticky kdokoli, kdo měl dostatečné množství prostředků na koupi akcií. Majiteli největších balíků akcií byli zpočátku sami zakladatelé pivovaru, tedy smíchovští průmyslníci a představitelé městské samosprávy. V průběhu poslední čtvrtiny 19. století se do akcionářských struktur dostávali noví lidé, především se ovšem opět jednalo o představitele vyšších společenských vrstev, s dostatečným množstvím volného kapitálu.

Poměrně nezvyklé se ovšem v případě smíchovského podniku jeví, že na rozdíl od jiných podobných akciových pivovarů se časem nepodařilo některému z investorů získat majoritní balík akcií a tím podnik zcela ovládnout. S akciemi Smíchova nebylo totiž možné obchodovat na burze a byly vydávány přímo na konkrétní jméno, čímž se znesnadnila možnost spekulace s nimi, především ze strany některého velkého bankovního podniku. Podobné snahy, především ze strany Živnostenské banky můžeme naproti tomu doložit jak Měšťanského pivovaru v Plzni, tak u dalších významných českých podniků. Pivovar tedy zůstal po celé námi sledované období v držení maloinvestorů.¹⁸¹

Akcionáři měli možnost, podle počtu držených akcií, hlasovat na valné hromadě. Valná hromada na svých zasedáních rozhodovala o významných krocích ovlivňujících výrazně fungování podniku, jako byly například velké investice. Zároveň volila správní radu, která již byla přímo odpovědná za každodenní řízení podniku, včetně menších investic. Rada se proto scházela minimálně jednou měsíčně, tvořena byla osmi členy a navenek byla zastupována předsedou a místopředsedou. Aby mohla být provedena kontrola, byl zvolen ještě čtyřčlenný sbor revizorů, které měl za úkol kontrolovat především závěrečná vyúčtování.¹⁸²

Správní rada byla rovněž zodpovědná za nalezení vhodných osob na pozice odborných provozních pracovníků, kteří se přímo zabývali výrobou piva, jako byl především hlavní sládek. O další, nejběžnější záležitosti, stejně jako o najímání a

¹⁸¹ Ibidem

¹⁸² Hejtmánek, F.: Akciový pivovar na Smíchově, Praha, 1894.

propuštění nesespecializovaných zaměstnanců rozhodoval správce, nebo později ředitel pivovaru.¹⁸³

6.4.2) Technicko – technologická modernizace

U smíchovského podniku je při zkoumání technických a technologických aspektů patrný jeden zajímavý rys. Ačkoli byl pivovar od počátku koncipován jako moderně vedený a moderně vybavený podnik, ukázalo se v průběhu poslední čtvrtiny 19. století, že vedení pivovaru zřejmě neočekávalo tak rychlý nárůst výstavu a muselo si narychlo poradit s některými nedostatky ve výrobě.

Důležité bylo, že si již v době budování pivovar zajistil dobrý přístup k vodě¹⁸⁴, což je jeden z nejdůležitějších tahů, který ovlivňoval vývoj každého podobného podniku. Zároveň si ponechal podle názoru správní rady dostatek místa pro stavební rozvoj. Ovšem velký nárůst výstavu nakonec zapříčinil shon po pozemcích na přelomu 80. a 90. let, který byl ukončen úspěšnými nákupy pozemků od paroplavební společnosti.

Jako další z podceněných bodů se již několik let po založení ukázala být problematika sladování. Již v polovině 70. let musel pivovar přikročit k vybudování vlastní mechanické sladovny dle patentu Jana Ječmena z Nepomuku.¹⁸⁵ Stejně byly rozšiřovány lednice, kvasírny, apod.

Že však pivovar dokázal přes jistá počáteční zaváhání s technickými novinkami velmi dobře pracovat, dokazuje poměrně brzká orientace na prodej lahvého piva, jehož začal používat jako jednu z cest z následků hospodářské krize, které na něj dolehly v druhé polovině 70. let. Lahvé pivo zapadalo do celkové prodejní orientace Smíchova na lidové vrstvy. Pomocí lahvého piva se jim mohl více přiblížit, dostat svůj výrobek na pracoviště, do továren, či přímo do jejich domovů. Proto byly zakoupeny nové vozy na rozvoz lahvého piva a také byl zvýšen počet koní, zajišťujících rozvoz.

I v následujících desetiletích bylo uvádění novinek do výroby spíše ojedinělé, muselo se vždy jednat o přínosnou záležitost a každé podobné uvedení bylo dlouhodobě

¹⁸³ V případě Akciového pivovaru Smíchov v námi sledovaném období tuto funkci zastával jediný člověk, totiž František Hejtmánek, jedna z nejvýraznějších postav dějin českého pivovarnictví. Tento muž byl dále nejen jedním z nejváženějších akcionářů podniku, ale výrazně se podílel rovněž na činnosti spolkové, často publikoval v odborných pivovarských listech, jako byl například časopis Kvas a sepsal také publikace vztahující se přímo k dějinám smíchovského podniku.

¹⁸⁴ Vybudováním vlastní studny a snadným přístupem k řece.

¹⁸⁵ Jednalo se o první takto zbudovanou sladovnu na našem území.

diskutováno správní radou, případně valnou hromadou podniku.¹⁸⁶ Určitý opatrnický přístup pivovaru k technologickým novinkám obhajoval jeho dlouholetý ředitel František Hejtmánek ve svém spisu Správa pivovaru: „Pro takovéto případy máme jen jedinou radu: kupovati a pořizovati věci jen takové, které se již byly osvědčily, o jejichž výkonnosti jsme se osobně byli přesvědčili a s neinteresovanými dobrými a věci té znalými přáteli se dříve poradili. Může ovšem býti namítnuto, kde že by tedy se novoty osvědčily, když by jich nikdo nechtěl co první zkoušeti; tu pak odpovídáme, že dobře počítající obchodník nemá se pouštět do pokusnictví, vyjímaje, že se mu výborně vede a že ojedinělé zkoušky, i když se nedaří, jemu ani obchodně ani finančně neuškodí.“¹⁸⁷

6.4.3) Odbyt

Pivovar byl založen v době prvního boomu zakládání akciových pivovarů na počátku 70. let 19. století. Zakládán byl s jasným cílem pokrýt spotřebu ve vlastním Smíchově a poté expandovat za jeho hranice. Logicky prvními odbytišti byly hostince v těsném okruhu okolo Smíchova, tedy převážně z Prahy a jejího bezprostředního okolí. Pokud se v počátcích rekrutovali odběratelé z jiných míst, byly to nedaleké střední Čechy. Díky dravosti nového podniku a tomu, že si v počátku zajistil velmi slibnou odběratelskou základnu, se smíchovskému pivovaru podařilo v prvních letech hospodářské krize v Rakousko-Uhersku dokonce zvyšovat výstav, nikoli stagnovat nebo objem výroby zmenšovat. V určitém objemu pocítila správa pivovaru následky krize opožděně, v průběhu druhé poloviny 70. let, ovšem nepoznamenaly ji tak, jako v případě jiných podniků. Již na počátku 80. let byl opět u svého předkrizového výstavu. Po opětovném zvýšení výstavu se Smíchovu podařilo na pevnou strukturu odběratelů naroubovat síť nových. Cílem expanze byla v tomto případě především velké česká města, jako byla Plzeň, České Budějovice, Pardubice, Hradec Králové, apod.

Ačkoli se na stále vzrůstající popularitu a úspěšnost smíchovského podniku pokoušely navázat pivovary z dalších pražských předměstí¹⁸⁸, byla pozice smíchovského podniku natolik silná, že se ji nepodařilo otřást. Z nových podniků¹⁸⁹ byl jediným vážným konkurentem Měšťanský pivovar založený na Královských Vinohradech v roce 1893. Svoji dominanci na pražském trhu potvrdil smíchovský

¹⁸⁶ Uveďme výše zmíněnou „kauzu“ mechanických lednic.

¹⁸⁷ Hejtmánek, F.: Správa pivovaru, Encyklopedie pivovarnictví, díl 2., sv. 1, Praha, 1905, str.16.

¹⁸⁸ Jmenujme například v roce 1893 založený pivovar na Královských Vinohradech.

¹⁸⁹ Vznikajících především na Žižkově, v Karlíně, Holešovicích, apod.

podnik také během Jubilejní výstavy v roce 1891, kdy se jeho meziroční růst zvýšil o 22%.¹⁹⁰

S ohledem na mimopražskou konkurenci musel velmi tuhé boje svádět „na svém vlastním území“, tedy v Praze a jejím bezprostředním okolí především s pivem z Měšťanského pivovaru v Plzni. To bylo v hlavním městě velmi oblíbené a především mělo punc exkluzivního zboží, které bylo hojně exportováno. Smíchovský podnik se proto vydal opačnou cestou a zaměřil se místo na mezinárodní náročné klientely na klientelu nejpočetnější, totiž české dělnictvo, které se stalo páteří konzumentské základny Akciového pivovaru Smíchov. České pivo pro české dělníky bylo jednou z hlavních deviz tohoto nacionálně velmi jasně smýšlejícího podniku. Díky tomu, že se podnik skutečně profiloval jako národnostně český, získával si sympatie širokého spektra konzumentů. V době, kdy se pivovary předháněly ve způsobech, jak proniknout na zahraniční trhy, Smíchov obrátil svou pozornost na trh domácí a tento tah mu beze zbytku přinesl úspěch. Před začátkem první světové války byl tento původně městsky koncipovaný pivovar svým výstavem druhým za exportním gigantem, Měšťanským pivovarem v Plzni.

Ve srovnání se svým rivalem z Plzně se Smíchov nikdy v průběhu předválečného období neprofiloval jako podnik výrazně exportního charakteru. V průběhu 70. a 80. let zaslal pivovar ročně vždy několik hektolitrů svého piva především do Drážďan a Vídně, ale nebyla zde patná žádná snaha o vybudování sítě obchodních a prodejních zastoupení za hranicemi monarchie.¹⁹¹ Naopak v dobách, kdy plzeňští měšťané sázeli na export a snažili se v první řadě pokrýt poptávku v zahraničí, především v Německu, byl pro správu smíchovského pivovaru klíčovým domácí trh. První pokusy proniknout masověji alespoň na vídeňský trh byly učiněny v letech 1897/98 zřízením stálého zastupitelství v hlavním městě monarchie. Toto zastoupení se ovšem ukázalo být neefektivním a proto bylo v roce 1900 opět zrušeno.

Poměrně malé zastoupení exportu v námi sledovaném období je dáno tím, že pivovar svými výrobními kapacitami v průběhu poslední čtvrtiny 19. století stačil pokrýt „pouze“ tuzemský trh a zahraniční obchod pro něj tedy nebyl lákavým, dokud nedošlo k zšíření podniku a modernizacím okolo roku 1900. Ani poté se ovšem export nestal výraznou složkou odbytu tohoto podniku.

¹⁹⁰ SOA Praha fond APS i.č.52-54 karton č. 1, též Minařík, M.: Akcionářský pivovar na Smíchově 1869 – 1918, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2010, str. 52.

¹⁹¹ Hejtmánek, F.: Akciový pivovar na Smíchově, Praha, 1894, str. 59-60.

6.4.4) Kartelizace

Smíchovský pivovar samozřejmě nezůstal stranou kartelizačních snah, které můžeme sledovat po celé období okolo roku 1900 a které vyvrcholily založením kartelu se zemskou platností v roce 1907. Smíchov se stal jedním z více než 300 pivovarů, které nejprve vstoupily do Ochranného svazu pivovarů království Českého a následně se stal též signatářem Smlouvy na ochranu odběratelstva. Jak uvádí ve své bakalářské práci Martin Minařík, v archivním fondu smíchovského podniku se nalézají pouze smlouva z roku 1911, která je prodloužením dohody z roku 1907, ovšem Smíchov byl nade vší pochybnost členem již prvního utvořeného kartelu.¹⁹²

Společně s dalšími podniky z Prahy a okolí vytvořil jeden z 25 okrsků, na které se území Českého království rozdělilo. V rámci tohoto regionu ovšem bylo již dříve prosazováno podepisování menších smluv, kterých se Smíchovský podnik rovněž účastnil. Jeho působení v kartelizačním procesu tedy bylo rozsáhlé. Jeho správce, František Hejtmánek byl jedním z předních propagátorů kartelizace pivovarů na našem území a byl přesvědčen, že jedině kartel se zemskou platností může našemu pivovarnictví přinést kýženou stabilitu. Smíchovský pivovar se tedy stal, přes svoji velikost a zajištěné postavení na trhu, jedním z motorů procesu kartelizace oboru u nás. Jeho zapojení fungovalo jak na bázi lokální¹⁹³ tak především na bázi zemské a díky svému proklamovanému nacionálnímu zaměření se stal příkladem pro další nacionálně české podniky.

6.5) Srovnání

V předchozích kapitolách jsem se pokusila představit jednotlivé významné podniky, jejich historii a především užívané podnikatelské strategie. Jednalo se sice o podniky různé velikosti s rozdílnými výstaví¹⁹⁴, ovšem všechny v rámci českého pivovarnictví představovaly prototyp úspěšné cesty k pivovarskému podnikání. Jak se však jeví pivovary ve vzájemném srovnání a představovaly jejich rozdíly rovněž rozdílné přístupy ke kartelizaci, či byla kartelizace nutným předpokladem úspěchu v pivovarském podnikání?

¹⁹² Minařík, M.: Akcionářský pivovar na Smíchově 1869 – 1918, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2010, str.94.

¹⁹³ Jak jsme již viděli výše, byl jedním z podniků, které se v rámci kartelu pokoušely vyrovnat s jednáním knížecího pivovaru v Lounech

¹⁹⁴ Viz graf č. 4 a tabulka č. 1

6.5.1) Organizační struktura

Z námi sledovaných podniků byl z hlediska organizačního nejhůře zajištěn knížecí schwarzenberský pivovar Louny. To, co bylo z hlediska kapitálového a surovinového zajištění bezesporu výhodou, totiž navázání na celou rozsáhlou organizaci schwarzenberských velkostatků, bylo z hlediska pružnosti a rychlosti reakcí na konkrétní podněty významnou nevýhodou. Správa podniku, respektive všech knížecích pivovarů, byla centralizovaná a z geografického hlediska samotnému pivovaru vzdálená. Vrchní správa, kterou zastupoval ředitel schwarzenberských pivovarů sídlící v Protivíně, mohla jen velmi těžko kvalitně a především kvalifikovaně rozhodovat o chodu velkopivovaru sídlícího ve středních Čechách. Model centralizované správy byl jistě únosný u podniků menší velikosti s primárním zaměřením na lokální trh (což byl typický podnik šlechtického založení na našem území), ovšem u pivovaru s exportními ambicemi nebyla tato organizační struktura vhodná. Což si uvědomovali i sami představitelé schwarzenberské správy a v období před první světovou válkou se snažili o posílení samostatnosti alespoň u velkých podniků jakým byl i pivovar v Lounech. Jako pozitivní však lze chápat, že díky tomu, že měl pivovar pouze jednoho majitele, odpadly boje o moc uvnitř konkrétního podniku.

Z hlediska organizační struktury je možné lépe hodnotit Měšťanský pivovar v Plzni. Zde byla také, díky navázání podílů v pivovaru na určité omezené množství nemovitostí, zaručena alespoň částečně exkluzivita majetkové držby, což je podobný jev jako v případě šlechtického podniku. Byly tu však rovněž momenty podobné akciovým podnikům, tedy pořádání valných hromad, existence správní rady, atd. Správní rada zde byla orgánem voleným, bylo tedy zajištěno, aby se v ní objevovali dle úsudku valné hromady ti nejkompetentnější zástupci. Rozdílem oproti výše uvedenému je také fakt, že vysocí úředníci, přímo spjatí s vedením podniku, sídlili přímo v městě Plzni.¹⁹⁵ Odpadl zde tedy problém s pomalou reakcí na aktuální problémy, způsobený předáváním informací na poměrně velké vzdálenosti. Nevýhodou bylo, že v 19. století již poněkud archaický systém držby podílů v podniku nahrával spekulacím ze strany bankovních domů a zahraničních obchodních společností, které se zvláště poté, co pivovar získával stále lepší postavení v rámci pivovarnictví v Rakousku – Uhersku, snažily podnik ovládnout majoritním balíkem podílů.

¹⁹⁵ Jednalo se navíc většinou o vážené a bohaté plzeňské měšťany.

Jako nejvyspělejší organizační struktura se tedy jeví ta, která se rozvinula u Akciového pivovaru Smíchov. V zásadě byla velmi podobná předchozí, ovšem byla zde lépe ošetřena problematika držení podílů, v tomto případě akcií, se kterými se téměř nedalo spekulovat. Akcionáři pivovaru byli navíc spojení dalším silným pojítkem, konkrétně národnostním. Smíchovský podnik se vždy profiloval jako výrazně český, s důrazem na tuzemskou klientelu a správní rada a další orgány tuto image podporovaly. Měšťanský pivovar, který byl sice také v držení především nacionálně českých majitelů, se však naproti tomu nijak výrazně neprofiloval¹⁹⁶ a byl znám jako podnik utrakvistický. Knížecí pivovar poté můžeme označit jako podnik víceméně německý, především na základně interní korespondence podniku¹⁹⁷, která může často být vodítkem k národnostnímu určení daných společností.

Ačkoli jsme zde jako nejlépe fungující popsali organizační strukturu akciového podniku, jednalo se o formu pivovarského podnikání, které se v době před první světovou válkou teprve začínalo prosazovat. V dané době existovalo v Čechách 665 pivovarů, z nichž bylo 55 pivovarů akciových, 81 právovárečných, 18 společenských a 511 soukromých. Co se týče výstavu, 454 pivovarů bylo malých s výrobou do 15 000 hl ročně, 188 středních s výrobou do 100 000hl a pouze 23 pivovarů velkých s výrobou nad 100 000 hl. Malé pivovary dohromady uvařily pouze 17%, velké pivovary 33 %. Nejvíce piva tedy vznikalo v pivovarech střední kategorie, které většinou patřily mezi podniky měšťanské, nebo šlechtické. Nejednalo se ovšem o podniky národního významu, které byly schopné výrazně ovlivňovat podobu a směřování trhu. Mezi těmito progresivními tahouny se objevovaly právě velké pivovary akciové, které dokázaly velmi pružně reagovat na rychle se měnící podmínky v oboru a uplatňovat své zboží na domácím i zahraničních trzích.¹⁹⁸

6.5.2) Technicko-technologická modernizace

Všechny zkoumané pivovary byly založeny v průběhu 19. století a měly tedy možnost od počátku využívat technických a technologických novinek, které s sebou toto období přineslo. Zdaleka nejvýraznější novinkou byl způsob spodního kvašení piva. To praktikovaly všechny zkoumané pivovary, velký význam měl ovšem v propagaci této

¹⁹⁶ Pravděpodobně s ohledem na export do Německa.

¹⁹⁷ Drtivá většina korespondence mezi generální ředitelstvím a vlastním správcem pivovou Louny byla vedena v němčině.

¹⁹⁸ Viz graf č. 5, podniky s vysokým výstavem se objevovaly především v silných pivovarnických lokalitách, jejich přehled viz grafy č. 6. a č. 7

metody na našem území především Měšŕanský pivovar v Plzni, který začal vařit pouze systémem spodního kvašení již v době svého založení v roce 1842. V tomto roce ještě většina ostatních pivovarů používala tradiční způsob kvašení svrchního, nebo systém smíšený. Díky oblibě, kterou si „plzeňské“ poměrně rychle získalo i u tuzemské klientely, byla cesta pro technologii spodního kvašení u dalších podniků již jednodušší.

Vedení všech tří pivovarů se ukázala jako poměrně progresivní a neváhala investovat nemalé finanční prostředky do technických novinek. Nejvíce opatrnicky se v tomto smyslu paradoxně jevila jindy progresivní správa podniku smíchovského, která například ustoupila od vybudování moderních mechanických chladicích zařízení a raději rozšiřovala tradiční sklepy.¹⁹⁹ Tento postup byl způsoben neustálou opatrností vedení podniku v klíkových rozhodnutích o modernizaci, která mohla být způsobena například tím, že si podnik nebyl jistý svým kapitálovým zázemím, silou svých akcionářů, apod.²⁰⁰ Plzeňský podnik se v tomto smyslu naopak jeví jako nejvíce progresivní, ať se již jednalo o napojení na přístupové cesty k pivovaru (vybudování vlastní vlečky, obsluhované vlastní lokomotivou) nebo o vylepšení provozu (elektrifikace, plynofikace). Paradoxní je vývoj u pivovaru Louny, který byl při svém založení označován jako jeden z nejmodernějších pivovarů v zemi. V průběhu námi sledovaného období nedošlo, kromě vybudování sladovny, k výraznějším zásahům do technického zázemí. Je ovšem nutné upozornit na fakt, že pivovar byl z námi sledovaných vybudován nejpozději a jeho vybavení bylo v době před první světovou válkou stále ještě ne vysoké úrovni.

Obecně lze říci, že pokud se pivovar chtěl na našem trhu stát úspěšným, musel v druhé polovině 19. století reagovat na technické novinky. Podmínkou byl především přechod na systém spodního kvašení, dále uplatnění parního, či elektrického pohonu některých strojů a také umělé osvětlení, buď na bázi plynofikace, nebo elektrifikace. Podstatným kritériem bylo napojení na dopravní cesty, především na železnici, později nákup vlastních automobilů. Z námi srovnávaných pivovarů byly všechny postaveny v blízkosti řek, které zpočátku mohly znamenat přísun nezbytného ledu do lednic, ale také minimálně v případě Smíchova a Loun mohly představovat další z dopravních cest.

¹⁹⁹ Například pivovar v Třeboni, rovněž ve správě rodu Schwarzenbergů byl v průběhu modernizace vybaven mechanickými lednicemi a to navzdory faktu, že stál v podstatě na březích rybníka svět a měl tedy dostatečný přísun přírodního ledu. Centrální vedení knížecích pivovarů však neváhala experimentovat s technickými novinkami a mělo především dostatek peněz, kterými mohlo pokusy zaplatit.

²⁰⁰ Minařík, M.: *Akcionářský pivovar na Smíchově 1869 – 1918*, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2010, str. 95.

6.5.4) *Odbyt*

Zajištění dostatečné odběratelské základny bylo jedním z klíčových úkolů pivovaru v prvních letech jeho existence. Přirozeně se přitom pivovary logicky obracely především na lokální trh. Jak jsme měli možnost sledovat, podniky musely v prvních pěti až deseti letech spoléhat právě na lokální odběratele, ve velké většině především majitele hostinců. Těchto prvních deset let většinou rozhodlo o tom, zdali bude podnik úspěšný, či nikoli. Pokud se v této době podařilo vytvořit a především udržet základnu o počtu 100 – 200 stálých odběratelů²⁰¹, bylo zaručeno přežití a další rozvoj podniku. Velmi dobrou podnikatelskou strategií se ukázalo zaměřit svůj obyt také na některé průmyslové podniky v okolí, jako byla v případě Smíchova Ringhofferůva továrna. Exkluzivní zajištění dodávek do průmyslového podniku bylo jednak velmi dobrým obchodním tahem, jednak se jednalo o důvtipný způsob propagace. Pokud pivo dělníkům zachutnalo, existovala zde pravděpodobnost, že pivo budou vyhledávat i ve svém volném čase.

Velmi zajímavým aspektem obytu byl systém udržení si odběratelů, který fungoval na základě poskytování výhod stabilním obchodním zástupcům, či prodejcům piva. Jednalo se o půjčky, výhodné pronájmy prostor, finanční pobídky, či dodávky propagačních předmětů, což je praxe, která se v některých bodech opakuje do dnešních dnů.

Všechny námi zkoumané pivovary si počínaly v podstatě stejným způsobem, nejprve si zajistily odběratele v nejbližším okolí, poté postupně rozšiřovaly svůj radius působení na stále vzdálenější trhy. Nejvíce zbrklým byl v tomto případě knížecí pivovar Louny, který se příliš rychle pokouše proniknout i na trhy vzdálenější a významné, jako byla například Praha. Konzumenti však nebyli na pivo z Loun zvyklí a nepodařilo se je masově přesvědčit o výhodách tohoto výrobku. Pivovar proto nejvíce ze všech využíval pro rozšíření obytu nejrozumnějších podnikatelských strategií, které byly určitým způsobem kontroverzní. Vstupoval a vystupoval z kartelových svazků, nebo s pomocí lobby pronikla na nové trhy, přesto se mu nepodařilo získat kýžené postavení na českém trhu pivem.

²⁰¹ Určeno na základě prostudování fondů tří srovnávaných pivovarů a seznamů jejich odběratelů v době prvních deseti let fungování.

Postupné budování pevné odběratelské základny bylo rovněž základním elementem kartelizačního procesu, který představoval jeden z nejdůležitějších fenoménů modernizovaného pivovarnictví.

Sledované podniky rovněž zvolily tři zcela rozdílné přístupy k problematice exportu. Byl zde exportně výrazně zaměřený Měšťanský pivovar, který téměř třetinu svého výstavu prodával v zahraničí, dále pivovar Louny, který sice po exportu velmi toužil a snažil se všemi cestami si zajistit především německé odběratele a poté pivovar Smíchov, který sice část svého výstavu exportoval, ovšem nejednalo se pro něj příliš důležitou podnikatelskou strategií.

Který z podniků zvolil správný přístup? Celková tržní orientace plzeňského podniku byla koncipována velmi správně. Vzhledem k velmi vysokému výstavu v námi sledovaném období, kdy byl pivovar na špičce produkce v Rakousku – Uhersku, se mu již podařilo pivem zajistit trh v nejbližším okolí a mohl si dovolit exportovat poměrnou značnou část produkce do zahraničí. Ačkoli pivo prodával v mnoha zemích celého světa, nejvíce se zaměřil na nejlogičtějšího vývozního partnera, tedy Německo. To si pivo plzeňského typu velmi oblíbilo a vyžadovalo jeho stálé dodávky. Pivovar Louny se logicky chtěl přizivit na tomto trendu, tedy oblíbě plzeňského, potažmo českého piva na německém trhu. V průběhu prvního decennia dvacátého století můžeme sledovat úpornou snahu podniku o proniknutí do německý trh. Pivo bylo ovšem chuťově od požadovaného plzeňského odlišné a nikdy se nepodařilo zajistit mu v německých zemích větší odbyt.

Podnik smíchovský, který byl v posledních letech před první světovou válkou svým výstavem plzeňskému podniku nejbližší, se překvapivě na exportu příliš nepodílel. Je to dáno jednak onou opatrností jeho vedení, ale také tím, že pivovar měl velmi kvalitní a především rozvětvenou odběratelskou základnu v místě svého působení, tedy v Praze a středních Čechách. Správa pivovaru se rozhodla jít cestou jistoty domácího trhu, který nebyl tolik ohrožován mezinárodní situací²⁰². V jejím případě se jednalo o velmi pragmatický přístup, chuťově by totiž pivo z tohoto pivovaru v Německu také nevyhovovalo a pravděpodobně by po potkal osud piva lounského.

²⁰² Například exportně zaměřený plzeňský podnik měl problémy po první světové válce a znovu v době velké hospodářské krizi ve dvacátých a třicátých letech 20. století, kdy mnoho jeho zahraničních odběratelů přestalo fungovat a musel se zaměřit na domácí trh a pokusit se proniknout do oblastí, které jej nikdy předtím nezajímaly.

6.5.5) Kartelizace

Všechny zkoumané podniky se zapojily, byť s různou mírou nasazení, do kartelizačního procesu. Nejzajímavěji se k němu stavěl knížecí pivovar v Lounech, který vstupoval a vystupoval z kartelových dohod ve snaze získat co největší počet odběratelů. Jeho postup je pro námi sledované období signifikantní, podobným způsobem se chovaly především podniky střední velikosti, které měly ambici proniknout na přední místa mezi českými pivovary. Smíchov, který sázel především na domácí odběratele, byl poté rovněž zcela přirozeně účastníkem a také iniciátorem kartelových dohod, kterými si pojišťoval svou pozici na českém trhu. Naopak Měšťanský pivovar v Plzni neměl na první pohled v podstatě žádnou potřebu do podobných uskupení vstupovat, přesto se i jeho fungování kartelová problematika dotkla, především ve spojitosti s konkurenčním bojem uvnitř města Plzně. Čím bylo způsobeno, že pivovary na různých organizačních bázích, různých stupních technické vyspělosti, s rozdílnými způsoby financování našly jednotící prvek právě v boji o odběratele, jehož zásadním momentem byla pivovarská kartelizace? To je klíčová otázka ovlivňující zásadně vývoj oboru a proto se jí budeme v následujícím oddíle práce věnovat nejpodrobněji.

6.6) Kartelizace pivovarského průmyslu

6.6.1) Úloha kartelů v moderních dějinách

Slovo kartel původně označovalo zápis pořadí při středověkých rytířských turnajích, v pozdějších letech se tento termín užíval pro obecné označení jakýchkoli psaných smluv, například o vyhlášení války. Etymologicky toto slovo vychází z původního latinského slova charta, čili list papíru, či smlouva. Dnešní přepis pak vychází z italského slova cartello, v překladu vyhláška či drobná listina a francouzského slova cartel, které znamenalo dohodu, či také v jiném významu sloučení, spolčení. V dnešní francouzštině slovo cartel označuje většinou již jen hospodářské či politické uskupení.²⁰³

Tohoto významu začalo dané označení nabývat v průběhu 19. století, kdy začalo být definováno jako dohoda jednotlivých podniků či podnikatelů téhož odvětví, která určitým způsobem, například díky omezením, či kvótám, ovlivňuje vztahy ve výrobě a na trhu. Takové dohody samozřejmě nejsou jen výlučnou záležitostí moderní doby, již

²⁰³ Brockhaus Enzyklopädie, Bd. 14 Jen – Kinc, Leipzig, Mannheim, F.A.Brockhaus GmbH, 2006, str. 522.

v pozdně antických zákonících lze najít zmínky o uskupeních tohoto druhu.²⁰⁴ Dalším z důkazů existence předchůdců kartelů jsou dohody výrobců například ve středověkých městech. Jako vhodný příklad k tématu této práce je možné uvést dohodu právovárečných měšťanů z francouzského města Amiensu z roku 1444, kteří se dohodli na zvýšení cen za jeden sud piva, přičemž byla stanovena nejnižší možná cena za tento výrobek.²⁰⁵ Ovšem právě v devatenáctém století se kartely staly běžnou součástí hospodářského života. Na jejich rozšíření měl v tomto případě vliv vzrůstající počet podniků v jednotlivých odvětvích a s tím spojený vznik konkurenčního boje na bázi kapitalistického podnikání. Ovšem, jak uvidíme dále, především pro naše prostředí je tu i aspekt právní, který do jisté míry zamezoval dřívějšímu rozmachu kartelů.

Neoddiskutovatelně se tedy kartely staly součástí hospodářského života Evropy od druhé poloviny 19. století. Nakolik běžným jevem byly, nám dokazuje veliký zájem současníků o jejich vývoj. Vůbec první monografií, která se kartelovou problematikou zabývala na odborné úrovni, byla kniha Friedricha Kleinwächtera *Die Kartelle – ein Beitrag zur Frage der Organisation der Volkswirtschaft*, která vyšla již v roce 1883. Práce je dodnes neocenitelným pramenem pro studium dané problematiky, především z hlediska recepce tehdejšího aktuálního dění. Může proto osvětlit mnohé aspekty počátků kartelizačního procesu. Dalším z důkazů toho, nakolik důležitým elementem hospodářského života na přelomu 19. a 20. století kartely byly, je časopis *Kartell-Rundschau*. Ten vycházel v dobách největší konjunktury kartelů, v období mezi lety 1903 – 1944. Jeho zakladatelem byl Siegrfried Tschiersky, soudní rada a říšský hospodářský soudce císařského Německa, který byl považován za vynikajícího znalce kartelové problematiky.

Kartely, či úmluvy jednotlivých podniků vznikaly od počátku na různých principech, tak jak to vyhovovalo specifikům jednotlivých průmyslových odvětví. Kleinwächter ve své práci uvedl pět základních typů a přidal navíc ještě šestý typ dohody mezi podniky, která není klasickým kartelem, ale v určitém smyslu slova je

²⁰⁴ V zákoníku císaře Justiniána *Corpus Iuris Civilis* se nalézá ustanovení císaře Zena z roku 483, které se zabývá zakázanými monopoly, schůzkami a dohodami obchodníků, řemeslníků a provozovatelů lázní. Zabránit se mělo především dohodám o cenách, kterých by se nemohl účastnit stát. Tüchler, M.: *Die Entwicklung des österreichischen Kartellrechts in Resch, A. (Hrsg): Kartelle in Österreich, Historische Entwicklungen, Wettbewerbspolitik und strukturelle Aspekte*, Wien, Manz, 2003, str. 121.

²⁰⁵ Sud piva se původně prodával za 19 – 20 sols, po dohodě měla minimální cena stoupnout na 24 sols za sud. Kleinwächter, F.: *Die Kartell – Ein Beitrag zur Frage der Organisation in Volkswirtschaft*, Innsbruck, Verlag der Wagnerschen Universitäts-Buchhandlung, 1883, str. 138.

možné ji za něj považovat. Jednotlivé typy v roce 1883 podle Kleinwächtera vypadaly takto:

1 – Kartely, které určují pouze kolik zboží daný podnik, případně daný okrsek, může vyrobit. Určení ceny je výlučně na podniku samém.

2 – Kartely, které řeší pouze cenu výrobku, je stanovena nejnižší možná cena, pod kterou sdružené podniky nesmí v rámci konkurenčního boje klesnout.

3 – Kartely, které jsou kombinací obou předchozích modelů, určují kolik zboží a za kolik minimálně je možné prodat.

4 – Kartely, u kterých se postupně vyvine centrální úřad, který dohlíží na množství a typ produktů vyrobených v podnicích.

5 – Kartely, kde se podniky dohodnou na geografickém rozložení svých odbytišť, není zde sledována ani cena, ani množství vyrobeného zboží.²⁰⁶

Jako případný poslední druh kartelu je zde potom uvedena dohoda podniků stejného odvětví ohledně politiky vůči zaměstnancům. Především se jednalo o možnost společného postupu v případě dělnické stávky, apod.²⁰⁷ Tyto druhy kartelů v podstatě odpovídají dnešnímu dělení, jak uváděno ve většině odborné literatury.²⁰⁸

Jak uvádí ve své knize i Kleinwächter, místem, kde byl nastartován boom kartelů, byla bezpochyby Evropa, především Německo a Rakousko-Uhersko. První průmyslové kartely tu začínaly vznikat již v šedesátých letech 19. století, počet kartelů se však začal rapidně zvyšovat až v letech osmdesátých. Důvody, které stojí za vznikem této prodlevy bývají odborníky interpretovány různě. Předmětem sporů mezi nimi se stal především podíl hospodářské krize z roku 1873 na rozšíření kartelů a jejich působnosti.

Friedrich Kleinwächter například v této souvislosti nazýval kartely „Kidner der Noth“²⁰⁹, tedy dětmi nouze. Vycházel přitom z předpokladu, že rozšíření vzniku kartelů bylo bezprostředně zapříčiněno právě hospodářskou krizí z roku 1873. V této době začaly v Rakousku-Uhersku a v Německu houfně vznikat především železářské kartely, které měly za cíl zamezit dalšímu propadu cen a celkově uklidnit situaci v daném odvětví. Analogická situace byla potom i v jiných průmyslových odvětvích, obecně se

²⁰⁶ Ibidem, str. 127 – 134.

²⁰⁷ Tento podtyp byl především pro pivovarské kartely velmi důležitým, jak uvidíme na příkladech dále, mimo jiné se uplatnil například při společném postupu plzeňských pivovarů proti dělnické stávce v roce 1906. Martinovský, I. (ed.): Dějiny Plzně v datech, Praha, NLN, 2004.

²⁰⁸ Zahrnuje základní typy, jako cenový, rajonový, apod. Brockhaus Enzyklopädie, Bd. 14 Jen – Kinc, Leipzig, Mannheim, F.A.Brockhaus GmbH 2006, str. 522.

²⁰⁹ Kleinwächter, F.: Die Kartell – Ein Beitrag zur Frage der Organisation in Volkswirtschaft, Innsbruck, Verlag der Wagnerschen Universitaets-Buchhandlung, 1883, str. 143.

však dříve projevovala v průmyslu těžkém.

Naproti tomu Harm Schröter ve svém článku *Kartellierung und Dekartellierung 1890 – 1990*²¹⁰ se snažil tuto tezi vyvrátit argumentem, že největší počet kartelů vznikl v době těsně před první světovou válkou. Podle jeho interpretace nebylo pravdou, že by rozmach kartelů byl zapříčiněn špatnou hospodářskou situací. Naopak, rozvoj kartelů byl podle jeho názoru zapříčiněn spíše jinými důvody, konkrétně konjunkturou průmyslu. Firmám se začalo více dařit a vznikalo velké množství nových podniků - konkurence se stala nepřehlednou a to vedlo podniky k uzavírání kartelových dohod. Jako důkaz toho, že vznik kartelů v masovém měřítku je důsledkem pozitivní fáze hospodářského cyklu, uvedl masivní účast bank v kartelizačním procesu. Banky by podle Schröterova názoru neinvestovaly svůj kapitál do smluv, které by se nevyplatily.²¹¹

Při pátrání po spouštěcím mechanismu kartelizačního procesu je vhodné se zamyslet nad oběma variantami. Kleinwächter psal svoji práci pouhých deset let po hospodářské krizi, z jeho pohledu tedy vznik kartelů skutečně byl ve větším měřítku odstartován právě krizí. Vznik kartelů v době krize a fakt, že ji podniky v nich sdružené většinou překonaly, dal dobrý příklad dalším podnikatelům, kteří se poté v následujících letech neváhali do kartelů zapojit. Spatřovali v nich totiž záruku jistoty a stability, což mohlo následně vést i k masivní účasti bank na kartelizačním procesu, neboť i ty zde viděly vhodnou možnost investování kapitálu. Krize tedy rozhodně při emancipaci kartelů sehrála pozitivní roli a právě jí bylo odstartováno období jejich největšího rozvoje, které vyvrcholilo v době těsně před první světovou válkou a pak znovu ve dvacátých letech.

Kartely se tedy nejprve uplatňovaly především v oblasti těžkého průmyslu²¹², ovšem velice rychle se rozšířily i do dalších odvětví. Ne každé z nich však procházelo stejným vývojem a bylo proto nutné kartelové dohody uzpůsobit specifikům daného trhu a oboru. Andreas Resch, který se kartely v Rakousko – Uhersku velmi intenzivně badatelsky zabývá, vymezil pro prostor Rakouska-Uherska před rokem 1914 celkem sedm typů kartelů. Rozděloval je dle ukazatelů jako je velikost trhu, stupeň koncentrace nabídky a poptávky, bariéry pro vstup na trh, typu patentových omezení, atd.

²¹⁰ Schröter, H. G.: *Kartellierung und Dekartellierung 1890 – 1990*, in *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Bd.81, Hf.4, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1994.

²¹¹ Ibidem, str. 304.

²¹² Nejznámějšími příklady masivně se uplatňující kartelizace těžkého průmyslu v Německu jsou Rheinisch-Westfälischen Kohlsyndikat z roku 1893 a Stahlwerksverbände z roku 1904.

Vydefinované typy jsou unikátní a vždy je možné je použít pouze pro některá průmyslová odvětví.

- 1) Odvětví, ve kterých vznikly silné stabilní kartely s velkým podílem na trhu, typické pro ně je především vysoce rozvinutá koncentrace podniků a účinné bariéry, které mají zabránit novým konkurentům ve vstupu na trh. Dalším typickým znakem jsou rovněž vysoké zřizovací náklady pro nově budované podniky a státem podporovaná obchodní politika. Příkladem mohou být ocelářský a železářský průmysl a jejich kartelizace.
- 2) Odvětví s vysokým podílem nestabilních kartelů s velmi nepatrnou mocí na trhu. Taková odvětví měla v daném období rozsáhlý trh, ovšem koncentrováno bylo pouze malé procento podniků, vstupní poplatky pro nové podniky byly relativně nízké, jednalo se především o příklad textilního nebo papírenského průmyslu a jejich kartelizace.
- 3) Odvětví, ve kterých vznikaly stabilní regionální kartely. Typickým znakem byly velké trhy s masivní koncentrací podniků, výrazná byla rovněž prostorová diferenciace trhu. Charakteristický byl rovněž zájem státu na vývoji daných odvětví, která většinou přinášela vysoké podíly z daní. Jednalo se především o potravinářský průmysl, cukrovarnictví, pivovarnictví, lihovarnictví a jejich kartelizaci.
- 4) Odvětví, v nichž vznikaly nestabilní kartelové struktury vybudované ve snaze rychle a masivně se koncentrovat. Obvykle se jednalo o velký trh s poměrně vysokým procentem koncentrace podniků a podstatnou produktovou diferenciací, která byla daná individuálním zacílením výroby na určitý typ zákazníka. Existoval zde poměrně vysoký podíl finančních příspěvků bank a jím způsobené výrazná snaha koncentrovat se především pomocí fúzí či trustů. Příkladem pro naše území může být například strojírenský průmysl a jeho kartelizace.
- 5) Odvětví, která se marně snažila o vybudování kartelových struktur. Charakteristický zde byl velký trh s extrémně vysokým podílem fixních cen. Jednalo se například o kartely v průmyslu s minerálními oleji.
- 6) Odvětví, které byla ovlivněna technologickou náročností výroby a kde všichni výrobci museli fungovat na základě patentů. Jednalo se především o příklad kartelů výrobců žárovek nebo lahvového skla.
- 7) Odvětví s několika velkými firmami, které se kartelizovaly a následně došlo i k fúzování podniků, příkladem mohou být výrobci dřevěného ohýbaného nábytku, či lepidla.²¹³

²¹³ Resch, A.: Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg, Markstrukturen, Organisationstendenzen und Wirtschaftsentwicklung von 1900 bis 1913, Duncker a Humblot, Berlin, 2002, str. 50. Nebo dále Resch,

Jak vidíme, okolnosti vzniku kartelů byly různé, ovšem důležité je poznamenat, že kartely vznikaly ve velkém nejen v Evropě, i jinde ve světě. Průkopníkem v tomto směru bylo Německo, které v průběhu své hospodářské konjunktury vytvořilo vhodné podmínky pro vznik kartelů. Rakousko-Uhersko mělo v této oblasti velice podobný vývoj, pouze s tím rozdílem, že se zde ve větším měřítku sdružovacího procesu účastnily svým kapitálem banky. Podobný vývoj lze zaznamenat i v zemích západní Evropy, s výjimkou Velké Británie, kde byli podnikatelé, přes propad cen například v textilním a důlním průmyslu, stále zaměřeni proti kartelizaci a tu jim musela nakázat až vláda.²¹⁴ Do počátku první světové války se ovšem fenomén kartelizace dotkl snad všech evropských států, významnou roli potom hrál i v mimoevropském prostoru. Zde bylo nejvýraznějším příkladem Japonsko, které od roku 1925 podporovalo vznik exportních kartelů, od roku 1931 potom státní politika vznik kartelů přímo nařizovala. Na druhou stranu mimoevropské území se také zasloužilo o první zákazy kartelů ještě v období před první světovou válkou. Zde je potřeba především zdůraznit roli USA, pod jejichž vlivem přikročily k zákazu kartelů také Austrálie a nový Zéland.²¹⁵

6.6.2) Vývoj kartelového práva

Velmi důležitým faktorem, který ovlivňoval vývoj kartelizace v Rakousko-Uhersku a následně i v Československu byl vývoj kartelového práva. Vzhledem k faktu, že kartelový zákon byl na našem území uveden v platnost až roku 1933, vznikal zde do té doby prostor pro nejrůznější machinace. Kartely v moderním smyslu slova se žádný zákon nezabýval až do počátku dvacátého století.²¹⁶ Jejich problematika se tedy řídila nařízeními obsaženými v jiných právních normách. Na území Rakouského císařství,

A.: Industriekartelle in Österreich bis 1914. Theoriegeleitete Zugangsweisen und wirtschaftshistorischen Ergebnisse, in Tagungsbericht über den 23.Österreichischen Historikertag in Salzburg, Salzburg, 2003.

²¹⁴ Schröter, H. G.: Kartellierung und Dekartellierung 1890 – 1990, in Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Bd.81, Hf.4, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1994, str. 470.

²¹⁵ V souvislosti s přístupem ke kartelům je možné rozdělit země v období od poloviny 19. století do počátku druhé světové války na čtyři základní skupiny: 1 – Země s kladným postojem ke kartelové politice, neobjevovala se zde téměř žádná omezení vzniku kartelů – Německo (před i po roce 1918), Rakousko-Uhersko – následně Rakousko, Belgie, Francie, Finsko, Itálie, Japonsko, Holandsko, Norsko, Švédsko a Švýcarsko. 2 – Země, ve kterých vznikalo velké množství kartelů, přesto zde byly kartely pod částečným dohledem státu - Polsko, Španělsko, Maďarsko, Československo (je možné je řadit rovněž do první skupiny, vykazuje znaky smíšené). 3 – Země s ambivalentním postojem kartelům – Velká Británie, Bulharsko, Dánsko, Kanada. 4 – Země neumožňující vznik kartelových dohod – USA, Argentina, Jugoslávie, Nový Zéland, Austrálie. Ibidem, str. 476.

²¹⁶ Existující předchůdci kartelů a postup proti nim byl kodifikován v některých straších zákonících, viz pozn.2.

později Rakousko-Uherska, bylo trestním zákonem z roku 1852, který vycházel ze staršího zákona z roku 1803, jakékoli sdružování podniků, podnikatelů nebo zaměstnanců zakázáno. Ovšem v tomto případě se jednalo především o snahu, jak zabránit zaměstnancům ve sdružování, které by případně mohlo přerůst ve stávkou, či organizovaný odpor buď vůči vládě, nebo vůči vedení jednotlivých podniků. V této fázi hospodářského vývoje nebylo zatím zapotřebí řešit problém sdružování podniků, které by mohlo vést k poškozování konkurentů, odběratelů nebo i zaměstnanců.

Problematika kartelů byla tedy po dlouhou dobu posuzována na základě koaličního zákona ze dne 7. dubna roku 1870, který nakonec povolil sdružování zaměstnanců a jako protiváhu nabídl možnost sdružování zaměstnavatelů. Zákon ovšem nebyl pro oblast kartelů zcela jasně formulován, sdružování podnikatelů umožňoval především proto, aby mohly být řešeny problémy na trhu práce a problémy se zaměstnanci. Úmluvy o cenách byla i nadále zakázané a to § 4 koaličního zákona, podle kterého byly neplatné a trestné úmluvy živnostníků, které vedly ke zvyšování cen. Tato formulace byla od počátku problematická a soudy ji vykládaly různým způsobem. Hlavním zdrojem problémů byl fakt, že v zákoně byli zmíněni pouze živnostníci, nikoli podnikatelé, nebo velkopodnikatelé. Navíc zákonem byla jasně dána možnost sdružovat se, byť za jiným účelem než byla diskuze o cenách, což podnikatelům stačilo a právně tehdy mohla být éra kartelizace z pohledu práva odstartována.²¹⁷

Vzhledem k faktu, že jiným zákonem problematika kartelů postižena nebyla, řídily se soudy právě koaličním zákonem. Především vzhledem k enormnímu zvýšení počtu kartelů vyvstala potřeba speciálního kartelového zákona, který by celou situaci řešil jasněji. Mezitím byl § 4 koaličního zákona několikrát v souvislosti s kartelovou problematikou přezkoumáván Nejvyšším soudním dvorem. Ovšem ani tyto výklady nebyly pro praxi dostačující, proto bylo vypracováno několik vládních návrhů kartelového zákona, přičemž za nejzdařilejší a nejpropracovanější je obecně považován návrh zákona z roku 1897 respektive 1898, který byl vůbec prvním komplexním nástinem kartelového zákona v Evropě.²¹⁸ Problémem tohoto návrhu byl fakt, že nepracoval s hospodářstvím jako s celkem, nýbrž se zaměřoval pouze na některá odvětví, která v dané době podléhala nepřímému zdanění. Jednalo se o obchod a výrobu

²¹⁷ Tüchler, M.. Die Entwicklung des österreichischen Kartellrechts in Resch, A. (Hrsg): Kartelle in Österreich, Historische Entwicklungen, Wettbewerbspolitik und strukturelle Aspekte, Wien, Manz, 2003, str. 120 – 130.

²¹⁸ Ibidem str.126.

lihu, cukru, soli, piva a minerálních olejů. Na druhou stranu návrh zákona zde pracoval nejen s kartely cenovými, ale také například rajonovými, které v předchozí právní úpravě žádným způsobem postiženy nebyly. Před rokem 1914 bylo vypracováno ještě několik podobných návrhů, ovšem žádný z nich nevešel v platnost. Z hlediska tématu této práce je zajímavým faktem, že mezi odvětvími, která měla být postihnuta novým kartelovým zákonem bylo i pivovarnictví. To prokazuje důležitost tohoto oboru pro národní hospodářství i jeho rozvinutost v dané době.²¹⁹

Zákony, které by razantněji řešily kartelovou problematiku, byly přijímány především v mimoevropských zemích, například v USA. Zde, stejně jako v některých zemích Commonwealthu, nebyly kartely a z nich se rodící monopoly obecně přijímány příliš pozitivně. Kartelové zákony v těchto zemích proto směřovaly především k silnému omezení, či dokonce úplnému zákazu kartelů. Za zmínku stojí série zákonů přijatých v USA, která byla odstartována tzv. Sherman Act ze dne 2. července roku 1890. Tento zákon prosazený senátorem Johnem Shermanem ze státu Ohio vešel v obecnou známost jako „Magna Charta antitrustového hnutí“.²²⁰ Ovšem ani v USA nebyl názor na tento zákon jednotný, mnoho senátorů se domnívalo, že jej zamítne Nejvyšší soud, kvůli jeho protiústavnosti. Přesto vešel v platnost a odstartoval dobu pronásledování kartelů a monopolů, která nebyla přerušena ani první světovou válkou. V roce 1923 byl poté v USA přijat zákon k potlačování trustů²²¹ a stejném roce byl podobný zákon přijat také v Kanadě.²²² Austrálie a Nový Zéland díky příkladu danému Sherman Act přijaly zákon o zrušení kartelů v roce 1906 respektive 1908.²²³

V evropských zemích byly rovněž během první poloviny 20. století, především pak ve dvacátých letech přijímány kartelové zákony, většinou se ovšem nejednalo o rušení kartelů, spíše o jejich postavení na legální bázi, případně o možnost regulace a kontroly kartelů ze strany státu. V Německu byl v roce 1923 přijat zákon proti zneužívání mocenského hospodářského postavení, podobná usnesení byla přijata rovněž

²¹⁹ Vládní návrh zákona o kartelech a soukromých monopolech (kartelový zákon) z roku 1933, zdroj: http://www.snemovna.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t2320_01.htm

²²⁰ Geisst, Ch. R.: *Monopolies in America*, Oxford, Oxford University Press, 2000, str.43.

²²¹ Trust je forma sdružování majetku, kdy jedna nebo více fyzických, či právnických osob svěčuje tento majetek do rukou správců, kteří s ním mají hospodařit ve prospěch původních majitelů. Z dalších významných pojmů - syndikát je sdružení podniků, které mají výrobní samostatnost, ale nikoli samostatnost obchodní. Podniky, které jsou cele pod správou obchodní i výrobní dalšího podniku tvoří koncern.

²²² Ibidem

²²³ Schröter, H. G.: *Kartellierung und Dekartellierung 1890 – 1990*, in *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Bd.81, Hf.4, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1994, str.471

v Norsku, Polsku nebo Maďarsku.²²⁴ V Československu byl kartelový zákon přijat ke dni 1. září roku 1933 a poprvé zcela jasně formuloval pojem kartel²²⁵, který dále hodlal uplatňovat již jen na smlouvy psané, ale také stanovil do kdy a za jakých podmínek má být dohoda oznámena státním úřadům. Předpokládal rovněž vznik veřejného kartelového rejstříku a určoval postup státních orgánů proti kartelům, které by svou činností ohrožovaly veřejný zájem příliš vysokými cenami, nebo bezdůvodnými podmínkami bránícími konkurenci ve vstupu na trh. Dle zákona měla být zřízena kartelová komise a také speciální kartelový soud, který by se zabýval stížnostmi, jak ze strany nespokojených konzumentů, tak ze strany kartelů. Pokud by existovalo podezření na kartel, který uplatňuje svá omezení příliš široce, měla vláda možnost takový kartel zrušit. Díky nově vzniklému kartelovému rejstříku můžeme lépe zmapovat dějiny kartelů v tomto období, z předchozích let jsou k dispozici většinou jen kartelové ankety, či prameny podobného druhu, které nemusely být vyplněny všemi existujícími kartely, tudíž neobsahovaly kompletní informace.

Vzhledem k vývoji v Československu po roce 1948 a proměně hospodářského systému, nebylo nutné otázku kartelů a tedy ani kartelového práva dále řešit až doby po roce 1989, kdy se debata ohledně hospodářské soutěže stala součástí probíhající ekonomické transformace.

6.6.3) Kartely z pohledu ekonomických teorií

Kartely a jejich problematiku je možné nahlížet zorným úhlem různých ekonomických teorií, přičemž každá z nich má přirozeně na věc svůj osobitý náhled. V zásadě je možné ekonomické teorie rozdělit na ty, které vidí v kartelech činitel negativní a na teorie, které je naopak považují za jev pozitivní.

Pokud jsou kartely a vůbec organizace, které by mohly vést k tvorbě jakéhokoli monopolu, nahlíženy pohledem klasické politické ekonomie řídící se ideálním modelem trhu s dokonalou konkurencí regulovaným Smithovou neviditelnou rukou, bývají

²²⁴ Ibidem

²²⁵ „Kartelové úmluvy podle tohoto zákona jsou úmluvy samostatných podnikatelů, jimiž se smluvní strany zavazují obmezití nebo vyloučiti mezi sebou volnost soutěže úpravou výroby, odbytu, obchodních podmínek, cen, nebo, pokud jde o podniky dopravní, úvěrní nebo pojišťovací, též sazeb, je-li účelem úmluv ovládnutí co možná nejúčinněji trh.“ §1 Kartelového zákona z roku 1933h, elektronický zdroj http://www.snemovna.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t2320_01.htm

označovány za cosi negativního a nepřirozeného. Na tomto ideálním trhu mají všechny statky svou pevně stanovenou cenu a žádný konzument ani producent by neměl mít takovou moc, aby tuto ideální cenu pozměnil. Adam Smith navíc hlásal politiku nevměšování se do hospodářského vývoje a ponechání volné konkurence, kartely jsou podle této teorie ukázkou zcela opačného jednání. Sám Smith se o monopolech vyjadřoval ve své knize *Pojednání o původu a podstatě bohatství národů*, například v kapitole o přirozených a tržních cenách. V nich poukazuje na fakt, že monopoly nikdy nezásobí trh takovým množstvím zboží, kolik ho je potřeba, poptávka přesáhne nabídku, čímž je zvýšena cena, která poté neodpovídá ceně přirozené.²²⁶ Podobný názor formulovala také neoklasická ekonomie, kdy jsou kartely společenstvími podnikatelů, které se snaží vytvořit odchylku od ideálního stavu na trhu. V případě známého grafu protínajících se křivek nabídky a poptávky Alfreda Marschalla přináší kartely či monopoly změnu, která v konečném důsledku vede k přerozdělení rent spotřebitele a výrobce ve prospěch výrobců. Neoklasičtí ekonomové si tento jev neuměli vysvětlit, došli proto k názoru, že kartely nemohou na ideálním trhu existovat a že jejich existence v daném období je jen ukázkou toho, že trh právě prochází určitým vývojovým procesem, který v konečném důsledku povede opět k ideálnímu stavu trhu. Kartely byly tedy jen průvodním jevem krátkodobé fáze vývoje hospodářství.²²⁷

Z evoluce hospodářství vychází rovněž další teorie zabývající se kartely, jejímž autorem byl Joseph Schumpeter. Ten kritizoval předchozí pojetí především z toho důvodu, že neoklasikové se dle jeho názoru příliš zabývali fenoménem ceny výrobku a tedy i cenového kartelu. Nedošlo jim ale, že se na trhu může objevit i konkurence geografická, technická, konkurence v oblasti organizačních struktur podniků, atd.²²⁸ Na tomto místě bych ráda připomněla, že podobné úzce profilované nazírání problematiky kartelů, je možné vidět i u zákonodárců přelomu 19. a 20. století. Ti za nebezpečnou formu konkurence a kartelu považovaly pouze dohody v oblasti cenové.²²⁹ Podle Schumpetera právě novinky v oblasti technologie, dopravy, či organizace trhu (kartely) byly hnacími motory kapitalismu a tedy platnými nástroji konkurenčního boje. Schumpeter dále ve svém díle *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung* uvedl že nekontrolovatelný rozvoj, kterým procházel průmysl (a tedy také pivovarství) v druhé

²²⁶ Smith, A.: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, elektronický zdroj: A Penn state electronic classics series publication, 2005, <http://www.hn.psu.edu/faculty/jmanis/jimspdf.htm>

²²⁷ Resch, A.: *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg*, Berlin, Duncker a Humblot, 2002.

²²⁸ Ibidem

²²⁹ Viz podkapitola o kartelovém právu.

polovině 19. století, není jen nositelem pozitivních hospodářských výsledků. Výroba se rozdrobila, nabídka převyšovala poptávku. V této chvíli nastoupily kartely, které omezeními na trhu tento vyčistily a daly vzniknout novým, inovativním řešením.²³⁰ V tomto se autor shodoval rovněž s představiteli německé historické školy národohospodářské, kteří viděli kartely jako možnost, jak zabránit anarchii na trhu. Tato teorie rovněž souzněla s předpokladem Friedricha Kleinwächtera o rozvoji kartelů jako o cestě z nouze v době krize roku 1873.

Teorií, které se zabývají kartely, je přirozeně daleko více, pro účely své práce jsem uvedla pouze ty, které mohly sehrát roli při pohledu veřejnosti na kartelovou problematiku především v souvislosti pivovarnictvím, což se poté odrazilo například na vývoji kartelového práva, či ochoty podniků do kartelů vstupovat.

6.6.4) Pivovarské kartely

Podle již nastíněného úvodu k dějinám kartelové problematiky se nyní můžeme pokusit formulovat obecná pravidla platná pro pivovarské kartely druhé poloviny 19. a počátku 20. století. Trh s pivem byl v tomto období jedním z nejstabilnějších a to především proto, že pivo bylo běžnou součástí života většiny populace ve sledované době a oblasti. Jednalo se (alespoň v případě většiny výrobců) o běžnou spotřební záležitost, nikoli o luxusní vývozní artikl (toto bylo spíše doménou velkopivovarů typu Měšťanský pivovar v Plzni, či Český akciový pivovar v Českých Budějovicích). Běžné spotřební pivo tvořilo páteř výroby, jednalo se až od 95% celkové produkce piva.²³¹

Pivo bylo, stejně jako cukr, či lihové výrobky, podrobena vysokému nepřímému zdanění ze strany státu. Vzhledem k tomu, o jak běžnou komoditu se jednalo, zaručovalo totiž pivo stálý příjem pro státní pokladnu, která tohoto faktu přirozeně využívala. Pivovarství bylo tedy díky tomuto zájmu státu pod jeho velmi pečlivým dohledem. Tento státní dohled nás přivádí k určité zvláštnosti spjaté především s pivovarskými kartely. Jak uvedl Friedrich Kleinwächter, důležitým aspektem pro bezproblémové fungování kartelu byla důvěra. Jednotlivé podniky si musely důvěřovat v tom, že skutečně dodrží, kolik zboží vyrobí, či za kolik jej prodají. Ze strany podnikatelů však bylo neustále voláno po určitém kontrolním mechanismu. V případě

²³⁰ Kolar, A.: Konzentrations- und Kartellpolitik in der Österreichischen Bierbrauerei, Linz, Universitätsverlag Rudolf Trauner, 1987, str.56.

²³¹ Resch, A. : Industriekartelle in Österreich bis 1914, in Resch, A. (Hrsg): Kartelle in Österreich, Historische Entwicklungen, Wettbewerbspolitik und strukturelle Aspekte, Wien, Manz, 2003, str. 31.

pivovarských, či například cukrovarnických kartelů sehrál tuto dohlížitelskou roli nevědomky stát, který se díky vlastnímu zájmu na těchto odvětvích snažil kontrolovat pravidelně výrobu v pivovarech a cukrovarech.²³² Pivovarnictví a jeho kartely byly ovšem rovněž pod silným tlakem veřejnosti. Koncoví konzumenti se totiž obávali o ceny piva, které by se díky kooperaci pivovarů v kartelech mohly zvedat.

U pivovarských kartelů a celého pivovarského průmyslu je dále nutné zdůraznit úzké napojení mezi výrobcí a prodejci – tedy hostinskými. Ve středověku a raném novověku byly většinou obě tyto role – výroba a prodej – spojeny v jednom právozárečném domě, nebo v jednom pivovaru na šlechtickém velkostatku. S industrializací ovšem přišla dělba práce, také mechanizace výroby, její koncentrace do větších podniků a proto byly po staletí propojené role pivovarníka a hostinského odděleny a vykonávaly je na sobě nezávisle různé osoby. Přesto, jeden bez druhého se nemohli obejít, především v 19. století, kdy lahvové pivo a tedy vyloučení osoby hostinského z pivovarského průmyslu nebylo ještě fenoménem příliš rozvinutým.

První pokusy prodávat pivo v lahvách mimo hostince byly sice učiněny již před první světovou válkou, nebyly však příliš úspěšné a byly s podezřením sledovány jak pivovary, tak majiteli hostinců. Hostinští si byli svého klíčového postavení velice dobře vědomi a naučili se jej využívat ve svůj prospěch, například díky tzv. hostinským půjčkám. Od poslední čtvrtiny 19. století bylo obvyklé, že pivovar, pokud dodával pivo do určitého hostince, mohl díky svému kapitálovému postavení poskytovat hostinským půjčky, například na vybavení. Ty byly zpočátku zatíženy běžným úrokem, postupně si ovšem hostinští, pod pohrůžkami přechodu k jiným pivovarům, vynucovali stále nižší úrokové sazby, až nakonec některé pivovary půjčovaly svým hostinským zcela bezúročně.²³³ Role hostinských, kteří pivo odebírali od pivovarů a dále jej distribuovali konzumentům, byla proto navýsost důležitá a do určité míry formovala vznik pivovarských kartelů.

Další hledisko ovlivňující formu pivovarských kartelů bylo geografické. Pivo jako běžná spotřební komodita nebylo převáženo na příliš dlouhé vzdálenosti a většina pivovarů pokrývala pouze spotřebu svého regionu, Opět je zde nutno uvést výjimku

²³² Kleinwächter, F.: Die Kartell – Ein Beitrag zur Frage der Organisation in Volkswirtschaft, Innsbruck, Verlag der Wagnerschen Universitäts-Buchhandlung, 1883, str.136. Není proto překvapivé, že nejzdařilejší návrh kartelového zákona z roku 1897/98 se zabýval právě těmito pro stát klíčovými odvětvími, která již byla podrobena poměrně detailní kontrole, viz předchozí podkapitola věnovaná problematice kartelového práva.

²³³ Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník XXXV, č.23, Praha, Ant.St. Schmelzer, str. 364 – 366.

velkopivovarů především v oblasti Prahy, Plzně a Českých Budějovic, které vyráběly takové množství piva, že mnohonásobně přesáhly potřeby svého bezprostředního okolí. V případě těchto podniků se však již předem počítalo s exportem. Ten byl ovšem záležitostí nákladnou, především zde byly poplatky na železnici, které byly vysoké a dovolovaly exportovat jen skutečně zavedeným firmám se silným kapitálem.²³⁴ Většina podniků ovšem pokrývala poptávku pouze ve svém nejbližším okolí a tomu se rovněž přizpůsobily pivovarské kartely. Jednalo se totiž zejména o tzv. kartely rajonové, které rozdělovaly trh a přesně vymezovaly zúčastněným podnikům místa, kam mohou své zboží prodávat. Nejrozšířenějším typem pivovarských kartelů byly tedy tzv. Ochranné spolky, nebo Spolky na ochranu odběratelstva (Kundeschutzverband), které ve velkém počtu vznikaly především v období těsně před první světovou válkou.

Pivovarský průmysl se však ve sledované době nacházel v ohnisku střetu zájmů více zájmových skupin. Pivovarnictví bylo například závislé na dodávkách základních surovin pro výrobu piva, jako byly ječmen a chmel, čehož se přirozeně snažili využít producenti těchto plodin, kteří se rovněž úspěšně sdružili do kartelů a požadovali po pivovarech stále více peněz. Dále zde byli již zmínění odběratelé, především majitelé hostinců, kteří velmi účinně ovlivňovali vývoj cen a dokázali pivovarům diktovat podmínky, za kterých jsou ochotni jejich produkty odebírat. Vývoj významně ovlivňoval také zájem státu, který díky vysokému příjmu z pивní daně měl eminentní zájem na chodu tohoto průmyslového odvětví. A samozřejmě zde byli konzumenti, běžní spotřebitelé piva, kteří rovněž mohli, především pomocí bojkotů piva, do jisté míry určovat vývoj ceny výrobků. Poslední zájmovou skupinou bylo poté dělnictvo v pivovarech, které se v průběhu let rovněž sdružilo do spolků, které požadovaly na podnicích stále vyšší mzdy a lepší pracovní podmínky. Díky všem těmto okolnostem byla sice cena piva jednou z nejstabilnějších a v průběhu let se měnila jen minimálně, ovšem náklady na suroviny, mzdy a poplatky z daní rostly rychleji. Řešením, jak zabránit hrozbě krachu, se jevil vytvoření stabilního kartelu, který by sdružil nikoli jen pivovary z jednoho regionu, ale z celé země a díky koordinovanému přístupu by získal

²³⁴ V této souvislosti je zajímavý fenomén, že i v době, kdy naše území patřilo do Rakouska-Uherska, volily české pivovary raději export přes území Německa, především po Labi směrem na Hamburk, nebo i po železnici, neboť to bylo z hlediska nákladů výhodnější než pivo posílat po domácí železnici do Terstu a odtud lodí po Středozemním moři. Tento bojkot „domácí“ cesty byl s nelibostí sledován státními úřady, které ovšem nedokázaly donutit pivovary, aby s exportem touto trasou přestaly. Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník XXX, č.29, Praha, Ant.St. Schmelzer, str.200.

pro výrobce lepší postavení na trhu. Proto došlo v pivovarství k poměrně pokročilé koncentraci podniků.

Specifikem této koncentrace byl právě fakt, že se ve valné většině případů jednalo o kartely rajonové, které rozdělovaly trh a určovaly, kteří odběratelé patřili do sféry vlivu kterého podniku. Tento způsob kartelových dohod byl podmíněn především dvěma okolnostmi. První z nich byla problematika kartelového práva, neboť dohody o cenách byly *de iure* stále mezi podniky zakázané.²³⁵ Druhým důvodem bylo právě postavení majitelů hostinců, ti byli totiž klíčem ke konkurenčnímu boji, jeho podstatou. Podnik s větším počtem stabilních odběratelů byl silnější, odbyt měl zajištěn, nemusel se obávat o svoji existenci. Proto byl mezi pivovary veden velice nekompromisní boj o jednotlivé majitele hostinců. Kartelové dohody měly tomuto boji částečně zamezit a určit hranice jednotlivých odbytišť, dále se zaměřovaly na společný postup v případech dělnické stávky, vyjednávání se státními orgány o výši pivní daně, atd. Jak pivovarské kartely na regionální i celostátní úrovni fungovaly v praxi uvedu na několika příkladech.

6.6.5) Kartelizace pivovarského průmyslu na našem území před první světovou válkou s přihlédnutím ke srovnání s procesem kartelizace v cukrovarnictví

Proces kartelizace v našem pivovarském průmyslu, respektive v pivovarském průmyslu v Předlitavsku byl nastartován poměrně brzy - v 70. letech 19. století. Již v tomto období začala být pocítována potřeba sdružovat se a vymezovat se určitým způsobem proti konkurenci. Konkurenční boj, který byl nastartován v roce 1869, totiž získal zcela nový rozměr díky hospodářské krizi z roku 1873, jejíž dopady, především psychologické, bylo možné pozorovat po celou poslední čtvrtinu století. Jedním z příznaků krize představoval právě rozvoj kartelizace, jako funkčního obranného mechanismu proti hospodářské depresi. V určitých ohledech byl vývoj pivovarské kartelizace velmi podobný kartelizaci v oboru cukrovarnictví, která však časově pivovarskou o několik let předešla. V určitých ohledech byla tedy jejím předobrazem.

Vznik prvních cukrovarnických kartelů na našem území je možné datovat do počátku 70. let devatenáctého století, přičemž příkladem prvního známého cenového a kondičního kartelu byla dohoda majitelů 16 východočeských cukrovarů, která byla uzavřena v Pardubicích v prosinci roku 1872. Jejím cílem bylo omezit konkurenci při nákupu cukrovky v následující kampani roku 1873/74. Tato dohoda byla vyvolána

²³⁵ Viz podkapitola vývoj kartelového práva

trvající konjunkturou oboru, díky které se konkurence stala nepřehlednou a bylo nutné podmínky pro nákup suroviny určitým způsobem upravit. Na následky hospodářské krize z roku 1873 potom reagoval další kartel, ke kterému přistoupilo několik cukrovarníků na jednání ve Zvoleněvci na konci roku 1875. I v tomto případě se jednalo o kartel cenový a kondiční, určený pouze na jednu kampaň. V druhé polovině 70. let ovšem již začala vznikat uskupení s dlouhodobějším trváním, šlo především o dohody rajonové, které vymezovaly oblasti působnosti jednotlivých podniků. Jako příklad mohou sloužit dohody cukrovaru Přelouč z let 1875 a 1876. Rovněž zde byl předpoklad, že kartel bude sloužit jen na dobu omezenou, na dvě až tři kampaně dopředu.

V průběhu 80. let 19. století již ale bylo jasné, že menší regionální dohody mezi jednotlivými podniky nemohou situaci na trhu dostatečně stabilizovat a že bude nutné přistoupit k vybudování kartelu se zemskou platností. K tomu přispěly i následky cukerných krizí z průběhu 80. let a počátku 90. let. Jako první se o vytvoření takového uskupení pokusily technicky vyspělé a ekonomicky poměrně stabilní rafinerie, z jejichž popudu byl v březnu roku 1891 založen ve Vídni Spolek rakousko-uherských rafinérií, v jehož rámci byla poté uzavřena ústní dohoda o ustavení kontingentačního a kondičního kartelu s dobou trvání ode dne 1. října 1891 do 30. září 1892. Tato smlouva nediktovala jednotné ceny, pouze stanovila kontingenty pro domácí trh a sjednotila podmínky prodeje. Tento kartel byl znovu obnoven s platností ode dne 1. října 1895, v reakci na snížení rozpětí mezi tuzemskou cenou surového a rafinovaného cukru. Snahy o koncentraci ze strany rafinérií vyvolaly odezvu ze strany surováren, které se o koncentraci pokoušely rovněž již v 80. letech. Roku 1894 vešla v platnost jejich první větší dohoda konkrétně upravující rajony v Uhrách. Jelikož neustálé uzavírání nových samostatných kartelů rafinérií a surováren a jejich vzájemný boj se ukázaly být neefektivními, rozhodly se podniky vyjednávat a výsledkem byla dohoda o založení společného kartelu rafinérií a surováren pro celou monarchii ze dne 26. července 1897.

Základním bodem zde bylo rajónování cukrovky, tedy bez vzájemného souhlasu nebylo možné kupovat řepu z jiných rajonů. Při vstupu do kartelu každý podnik skládal podíly po 3 000 rakouských korunách na určité množství vyrobeného cukru. Díky tomu vznikly poměrně vysoké intervenční fondy, s nimiž mohl kartel následně hospodařit. Sjednání rafinérií a surováren bylo ranou pro další zájmovou skupinu, tedy pro řepáře. Ti zesílili svoji obrannou aktivitu proti cukrovarnickým kartelům již na konci 19. století a to především cestou spolkovou, například založením Ústřední jednoty řepářů v roce 1902, ale také cestou politickou. Producenti řepy stáli například při zrodu

samostatné agrární strany, která se poté přirozeně snažila hájit jejich zájmy. Díky velmi intenzivnímu tlaku na cukrovary se řepářům nakonec podařilo v roce 1908 uzavřít kompromisní dohodu s představiteli Spolku pro průmysl cukrovarnický v Čechách. Ti řepaři, kteří byli sdružení v Jednotě mohli prodávat za výhodnějších podmínek. Jako specifická forma boje proti cukrovarnickým kartelům se rovněž vyprofilovalo zakládání zemědělských cukrovarů. Tento typ podniku začal vznikat na konci 19. století. Ovšem existence zemědělských cukrovarů tak, jak si ji řepaři představovali, tedy jako svépomocí organizované podniky, do nichž je možné dodávat vlastní suroviny, neměla dlouhého trvání. Řepařští akcionáři byli postupně vytlačováni a udrželi si majoritní podíl jen v minimálním počtu podniků.

V průběhu prvních let nového století došlo k rozpadu společného kartelu rafinérií a surováren a to jednak z důvodu vnitřních neshod, ale také vlivem tzv. bruselské konvence, mezinárodní úmluvy na jejímž základě byla zrušena vývozní bonifikace a snížena dovozní cla. Tato konvence byla v podstatě kartelem na mezinárodní úrovni, který ovšem do jisté míry likvidoval existující kartely národní. Od roku 1903, kdy konvence vstoupila v platnost, se opět v cukrovarnictví po nějakou dobu uplatňoval princip volné konkurence. Po ukončení platnosti kartelové dohody se totiž na několik dalších let surovarny a rafinérie nebyly schopné dohodnout a vytvářely znovu pouze menší oborová uskupení. Z hlediska dějin kartelizace to byl rozhodně krok zpět. Další kartel platný pro celé Předlitavsko vešel v platnost až v roce 1911. Uzavřen byl na 6 let, jeho působnost ale byla zkrácena z důvodu nástupu první světové války.

To, že cukrovarnická kartelizace byla v určitém smyslu slova předobrazem kartelizace pivovarské, bylo akcentováno rovněž v dobovém tisku. Jako příklad je možné uvést článek z časopisu Kvas z roku 1880, který byl nazván Pivovarství a cukrovarství.²³⁶ V článku se mimo jiné píše: „Daleci toho, abychom chtěli ostatním s rolnictvím jaksi souvislým odvětvím průmyslovým, zejména ale cukrovarnictví záviděti úspěchy, jakých dosáhla svým vytrvalým vstupováním naproti nárokům, které vysoký finanční erar na kapsy jejich činí.... ustanovili závaznou cenu cukrovky, tedy byla by dobrá také závazná cena piva.“²³⁷ Článek dále uvádí, proč jsou cukrovarníci ve svém podnikání i sdružovacích snahách úspěšnější než výrobci piva.

²³⁶ Kvas: časopis pro pivovarství, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník VII, č.10, Praha, Ant.St. Schmelzer, str. 223.

²³⁷ Ibidem

Předně byli představitelé cukrovarnictví údajně emancipovanější a vzdělanější. Rovněž za nimi stálo více kapitálu a především zde byl jejich vyvinutý smysl pro společné zájmy. Tolik říkaly komentáře ze strany pivovarníků. Osobně bych další odlišnost spatřovala především ve způsobu distribuce obou komodit, tedy piva a cukru. Pivo, jak jsme již viděli výše, bylo distribuováno především přes zprostředkovatele, tedy majitele hostinců, kteří si historicky diktovali podmínky, za kterých budou ochotni s správami jednotlivých pivovarů spolupracovat. U cukrovarníků takováto vlivná skupina neexistovala, mohli se více podílet na distribuci vlastních výrobků a pravděpodobně je to vedlo ke zmiňované větší emancipovanosti v jednání za zájmy oboru.

Dalším významným faktorem byl jistě počet podniků v jednotlivých odvětvích, pivovarský průmysl se rozrostl skutečně živelně a v krátké době vznikl velký počet podniků, které se musely vyrovnávat s tím, že velikost domácího trhu a objem spotřeby se nerozrostly. Jistě tu byla možnost exportu, tak však byla, jak jsme viděli na příklad Měšťanského pivovaru v Plzni, výhodná pouze pro některé kapitálově silné pivovary větších rozměrů. Ty mohly v počátcích do vývozu vkládat peníze, než se jejich výrobek v zahraničí ujal. U menších a středních podniků bylo téměř nutností orientovat se na domácí trh. V rámci cukrovarnického podnikání navíc fungovalo již na počátku 80.let 19.století velké množství spolků na různých úrovních, které sdružovaly jak zaměstnavatele, tak zaměstnance napříč politickým a národnostním spektrem. Podobné struktury chtěli vybudovat i čeští výrobci piva, v jejich případě se ovšem spíše než stanovení minimální ceny piva (o které se ovšem také velmi často a bouřlivě diskutovalo nejen v rámci diskuze výrobců ovšem i v kruzích politických) bylo důležité rozdělení odběratelů, kteří znamenali klíčový faktor prosperity podniků.²³⁸

Srovnání s cukrovarnictvím využíval odborný pivovarský tisk i v následujících desetiletích, kdy se snažil pojmenovat základní rozdíly mezi oběma obory a těžít z poznatků získaných tímto srovnáním. Jako řešení situace po vzoru cukrovarníků se v této době jevilo vytvoření kartelu, který by měl skutečně zemskou platnost.²³⁹ Větší počet lokálních kartelů totiž při orientaci některých podniků na vzdálenější trhy situaci nijak neřešil, ba naopak. Podobným vývojem procházela kartelová politika i na území

²³⁸ Ibidem

²³⁹ Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník XXVIII, č.14, Praha, Ant.St. Schmelzer, str. 393.

dnešního Rakouska a jak uvidíme dále, výsledek byl v obou těchto částech Předlitavska úplně stejný, nakonec skutečně došlo k vytvoření kartelu se zemskou platností. Nejprve se však krátce zaměříme na první pivovarské kartely, které byly právě pouze lokální, ovšem jejich struktura, vnitřní mechanismy v mnohém předjímaly budoucí vývoj na úrovni kartelových smluv se zemskou platností.

Vzhledem k faktu, že spouštěcím mechanismem kartelizace pivovarnictví byla hospodářská krize, jejíž důsledky byly patrné nejvíce na místech s vysokou koncentrací podniků stejného zaměření²⁴⁰, je zřejmé, že první i první pivovarské kartely vznikaly ve velkých městech. Na území Předlitavska vzniklo první podobné uskupení již v době hospodářské krize z roku 1873. Jednalo se o dohodu velkých vídeňských podniků. Ty si v době krize, která vypukla právě v tomto městě, rozhodly rozdělit sféry působnosti a zajistit si tímto krokem každý dostatečné množství odběratelů. Ve Vídni měly podobné kartelové dohody tradici i následujících desetiletích. Například v roce 1890 se spolek vídeňských sládků rozhodl uzavřít soukromou dohodu, že žádný pivovar náležející ke spolku neodvede zákazníka, který alespoň jeden rok odebíral pivo od jiného člena spolku. Na nedodržení úmluvy byla vypsána vysoká finanční pokuta. Zajímavostí této smlouvy byla relativně krátká doba jejího trvání, byla totiž uzavřena na tři měsíce a po uplynutí této lhůty musela být vždy obnovena.²⁴¹ V tomto případě se zřejmě jednalo o pojistku toho, že pivovary mohly v poměrně krátké době z kartelu vystoupit. V roce 1892 byla tato dohoda napadena u vídeňské obchodní a živnostenské komory jejím členem, hostinským Rudolfem Beyfussem, který zároveň komoře doručil petici vídeňských majitelů hostinců, kteří se cítili být smlouvou pivovarů poškozeni. Tento protest vyvolal odezvu u referenta komory a říšského poslance Mautnera, který zakročil a dosáhl zrušení kartelu vídeňských pivovarů fungujícího na základě obnovovaného znění smlouvy z roku 1890.²⁴²

V prostředí Čech a Moravy byl potom jedním z nejstarších příkladů kartelové politiky kartel brněnských pivovarů z roku 1890.²⁴³ O jeho zřízení informovaly noviny Moravská orlice, která ve svém článku uveřejnila, že Starobrněnský, Brejchův a Křižovnický pivovar v Brně a pivovary v Sokolnicích, Řečkvicích, Jehnicích a

²⁴⁰ Stejně jako tomu bylo v případě cukrovarnictví.

²⁴¹ Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník XX, č. 8, Praha, Ant.St. Schmelzer, str. 153.

²⁴² Ibidem

²⁴³ Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník XVIII, č.15, Praha, Ant.St. Schmelzer, str. 351.

Nehovících uzavřely smlouvu, která má za úkol udržet cenu piva na určité úrovni. Důvodem založení kartelu byl strach pivovarů z přívalu levných pivovarských surovin a tedy tím z tlaku odběratelů na nižší ceny piva. Jak se píše v článku, který je citací oznámení z Moravské orlice: „Základem kartelu jest, že žádný pivovar nemá druhému odběratele odnímati.“²⁴⁴ Pokud by přeci jen došlo k přetažení hostinských od jednoho podniku ke druhému, byla poté stanovena sankce, kterou by musel provinivší se podnik zaplatit. Sankce se týkala i odběratele, který se nechal přemluvit a odešel k jinému výrobcí. Pivovar poté musel takovému hostinskému účtovat každý hektolitr piva o jeden zlatý drážce nad stanovenou cenu piva a tento zlatý byl určen jako reparace postiženému podniku, kterému byl odběratel odlákán.²⁴⁵

V prvním decenniu dvacátého století byla již na území celé monarchie patrná stagnace pivovarského průmyslu. Mezi hlavní důvody patřila především neměnná cena piva, která nereagovala na měnící se ceny zemědělských plodin, uhlí, mzdové náklady, či náklady na dopravu apod.²⁴⁶ Pivovary, které se nedokázaly prozatím dohodnout na společném zvýšení cen piva, podléhaly lobby majitelů hostinců i koncových konzumentů a nezvyšovaly cenu piva. Naopak se zisky snažily získat tím, že neustále zvyšovaly výstav, což byl fenomén, kterém use v dobovém tisku dostalo pojmenování „Hektoliterjagd“.²⁴⁷ Pivovary se již v prvních letech 20. století musely rozhodnout k ráznému kroku a roky 1907 a 1908 se nakonec staly naplněním kartelizačních snah v rakousko-uherském pivovarství před první světovou válkou. Vysokého stupně kartelizace dosáhl pivovarský průmysl na území monarchie především v Dolním Rakousku, Horním Rakousku, Salzbursku, Štýrsku, Korutanech, Kraňsku, Čechách a z části také na Moravě.²⁴⁸

Výrobci byli totiž v předchozích letech doslova tlačeni odběrateli do stále méně výhodných smluv. Vzhledem k stále poměrně vysokému počtu fungujících podniků totiž, s výjimkou některých kapitálově velmi silných pivovarů, nebo takových, které byly prioritně orientovány na export, hrozilo nebezpečí zániku. Pivovary se snažily si za každou cenu udržet své odběratele. Základní cestou k udržení se na trhu byla nízká cena piva, dalšími byly poté benefity, které podniky hostinským nabízely. V této souvislosti

²⁴⁴ Ibidem

²⁴⁵ Ibidem

²⁴⁶ Mzdy se v průměru zvýšili v posledním čtvrtstoletí 19.století o 40 %, ceny obilí o 35 %, uhlí o 30 %. Kartellequette, Wien, 1912, str. 87.

²⁴⁷ Ibidem

²⁴⁸ Ibidem

byly nejvýznamnější především tzv. hostinské půjčky, kdy pivovary suplovaly funkci bankovních domů a půjčovaly hostinským na velmi výhodný úrok. Kde vznikaly třetí plochy mezi pivovary a majiteli hostinců?

Hlavní otázkou byla zmíněná cena piva. Zde je nutné zmínit specifickou piva jako výrobku a způsobu jeho distribuce. Pivo bylo zcela běžnou součástí života lidí na celém našem území a jako takové bylo vnímáno víceméně jako záležitost „lidová“. Toto vnímání piva jako určitého elementu každodennosti určovalo jeho cenu. Ta se v průběhu námi sledovaného období měnila jen marginálně, ačkoli ceny jiných výrobků rostly. V dřívějších dobách, kdy bylo pivo vázáno na tradiční výrobce, se tento stával i přímým distributorem. Ve středověku a raném novověku většinou měšťané, kteří vařili pivo ve svých domech jej tady přímo i čepovali. S rozvojem pivovarského podnikání v 19. století byl tento model nabourán. Po nastolení konkurenčního boje v roce 1869 se počet pivovarů zvýšil a jedinou cestou, jak si zajistit odbyt bylo zavázání si hostinských. Ti si velice rychle uvědomili své výsadní postavení a začali pivovarům diktovat stále tvrdší podmínky, za kterých budou ochotni s nimi spolupracovat. Především se kvůli svému vlastnímu podnikání snažili ovlivňovat vývoj ceny piva – odmítali jeho zdražování, neboť nechtěli od koncových konzumentů vybírat více peněz. Věděli totiž dobře, že by to bylo vzhledem k lidovosti piva obtížné a že se brzy najde jiný podnik, který jim bude ochoten dávat pivo za nízkou cenu, jen aby měl zajištěného spotřebitele.²⁴⁹

Tento jev pocítovali samozřejmě i majitelé pivovarů. Jak se píše v časopise Kvas z roku 1908: „Když průmysl pivovarský ku svému žalu poznal, že není na světě jiného povolání výrobního, kde by se zprostředkovatel prodeje tak úporně stavěl proti výrobcí a svému dodavateli, jako se staví živnost hostinská proti pivovarům, nezbyvalo průmyslu pivovarskému – nechce-li úplně zaniknouti a o veškerý majetek přijíti – než přikročiti ku sebeobraně a opřít tuto o vzájemné sdružení.“²⁵⁰

Kromě kartelů se v pivovarském průmyslu velice rychle vyvinuly také spolky, které si kladly za cíl ochraňovat celkově zájmy pivovarnictví. Tyto spolky byly zastřešeny Centrálním spolkem pro rakouské pivovarské spolky ve Vídni²⁵¹. Ze střešových organizací jmenujme ještě Říšský ochranný svaz, který se snažil zastřešovat

²⁴⁹ Navíc i majitelé hostinců pochopili důležitost sdružování se a společného postupu a založili vlastní organizaci pod názvem Hostimil – ústřední jednota českoslovanských hostinstev. Jak název sám napovídá, jednalo se o nacionálně české uskupení.

²⁵⁰ Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník XXXVI, č. 4, Praha, Ant.St. Schmelzer, str. 48.

²⁵¹ Zentralverband der österreichischen Brauerei-Industriellenvereine in Wien.

jednotlivé ochranné spolky zemské a měl především zajišťovat podporu při velkých stávkách dělníků a podobných příležitostech, které vyžadovaly koordinovaný postup. Tento spolek byl založen s platností ode dne 1. ledna 1910.

Jak bylo patrné z předcházejících stran, na počátku dvacátého století již byla situace na trhu pivem velmi vyhrocená a jejím řešením se již nezdály být ani malé kartely typu kartelu brněnských, či vídeňských pivovarů. Jediným možným řešením bylo sdružení se zemskou platností, které by podobně jako v případě cukrovarnictví chránilo zájmy co největšího počtu podniků a ošetřilo by společný postup proti hostinským a dalším zájmovým skupinám, které ovlivňovaly vývoj v pivovarském podnikání. Na tomto místě se tedy budeme zabývat dvojicí významných pivovarských kartelů, jejichž fungování je signifikantní pro celý vývoj podnikání v tomto oboru na našem území.

6.6.6) Příklad první - *Schutzverband alpenländischer Brauereien*

Na území dnešního Rakouska vznikl první nadregionální ochranný svaz, sdružující pivovary z oblasti Štýrska, Korutan, Kraňska, Terstu a Dolního Rakouska roce 1907.²⁵² Již v hlavě I základní úmluvy kartelu bylo jasné stanoveno, že měl aspiraci stát se zemským, ba ještě více, píše se zde, že k němu mohou přistupovat pivovary z celé monarchie, včetně Uher.²⁵³ Tím byl zároveň pojištěn fakt, že ani odběratelé, o kterých se ve smlouvě jednalo především, z celého výše specifikovaného území nebudou podepsanými pivovary přetahováni od svých v kartelu rovněž sdružených výrobců. Smlouva začala platit dnem 7. července 1907.²⁵⁴ Od tohoto data po další tři roky nemělo již být na vlastní vůli hostinského, jaké pivo bude chtít ve svém podniku prodávat, ale záleželo na ochranné smlouvě, kam v době podepsání jeho podnik připadal, tedy pod jakou sféru vlivu patřil. Samozřejmě i v době platnosti smlouvy bylo možné změnit vztahy mezi pivovarem a odběratelem, ovšem pokud by k tomu došlo a některý z pivovarů přebral jinému v kartelu sdruženému pivovaru jeho odběratele, musel po dobu trvání smlouvy poškozenému podniku z každého do hostince odvedeného hektolitrů piva platit náhradu, která byla většinou ve výši 8 korun za

²⁵² S platností smlouvy od 1. srpna roku 1907.

²⁵³ Jedinou zde vypsanou výjimkou byla Dalmácie a Bosna a Hercegovina), Kartellenquete, Wien, 1912, str. 98.

²⁵⁴ Ibidem

hektolitr.²⁵⁵ Dohoda byla ohledně vztahů mezi pivovary a majiteli hostinců poměrně precizně vypracována a řešila i případy, kdy by se některý pivovar snažil své výrobky dostat k novému, již jinde zasmluvněnému odběrateli, například přes prostředníka. Naopak odběratelé, kteří v den podepsání smlouvy odebírali pivo od většího počtu podniků, mohli tuto praxi dále realizovat bez nebezpečí jakéhokoli postihu ze strany kartelu.²⁵⁶ V textu kartelové dohody byla rovněž specifikována práva a povinnosti ohledně vztahů s novými odběrateli, kteří mohli být získáni až po datu vstoupení smlouvy v platnost. Takoví odběratelé měli měsíc na to, aby se rozhodli, zda budou chtít pivo z daného pivovaru skutečně odebírat a poté se na ně vztahovaly již stejné sankce na porušení jako na odběratele původní. Odběratelé, kteří dříve kupovali pivo od podniků, které nebyly sdružené v kartelu, byli ve smyslu dohody pojmáni jako nově získání odběratelé a nevztahovala se na ně žádná omezení.²⁵⁷

Ve smlouvě byly rovněž stanoveny poplatky, které musel každý pivovar odvádět do společného fondu, sloužícího pro vyplácení reparací, pokud došlo k porušení kartelové smlouvy. Tento kapitál mohl být rovněž použit pro případ náhlého výpadku výroby v některém z podniků (například vlivem živelné katastrofy, či dělnické stávky). Výše odvodů do tohoto fondu se různila a byla závislá především na výstavu jednotlivých podniků. Jednalo se o jakousi kartelovou pojistku.²⁵⁸ Do kartelu mohly vstupovat fyzické i právnické osoby, vstupní poplatek činil 100 rakouských korun.

V dohodě byly rovněž, což bylo na svou dobu rozhodně pokrokové, specifikování a odděleně probírání jednotliví odběratelé. Nejednalo se pouze o majitele hostinců, ale také například o novou, teprve se formující zájmovou skupinu - prodejce lahvového piva.²⁵⁹ Ti nezřídka pivo do lahví i sami stáčeli, takže stejně jako hostinští kupovali od pivovarů pivo v sudech, jejich specifikem bylo to, že neměli prostor, kde by svoje výroky přímo distribuovali konzumentům. Některé pivovary ovšem už v době před první světovou válkou i samy stáčely pivo do lahví a toto pak distribuovaly přes prostředníky konzumentům.

²⁵⁵ Mohlo se jedna i o jinou částku, ta byla určována na základě toho, v jakém regionu se hostinec nalézal, jiné ceny piva byly na venkově a jiné ve velkých městech, kromě toho měla náhrada rovněž zohledňovat stupňovitost piva a jeho kvalitu. Kartell – Rundschau, Zeitschrift für Kartellwesen und verwandte Gebiete, roč. 5, Karlsruhe, Verlag der G. Braunschen Hofbuchdruckerei, 1907, str. 822.

²⁵⁶ Museli ovšem pivo takto odebírat již více než dvanáct měsíců, v opačném případě byla stanovena lhůta tří měsíců na to, aby se situace vyjasnila a stanovil se jeden výrobce, od kterého bude hostinský či prodejce nadále pivo odebírat. Kartellenquette, Wien, 1912, str. 103.

²⁵⁷ Ibidem

²⁵⁸ Ibidem, str. 107.

²⁵⁹ Ibidem, str. 109.

Smlouva byla prvním pokusem o skutečně centralizovaný kartel, ovšem tato idea nebyla zcela naplněna, neboť se ke smlouvě odmítavě postavily především některé velké vídeňské podniky. Značnou nelibost poté smlouva vyvolala rovněž mezi majiteli hostinců, ovšem tato reakce se dala před uzavřením smlouvy předpokládat. Fakt, že se do kartelu nezapojily velké vídeňské podniky, byl ovlivněn jejich specifickým postavením a historickým vývojem. Především tyto velkopivovary (podobně jako pivovary ve větších městech na území Čech) nezasobovaly jen místní trh, ale zaměřovaly se na export. Rozdělení odběratelů na domácí půdě pro ně proto nebylo existenčně důležité. Podniky navíc mezi sebou již určité dohody uzavřely a vídeňský trh si rozdělily. Konkurenční boj mezi nimi vznikl již 70. letech 19. století, důvodem zde opět byla hospodářská krize. V této době tedy vznikly první vzájemné dohody mezi vídeňskými pivovary a také dohody mezi pivovary a majiteli hostinců, které určovaly vídeňský trh s pivem po dalších několik desítek let. Nově vzniklý spolek, který aspiroval na to, stát se spolkem se zemským rozsahem, pro ně proto nebyl zajímavý.

Vzniklý ochranný svaz se ihned stal předmětem diskuze v politických kruzích, v první řadě interpelací poslanců na říšské radě. Mezi interpelujícími se nejvýznamněji prosadil Leopold Steiner ze strany křesťansko – sociální.²⁶⁰ To nám dokazuje, jak důležitým nástrojem populistické politiky se mohlo pivovarství a především otázka ceny piva stát. Ze strany politiků bylo často vyzýváno k bojkotu piva spotřebiteli a ke společnému postupu proti pivovarským kartelům, které byly nahlíženy jako nástroje proti blahu společnosti. Interpelace poslance Leopolda Steinera a dalších poslanců ze dne 16. října roku 1907 byla ukázkou přesně takového jednání. Jedním z hlavních bodů interpelace byla námitka, že pivovarský kartel snižoval význam tradiční hostinské živnosti. Interpelanti se obávali především zvyšování cen piva a tím následného poškození konzumentů. Jako právní důvod pro rozpuštění Ochranného spolku uváděli právě § 4 koaličního zákona z roku 1870, jedinou právní normou, která kartelovou problematiku v Rakousku – Uhersku upravovala. Za těmito navenek šlechetnými pohnutkami se však skrýval fakt, že interpelující poslanci byli většinou navázáni na výrobce vína a zemědělce a snažili se tímto krokem oslabit své konkurenty z řad pivovarníků.

²⁶⁰ Žil mezi lety 1857 – 1927, vyučil se malířem pokojů a od 90. let 19. století se angažoval v politice. Vojenskou službu strávil v Bosně. Byl významným zastáncem zemědělství a především vinařství. Zdroj: <http://www.landtag-noe.at/service/politik/landtag/Abgeordnete/ZAbgS/Steiner.pdf>

Proti námitkám se ohradil Ústřední svaz rakouských pivovarských spolků memorandem, které mimo jiného uvádí: „Kdyby byl v Rakousku zákon kartelový, jaký vláda své doby vydati hodlala, bylo by utvoření vhodného kartelu snadným. Ale stávající zastaralý zákon koaliční činí právoplatné dohody o úpravě cen nemožnými a stěžuje uskutečnění podmínek dohody. Avšak k úpravě podmínek musil by býti získán podklad a jakožto předpoklad dalších dohod – necht’ kontingentace, rayonování a nebo nějaké jiné organizační opatření – bylo třeba sjednati stav, kterýž by dalšímu lichvaření neloyální soutěže mezi pivovary aspoň prozatímně učinil přítrž. A k tomu se nehodil jiný prostředek, než dohoda o vzájemném zajištění odběratelstva mezi pivovary.“²⁶¹ Uvedená citace jasně dokazuje, jak neexistence kartelového zákona zásadně ovlivňovala postavení kartelů, bylo v podstatě jen na rozhodnutí soudu, zdali uzná kartel za platný, či nikoli.

Ochranný svaz pivovarů alpských zemí i přes interpelaci a protesty ze strany hostinských²⁶² mohl pokračovat v činnosti, smlouva byla v roce 1910 prodloužena o další tři roky a přistoupily k ní i další regiony, především Salzburg a Horní Rakousko. Dále byla vytvořena centrální kancelář se sídlem v Grazu a regionální pobočky v jednotlivých sdružených regionech. Tento kartel fungoval až do první světové války a byl jednou z klíčových pivovarských smluv, která ovlivňovala rozložení na trhu v rakouské části Předlitavska. Pro nás je zajímavý především z hlediska srovnání se svým českým ekvivalentem – Smlouvou na ochranu odběratelstva v Království českém.

6.6.7) Příklad druhý – Smlouva na ochranu odběratelstva

V Českém království bylo vytvořeno několik podobných smluv na ochranu odběratelstva, z nichž ta nejdůležitější vznikla v roce 1907. Tyto smlouvy byly většinou podepisovány v rámci Ochranného svazu pivovarů v Království českém, který sdružoval velkou část pivovarů existujících na našem území. Rámec smlouvy z roku 1907 byl načrtnut během léta téhož roku, ustanovující schůze potom proběhla dne 27. 9. 1907.²⁶³ Důvody pro vznik smlouvy popsali sami signatáři takto: „...následkem toho jest v průmyslu pivovarském čeho nevidíme v žádném průmyslu jiném, že výrobce musí zápasiti o odbyt u určitého, poměrně malého počtu obchodníků, kteří jediní mají koncesi

²⁶¹ Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník XXXV, č.23, Praha, Ant.St. Schmelzer, str. 364 – 366.

²⁶² Jako protiopatření se ještě v průběhu roku 1907 zformoval spolek hostinských z vídeňských okrsků (Verband der Wiener Gastwirkbezirksverein).

²⁶³ Kartellenquette, Wien, 1912, str. 110.

prodávati jeho výrobek. Aby byla zamezena tato nezdravá, jak hostinské tak pivovary poškozující soutěž, uchýlily se pivovary k ochraně odběratelů, kterou si vzájemně zabezpečovaly dodávku do obchodů, které po jistou dobu jejich odběrateli již byly a tak odbyť svůj poněkud ustálily. Pivovarská smlouva ochranná měla tedy na rozdíl do smluv kartelních ráz obranný, tj. pivovary chránily se touto smlouvou proti vzájemné nekalé soutěži a umožnily tak solidní obchod, založený na zdravé soutěži jakostního piva, neboť jen tím mohly po dobu trvání smlouvy docílit většího odbytu tím, že pivem co nejlepším přilákaly konsumenty do obchodů, které pivo jejich prodávaly. Také na cenu piva neměla tyto smlouva nijakého vlivu, poněvadž cena, za kterou pivovary své pivo prodávaly, byla stejná u pivovarů smluvních, jako u těch které smlouvu nepodepsaly a kterých bylo na příklad v Čechách 40 %. Hostinští uváděli proti smlouvě především, že z nich činí nevolníky a že jim způsobuje těžké existenční újmy. Toto tvrzení nezakládalo se na pravdě. Jak již bylo řečeno, plných 40% pivovarů v Čechách, mezi nimi četné velkopivovary, nebyly ve smlouvě. Každý hostinský si mohl vybrati dodavatele z těchto pivovarů, nebyl-li spokojen s dodávkami pivovaru smluvního. A pokud šlo o kvalitu, bylo již řečeno, že právě smlouvou byly pivovary donuceny věnovati jakosti svého výrobku péči co největší.“

Smlouva začala platit ode dne 1. ledna 1908. Svou strukturou se podobala předchozí uvedené rakouské smlouvě. Na rozdíl od ní se však ve svém textu zaměřovala především na majitele hostinců, dokonce uvádí jako synonymní termíny *Geschäfte* a *Lokale*, kterými se tedy míní prostory hostinců.²⁶⁴ I zde byly stanoveny platby za nedodržení smlouvy, v případě českého kartelu to bylo 5 rakouských korun na hektolitr. Kartelové uskupení nebylo pojato jako uzavřené, jednotlivé podniky mohly libovolně přistupovat i po datu vstoupení smlouvy v platnost.²⁶⁵

Důvody vstupu jednotlivých podniků do kartelu se různily, což dokumentovala i dobová periodika – u pivovarů velkých se jednalo především o možnost společného vypořádání se s otázkou dělnictva. Dělnictvo vedle majitelů hostinců představovalo v námi sledované době druhou nejvýznamnější zájmovou skupinou, která významně ovlivňovala vývoj oboru pivovarnictví. Střední a menší pivovary vstupovaly potom z důvodu, který vyplývá i z názvu celého kartelu, tedy z důvodů ochrany vlastních odběratelů. Tato odlišnost od prvního představovaného zemského kartelu byla

²⁶⁴ Ibidem

²⁶⁵ Ibidem

formulována i v dodatcích ke stanovám, kdy je poslání ochranné smlouvy formulováno obecně jako celková ochrana zájmů členů kartelu proti všem možným napadením.²⁶⁶ Rovněž byl vytvořen podobný fond, jaká známe od Ochranného svazu pivovarů alpských zemí, výše příspěvků byla vypočítávána opět z výstavu jednotlivých podniků, v tomto případě se jednalo o jeden halíř z každého uvařeného hektolitrů piva do společné pokladny.

Zastavme se u prvního z důvodů vzniku zemského pivovarského kartelu v českých zemích. Zajímavé je, že tento aspekt vzniku pivovarských kartelů nebyl dosud v literatuře vůbec pospán, A. Resch, který se problematice kartelizace v Rakousku – Uhersku dlouhodobě věnuje, zmiňuje ve všech svých pracích v souvislosti s pivovarskými kartely pouze boj o zákazníka.²⁶⁷ Z dobových pramenů a periodik ovšem jasně vyplývá fakt, že především velké pivovary, které měly stabilní odběratelskou základnu a které se určitou částí své produkce orientovaly na export, nepotřebovaly vstupovat do podobných kartelů. Bylo to pro ně dokonce nevýhodné, neboť právě ony si mohly dovolit nabídnout majitelům hostinců různé formy půjček, pronajímat jim své prostory, či jim nabízet pivo za velice nízké, téměř výrobní ceny. Mohly si to dovolit, neboť byly kapitálově i odbytově zajištěné. Co jim ovšem mohlo působit problémy, byli zejména zaměstnanci a s tím spojené stávky a pivní bojkoty. Stávkami se omezila výroba v podnicích a mohl tím ohrožen ceněný export. Pivní bojkoty zase souvisely s pozicí a dobrým jménem pivovaru, jednalo se v podstatě o znehodnocení obrazu pivovaru v očích spotřebitelů, což jistě nebylo pro majitele žádoucím efektem.

Dělnictvo v pivovarech se začalo sdružovat na počátku 20. století, což nepochybně souvisí s celkovou emancipací dělnictva ve všech sférách průmyslu v celé Evropě. Jedním z jeho cílů bylo postupovat jednotně proti svým zaměstnavatelům a vymáhat určité změny v dosud poměrně stabilně fungujícím vztahu mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem. Především se jednalo o klasické sporné doby, jako bylo zkrácení pracovní doby, zlepšení pracovních podmínek a samozřejmě zvýšení mezd. V průměru požadovali dělníci zvýšení mezd o 6 %, což byla pro majitele pivovarů nepřijatelná

²⁶⁶ Ibidem, str. 125.

²⁶⁷ Viz předchozí podkapitoly

suma. Jako mechanismy přesvědčení majitelů pivovarů o svých právech, bylo užíváno stávek, či bojkotů piva.²⁶⁸

V čem tyto bojkoty spočívaly? Pokud se některý pivovar dostal do sporu se svými dělníky a ti již neviděli žádnou možnou cestu z této krize ven, rozhodli se, většinou v součinnosti s některou z politických stran (především sociální demokracií), k bojkotu piva z tohoto pivovaru. Většinou se jim podařilo přesvědčit koncové konzumenty v nejbližším okolí pivovaru o tom, aby jeho výrobky nekupovali. Tímto byli do ožehavé situace vrženi také majitelé hostinců, kteří se rychle snažili najít náhradního dodavatele piva, které konzumenti byli ochotni pít. Zároveň dělníci ve vlastním pivovaru většinou vstoupili do stávkové pohotovosti. Tyto problémy byly, jak jsme zmínili výše, nepříjemné i pro podniky s větším výstavem, protože na jedné straně ohrožovaly odbyt piva v nejbližším okolí pivovaru, kde většinou leželo jeho výsostné území a na stranu druhou se pivovar, díky omezení výroby způsobeném stávkou, nemohl spolehnout ani na export. Proto byla problematika zaměstnanců a sporů s nimi klíčová při zakládání pivovarského kartelu na území Českého království.

Po vytvoření kartelu z roku 1907 se skutečně na určitou dobu vztahy mezi zaměstnanci a zaměstnavateli stabilizovaly. Dělníci, kteří se rovněž začali sdružovat do větších uskupení, vycítili šanci k hromadnému vyjednávání s podniky, které by jim plošně zajistilo lepší podmínky. Mezi jednotlivými stranami došlo dokonce k podpisu tzv. Karlovarské smlouvy, která vztahy mezi oběma zájmovými skupinami upravovala. Navíc zástupce říšského ústředního svazu pivovarského dělnictva ve Vídni začal pravidelně vyjednávat s představiteli Ochranného svazu pivovarů v Království českém.²⁶⁹

Ovšem poté, co došlo v několika pivovarech střední velikosti opět k propuštění dělnictva, rozhořel se spor na novo. Hromadné stávky propukly především v pivovarech v Karlových Varech, Žatci a Klášteře nad Jizerou. Ovšem v tomto sporu se již projevila nová situace po podpisu kartelové dohody – pivovary se shodly na společném postupu a místo toho, aby s dělníky vedly jednání, tak jak to v případě stávek činily dosud, rozhodly se pro razantní krok, totiž propuštění stávkujících zaměstnanců a přijetí nových pracovních sil. Vzhledem k faktu, že tento spor vrcholil na podzim roku 1908,

²⁶⁸ Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník XXXVI, č.24, Praha, Ant.St. Schmelzer, str. 353.

²⁶⁹ Ibidem

kdy bylo všude dostatek sezónních dělníků, kteří se rádi nechali přijmout na stálá pracovní místa do pivovarů, slavily podniky se svým společným postupem úspěch.²⁷⁰

Ovšem nejednalo se o dlouhodobé vypořádání poměrů, najatí sezónní pracovníci nemohli nahradit již vyškolené síly, které v pivovarech pracovaly před stávkou. Pokud neměla být výrazně ohrožena výroba, muselo dojít alespoň k částečnému návratu do původního stavu. Na jaře roku 1909 se obě strany nakonec dohodly na tom, že pivovary přijmou zpět minimálně 25 % před půl rokem propuštěných dělníků a tito, podporováni politickými stranami, zase ukončí bojkot piva ze zainteresovaných pivovarů.²⁷¹

Tyto a podobné spory nám dokazují, že pivovary společným postupem byly schopné dosahovat úspěchů, byť dílčích. Dle názoru pivovarníků se skutečně po podepsání smlouvy situace v českém pivovarnictví značně zklidnila, byl především ukončen divoký konkurenční boj o zákazníky a vypořádány poměry mezi zaměstnanci a zaměstnavateli. Kdo proti smlouvě vystupoval průběžně dál, byli samozřejmě majitelé hostinců, kteří se snažili proti tomuto kartelu poštvat i veřejnost, tedy běžné konzumenty piva, pod heslem: „Nekupujme kartelové pivo, postavme si vlastní pivovar.“²⁷² V této době skutečně začaly živelně vznikat tzv. hostinské pivovary, které se snažili konkurovat pivovarům sdruženým v ochranném spolku. Mezi takové podniky patřily například pivovary ve Velvarech, Hronově či Lomnici. Tyto podniky většinou nebyly životaschopné a do několika let opět zanikly.²⁷³ Jejich vznik ovšem dokumentuje fakt, jak velice se majitelé hostinců snažili ovlivnit vývoj pivovarského podnikání na našem území. Rovněž prokazují podobnost procesů kartelizace oborů pivovarnictví a cukrovarnictví, kde můžeme pozorovat paralelu v zemědělských cukrovarech vznikajících z iniciativy zájmové skupiny řepářů.

Český kartel měl tedy definovanou širší působnost, než podobný kartel rakouský. Měl však ještě další specifikum. Vzhledem k tomu, že v našem prostředí byla jednou z nejpalčivějších otázek problematika hostinských dluhů, zformovala se v pivovarském kartelu snaha o vytvoření oborové banky, která by vyřešila tento a jiné problémy oboru. Byly tedy dány první podněty pro vznik Banky pro průmysl pivovarský.

²⁷⁰ Ibidem

²⁷¹ Ibidem

²⁷² Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník XXXVII, č.35, Praha, Ant.St. Schmelzer, str. 517.

²⁷³ Zde můžeme opět spatřit paralelu k vývoji kartelů cukrovarnických. Řepaři, kteří nesouhlasili se vznikem společného kartelu rafinérií a surovin na přelomu 19. a 20. stol. iniciovali vznik podniků ve vlastní režii, tzv. zemědělských cukrovarů. Ani tyto podniky však nevydržely konkurenci zavedených výrobců a podobně jako hostinské pivovary i ony zanikly, nebo přešly do rukou jiných majitelů.

6.6.8) Založení pivovarské banky jako vrchol kartelizačních snah?

Pivovary zcela běžně půjčovaly svým odběratelům na vybavení, apod. a to s minimálním úrokem. Před založením Ochranného svazu fungovaly v podstatě jako záložny – na každý hektolitr piva půjčovali svým odběratelům 10 – 15 korun, což pro pivovar s výstavem 20 000 hl znamenalo 300 000 korun pohledávek. Díky těmto pohledávkám, které byly od hostinských velice špatně vymahatelné, se zase ztěžovala pozice pivovarů při žádání o půjčku u některého z velkých bankovních domů. Tímto se dostávaly do svízelné situace, kterou bylo podle jejich názoru možné řešit pouze jedinou cestou. V součinnosti se zemským pivovarským kartelem měla být založena pivovarská banka, která měla poskytovat především hypotéční a stavební úvěry. Mělo se jednat o instituci utrakvistickou, odbornou, která se neměla stát konkurencí stávajících bank, ale měla ideálně sloužit pro potřeby oboru, rozumět jeho specifikům a pokrývat jeho potřeby, případně zprostředkovávat a krýt jednání mezi pivovary a jinými bankovními domy. Jejím hlavním úkolem bylo především vyvázání pohledávek hostinských, které v prvním decenniu 20. století činily již jen území Českého království 150 milionů korun. Celkově dosahovaly hostinské dluhy v celé monarchii hodnoty 400 milionů korun. Snahy o vyřešení této komplikované situace a o vyvázání dluhů byly činěny již dříve, ovšem nepřinesly žádný výsledek. Proto byly položeny základy finančního ústavu, který vznikl pod hesly „Pivovarský průmysl sobě“ a „V tomto znamení zvítězíme.“

Někteří členové ochranného svazu volali navíc po založení speciální pivovarské pojišťovny a to z podobných důvodů, jaké vedly k založení pivovarské banky - tedy prioritní ochrana zájmů zástupců oboru, detailní znalost problematiky a pivovarského prostředí, apod. Pivovarská pojišťovna nakonec zřízena nebyla, na rozdíl od banky, kde první podněty k založení byly dány již v roce 1908. V roce 1910 byla banka slavnostně ustanovena a od roku 1911 začala skutečně fungovat. Bance se ovšem nepodařil naplnit představy jejích zakladatelů, částečně to bylo způsobeno tím, že než se mohl její chod řádně rozběhnout, vypukla první světová válka a po jejím skončení již banka nikdy nedosáhla takové prestiže a významu, jak si při svém založení předsevzala. Analýza důvodu neúspěchu tohoto bankovního domu není předmětem této práce, snad jí bude v následujících letech věnována pozornost v některé menší studii, v tuto chvíli jen nutné konstatovat, že se v našem prostředí, díky dějinnému vývoji vztahů mezi pivovarníky a majiteli hostinců vyprofiloval pivovarský bankovní ústav jako zcela neortodoxní výsledek kartelizačních snah.

7) Závěr

České pivovarnictví urazilo v průběhu sledovaného období dlouhou cestu, během které si vytvořilo a upevnilo své výjimečné postavení na trhu s pivem v Rakousko - Uhersku. Sledovala jsem v této práci tři různé cesty, které mohly podnik vést k úspěchu na domácím trhu s pivem. Ačkoli zkoumané pivovary prokazovaly určité rozdíly, především v organizační struktuře, rychlosti přístupu k technickým a technologickým novinkám a k problematice exportu, je možné u nich objevit jednotící prvek. Ten byl bezpochyby představován bojem o odběratele a s odběrateli, který je nejzásadnějším elementem vývoje českého pivovarnictví ve sledovaném období. V tomto smyslu se společným znakem všech tří pivovarů se ukázala mimo jiné snaha získat si v prvních zhruba deseti letech svého fungování silnou a především stabilní odběratelskou základnu v nejbližším geografickém okolí podniku. Díky této skupině odběratelů mohl pivovar v dalších letech bez obav pronikat na vzdálenější, třeba i zahraniční trhy. Vzhledem k nezastupitelné roli majitelů hostinců při distribuci piva koncovým konzumentům bylo pro vytvoření odběratelské základny nutné je motivovat k odběru piv ze jednotlivých pivovarů, ať již formou půjček, propagačních materiálů, či pronájmů prostor. Vzhledem k specifčnosti způsobu prodeje piva se vyvinul jako výsledek tohoto vývoje rovněž proces pivovarské kartelizace. Jako zcela unikátní výsledek sdružovacích snah a vyhranění se proti konkurenci a vůči odběratelům vznikl rovněž specializovaný oborový bankovní dům.

Jednotlivé sledované pivovary se všechny určitým způsobem do kartelizace zapojily. Akcionářský pivovar na Smíchově jako účastník, ale především jako nacionálně český iniciátor a hybatel sdružovacích snah, knížecí pivovar Louny jako účastník několika kartelových dohod lokálního i zemského charakteru a Měšťanský pivovar v Plzni jako signatář jediné smlouvy zaměřené na unikátní druh problému spojeného s ochrannou známkou. Pivovary tedy vstupovaly do kartelizačního procesu různě, důležitým faktem však je, že se do něj zapojovaly a kartelizaci rozdílnými způsoby užívaly jako nástroj konkurenčního boje. Kartelizace proto představovala významný doklad emancipace oboru a dokončení procesu jeho modernizace.

Nejrozvinutější formou kartelizace oboru byl v době před první světovou válkou kartely se zemskou platností. Oba srovnávané zemské pivovarské kartely fungovaly na podobných principech. Jako celkově propracovanější se ovšem jeví model český, který jednak postihoval větší množství problémů, jednak se mu podařilo získat větší počet

členů. Navíc zde bylo možné spatřovat posun v emancipaci oboru, jako výsledek kartelizačních snah byla založena oborová banka, což dokazuje na pokročilou kooperaci a skutečnou snahu a pokročilou kartelizaci. V rakouském modelu byl oproti českému jediný plus a to akcentování prodejců lahvového piva jako samostatné odběratelské skupiny. Tímto členové předjímají vývoj, ke kterému došlo až po rozdělení monarchie. Ve 20. a 30. letech 20. století se skutečně lahvové pivo stalo novým fenoménem, který změnil zvyklosti konzumentů a tím musely být změněny i strategie podniků. Rakouští pivovarníci tento vývoj předvídali již v roce 1907.

Přesto se z celkového pohledu jako pokročilejší a komplexnější se jeví skutečně kartel český. Jednalo se totiž o vyústění podnikatelských strategií většiny českých pivovarů, kdy bylo dokonce překročeno původní pole působnosti zaměřené jen na odbyt, ale vznikl tu zcela nový rozměr, totiž řešení otázky dělnictva. Český zemský pivovarský kartel je zcela jasným důkazem toho, že tento obor byl v době před první světovou válkou plně modernizovaným a dokládá tak vysokou úroveň českého pivovarnictví.

8) Bibliografie

Prameny:

Archiv České národní banky, fond Živnostenská banka.

Podnikový archiv Plzeňského Prazdroje a.s., fond Měšťanský pivovar.

SOA Praha, fond Pivovary a sladovny - Akciový pivovar na Smíchově.

SOA Třeboň, fond Schwarzenberský pivovar Louny.

Periodika:

Compass finanzielles Jahrbuch, Praha, 1875-1918.

Hostimil, odborný časopis věnovaný živnosti hostinské a výčepnické, Praha, Jelínek, Grund & spol., 1884-1918.

Kartell – Rundschau, Zeitschrift für Kartellwesen und verwandte Gebiete, roč. 5, Karlsruhe, Verlag der G. Braunschen Hofbuchdruckerei, 1903 – 1918.

Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, Praha, Ant.St. Schmelzer, 1873 – 1918.

Österreichische Zeitschrift für Bierbrauerei, Wien, Lehmannn und Wentzel, Buchhandlung für Technik und Kunst, 1873 – 1918.

Pivovarské listy, Praha, Karel Tiller, 1883-1918.

Encyklopedie:

Brockhaus Enzyklopädie, Bd. 14 Jen – Kinc, Leipzig, Mannheim, F.A.Brockhaus GmbH 2006.

Hejtmánek, F.: Správa pivovaru, Encyklopedie pivovarnictví, díl 2., sv. 1. , Praha, 1905.

Ottův slovník naučný, díl šestý (Čechy – Danseur), Praha, Nakladatelství Jan Otto, 1893.

Monografie:

Basařová, G. – Hlaváček, I.: České pivo, Pacov, Nuca, 1999.

Bělohubek, A.: Život a působení Františka Ondřeje Poupěte, Praha, Nakladatelství František Řivnáč, 1878.

Černý, F.: Válečné náhražky sladu v pivovarnictví, Praha, Masarykova akademie práce, 1923.

Conant, K. J.: Carolingian nad Romanesque Architecture 800 to 1200, Edinburgh, Penguin Books, 1959.

Čarek, J.: Městské znaky v českých zemích, Praha, Academia, 1985.

Fancek, J.: Svatováclavská smlouva, Praha, Havran, 2006.

Frank, S.: K problémům označování plzeňského piva, Plzeň, nepublikováno, nedatováno.

Geisst, Ch. R.: Monopolies in America, Oxford, Oxford University Press, 2000.

Halada, J. – Hlavačka, J.: Světové výstavy, Praha, Libri, 2000.

Hejtmánek, F.: Akciový pivovar na Smíchově, Praha, 1894.

Hojek, J.: Spolek pro průmysl pivovarský, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2000.

Hoffman, M.: 5000 Jahre Bier, Frankfurt am Main, Alfred Metzner Verlag, 1956.

Horský, Z. – Urbánková, E.: Tadeáš Hájek z Hájku a jeho doba, Praha, Státní knihovna ČSR v Praze, 1975.

Hruška, M.: Kniha pamětní královského krajského města Plzně od roku 775 až do 1870, Plzeň, Steinhasuer, 1883.

Chodounský, F.: Pivovarství, Praha, Výzkumný ústav pivovarský a sladařský a.s., 2005.

Chodounský, F.: Příspěvek k dějinám českého pivovarnictví, Praha, Tiskárna Alois Weisner, 1891.

Janáček, J.: Pivovarnictví v českých královských městech v 16.století, Praha, Československá akademie věd, 1959.

Kleinwächter, F.: Die Kartell – Ein Beitrag zur Frage der Organisation in Volkswirtschaft, Innsbruck, Verlag der Wagnerschen Universitäts-Buchhandlung, 1883.

Kolar, A.: Konzentrations- und Kartellpolitik in der Österreichischen Bierbrauerei, Linz, Universitätsverlag Rudolf Trauner, 1987.

Kratochvíle, A.: Pivovarství českých zemí v proměnách 20.století, Praha, Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2005.

Krofta, O.: O průmyslu pivovarském v republice československé, Praha, 1922.

Likovský, Z.: České pivovary 1869 – 1900, Praha, Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2005.

Likovský, Z.: Pivovary československého území 1900 – 1948, Praha, Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2006.

Likovský, Z.: Držitelé, provozovatelé a vedoucí pivovarů českých zemí 1869 – 1989, Praha, Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2010.

Martinovský, I. (ed.): Dějiny Plzně v datech, Praha, NLN, 2004.

Maur, E.: Český komorní velkostatek v 17. století: Příspěvek k dějinám „druhé nevolnictví v českých zemích. Praha, Univerzita Karlova, 1976.

Minařík, M.: Akcionářský pivovar na Smíchově 1869 – 1918, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2010.

Nelson, M.: The Barbarian's Beverage, A History of Beer in Ancient Europe, Ebingdon, Routledge, 2005.

Pánková, K.: České pivovarnictví 1869 – 1918, podnikatelské strategie, kartelizace, odbyt, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2010.

Příkryl, K.: Měšťanský pivovar v Plzni 1892 – 1942, Praha, STYLIZACE, 1995.

Reichholf, J. : Warum Menschen sesshaft werden? Frankfurt am Main, S. Fischer, 2008.

Resch, A.: Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg, Marktstrukturen, Organisationstendenzen und Wirtschaftsentwicklung von 1900 bis 1913, Berlin, Duncker a Humblot, 2002.

Sedláček, J.: Zákaz čepovati cizí pivo v právovárečných domech (příspěvek k teorii právnických osob), Brno, 1930.

Smolková, A. – Šeda, O.: Protivínský pivovar v proměnách času, České Budějovice, Jelmo, 1998.

Starke, H.: Vom Brauerhandwerk zur Brauindustrie, Wien, Böhlau, 2005.

Suchý, V.: Měšťanský pivovar v Plzni 1842 – 1892, Plzeň, 1892.

Teich, M.: Bier, Wissenschaft und Wirtschaft in Deutschland, Wien, Böhlau, 2000.

Příspěvky ve sbornících:

Basařová, G.: Přínos Tadeáše Hájky z Hájku českému a světovému pivovarnictví, in Drábek, P. (ed.): Tadeáš Hájek z Hájku, Práce z dějin techniky a přírodních věd, svazek 1, Praha, Národní technické muzeum, 2000.

Beneš, Z.: Čas života Tadeáše Hájky z Hájku osobnost, doba, prostředí. In Drábek, P. (ed.): Tadeáš Hájek z Hájku, Práce z dějin techniky a přírodních věd, svazek 1, Praha, Národní technické muzeum, 2000.

Brožová, V.: Zikmund Winter, pivovarské listy a chmelová tržnice in Hospody a pivo v české společnosti, Praha, Academia, 1997.

Cironisová, E.: Organizace prodeje Plzeňského Prazdroje... (1842 –1992). in: Západočeský historický sborník, Plzeň, Státní oblastní archiv v Plzni, 2003.

Cironisová, E.: Plzeňský Prazdroj v německých zemích in Minulostí západočeského kraje, XLII/I, Plzeň, Archiv města Plzně, 2007.

Daněk R.: Šlechtičtí podnikatelé v procesu industrializace pivovarnictví s přihlédnutím k situaci v Ostravsko – karvinském regionu in Brňovják, J. – Zářícký, A.(eds.): Šlechtic podnikatelem, podnikatel šlechticem, Ostrava, Filozofická fakulta univerzity Ostrava, 2008.

Houfek, V.: Epos o založení pivovaru v Bohušovicích nad Ohří in Pivo lepších časů, Ústí nad Labem, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústav slovansko – germánských studií, 2007.

Macura, V: Hospoda v české vlastenecké kultuře in Hospody a pivo v české společnosti, Praha, Academia, 1997.

Pánková, K.: Ochranná známka – nástroj konkurenčního boje plzeňských pivovarů na přelomu 19. a 20.století in Hospodářské dějiny, Praha, Historický ústav, 2009.

Peřina, J.: Páně Broučkův vztah k pivu in Hospody a piva v české společnosti, Praha, Academia, 1997.

Resch, A.: Industriekartelle in Österreich bis 1914. Theoriegeleitete Zugangsweisen und wirtschaftshistorischen Ergebnisse, in Tagungsbericht über den 23.Österreichischen Historikertag in Salzburg, Salzburg, 2003.

Schröter, H. G.: Kartellierung und Dekartellierung 1890 – 1990, in Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Bd.81, Hf.4, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1994.

Tüchler, M.. Die Entwicklung des österreichischen Kartellrechts in Resch, A. (Hrsg): Kartelle in Österreich, Historische Entwicklungen, Wettbewerbspolitik und strukturelle Aspekte, Wien, Manz, 2003.

Vasilijevová, Z.: „Piviáda“ jako dobová výpověď o pití piva v Čechách, in Hospody a pivo v české společnosti, Praha, Academia, 1997.

Viktořík, M.: Vznik sladovnického průmyslu a jeho vývoj do roku 1918 (se zvláštním zřetelem k olomouckému sladovnictví) in Pivo lepších časů, Ústí nad Labem, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústav slovansko – germánských studií, 2007.

Internetové zdroje:

<http://www.landtag-noe.at/service/politik/landtag/Abgeordnete/ZAbgS/Steiner.pdf>

http://www.psp.cz/eknih/1867_69skc/2/stenprot/018schuz/s018018.htm

http://www.snemovna.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t2320_01.htm

<http://www.hn.psu.edu/faculty/jmanis/jimspdf.htm>

Souhlasím s tím, aby tato práce byla půjčována pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 20. 9. 2012

Kateřina Rozinková

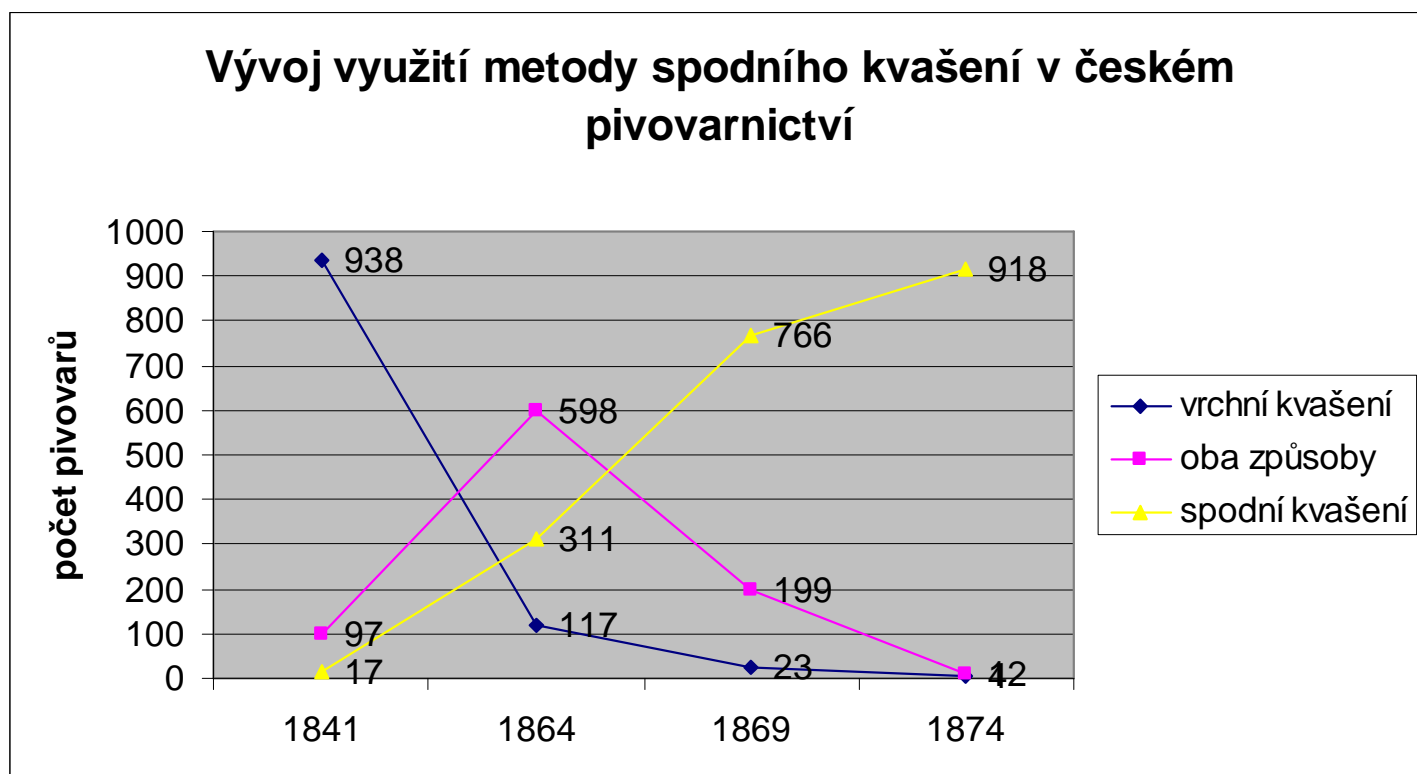
9) Přílohy

Tabulka č. 1, porovnání výstavu sledovaných pivovarů v hektolitrech, dle Likovský, Z.:
České pivovary 1869 – 1900, Praha, Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2005.

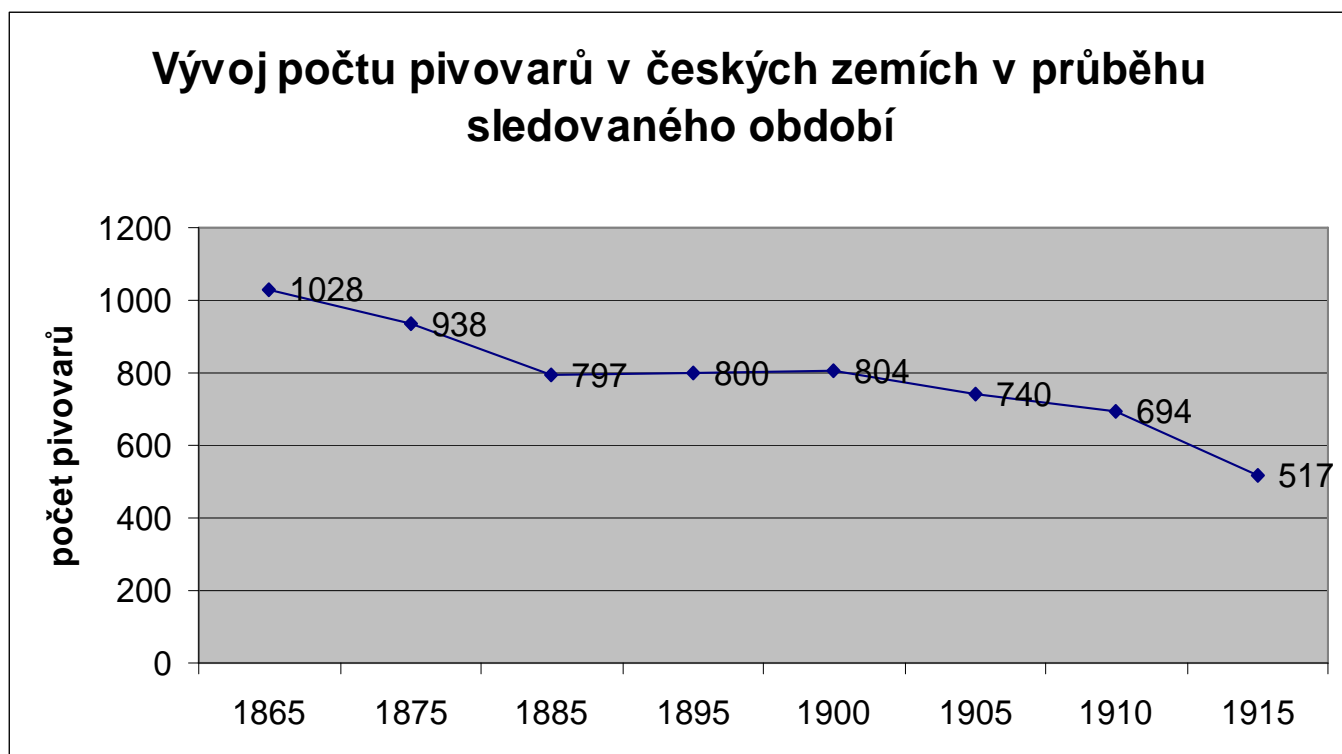
Rok	Měšťanský pivovar Plzeň	Knížecí pivovar Louny	Akcionářský pivovar Smíchov
1869	87035	-	-
1870	108035	-	-
1871	149990	-	9648
1872	137458	-	31776
1873	266434	-	61308
1874	210135	-	72096
1875	201478	-	72480
1876	225258	-	76216
1877	213560	-	56975
1878	221720	-	57925
1879	224520	-	67900
1880	234840	-	70300
1881	271820	-	81500
1882	251180	-	82300
1883	299760	-	80400
1884	261840	-	86000
1885	267760	-	90000
1886	335480	-	91000
1887	342560	-	91100
1888	363480	-	98000
1889	378180	-	110000
1890	391100	-	123400
1891	463752	-	140200
1892	463752	39798	172000
1893	565700	64632	200150
1894	590000	82646	250225

1895	602460	91091	310000
1896	647188	95512	366025
1897	546700	102955	400875
1898	580000	104841	401500
1899	572000	111285	441560
1900	672975	102867	482000
1901	751970	97390	522000
1902	850950	69190	510000
1903	783000	68992	492250
1904	805650	64320	512500
1905	827325	69524	530000
1906	823271	71173	544000
1907	848441	74611	558000
1908	823271	69422	570000
1909	819750	78172	545000
1910	900000	85513	561000
1911	981400	84888	604000
1912	969925	92379	624000
1913	1014225	95341	575500
1914	-	81221	487950
1915	-	40904	419919
1916	-	11214	243540
1917	83150	17958	36126
1918	110000	38729	64258

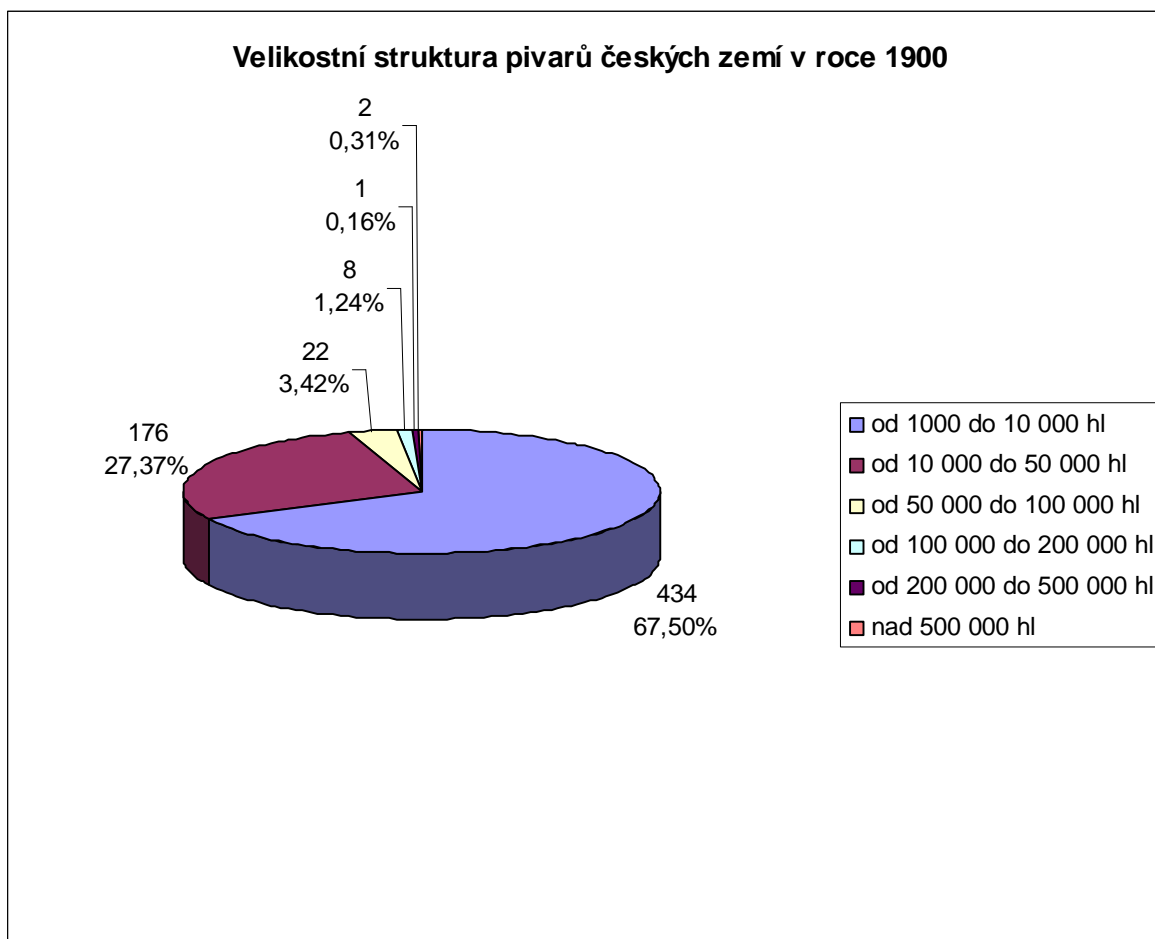
Graf č.1, vývoj využití metody spodního kvašení mezi lety 1841 – 1874, na základě údajů z časopisu Kvas a publikace Kratochvíle, A.: Pivovarství českých zemí v proměnách 20.století, Praha, Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2005.

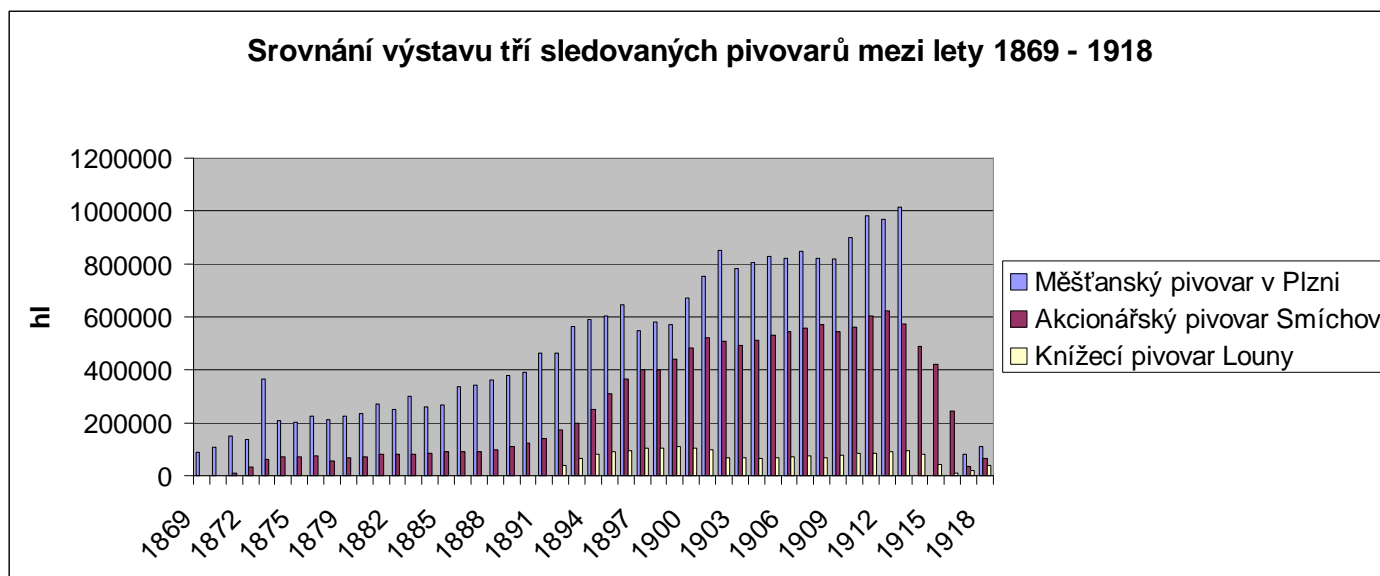
Graf č. 2, vývoj počtu pivovarů v českých zemích na základě statistik uveřejňovaných pravidelně v časopise Kvas

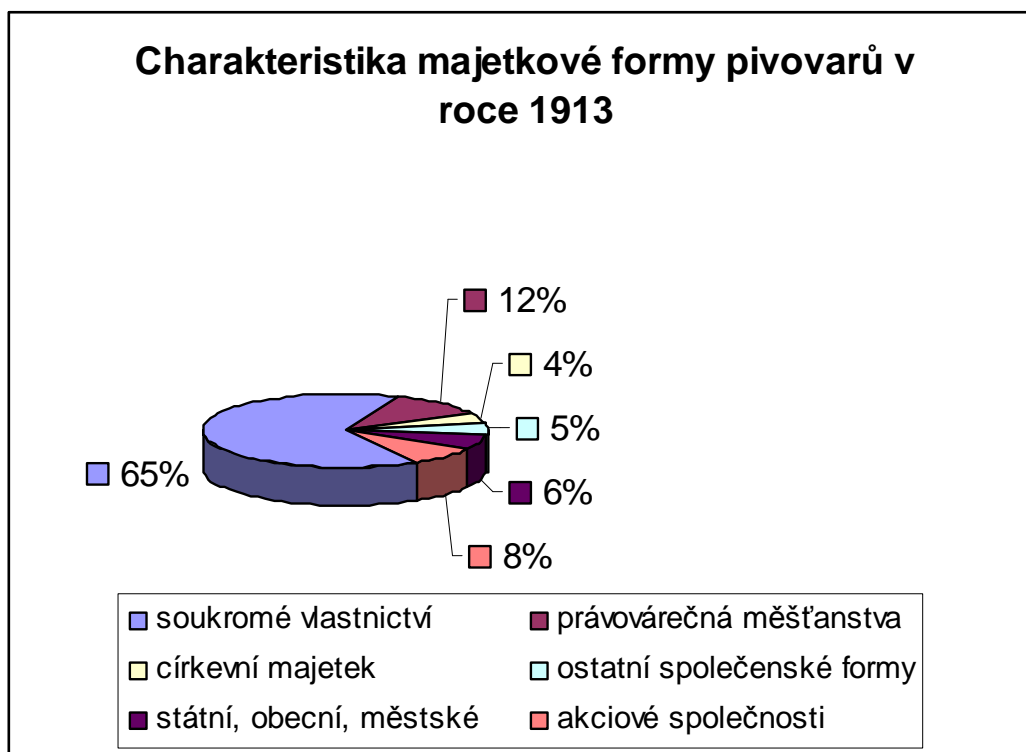
Graf č. 3, velikostní struktura českých pivovarů v roce 1900 dle statistik uveřejňovaných v časopise Kvas

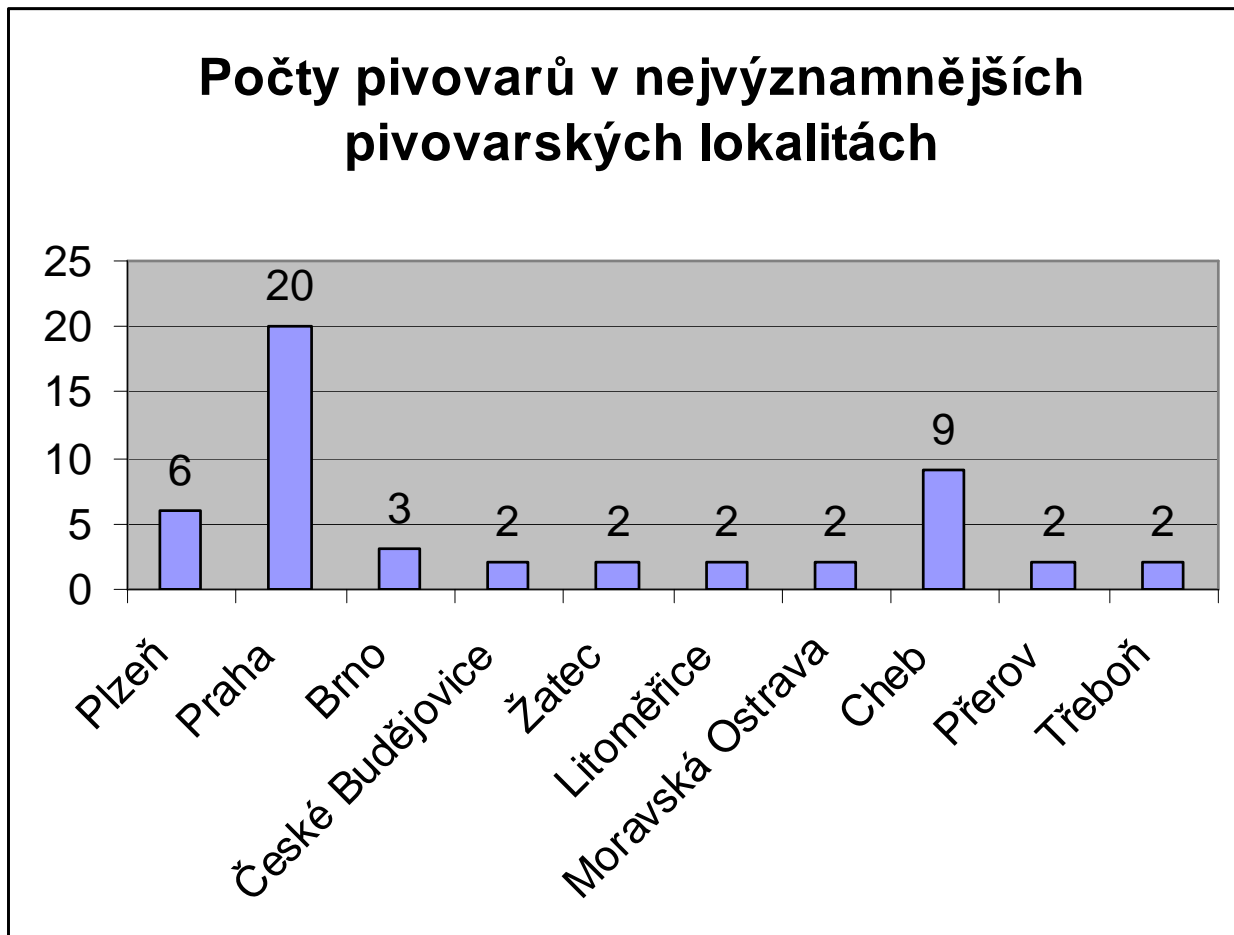
Graf č. 4, srovnání výstavy tří sledovaných pivovarů v období 1869 – 1918 na základě statistických dat z Likovský, Z.: České pivovary 1869 – 1900, Praha, Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2005.

Graf č. 5, rozdělení majetkové držby pivovarů v roce 1913 dle Kratochvíle, A.: Pivovarství českých zemí v proměnách 20.století, Praha, Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2005, str. 17.

Graf č. 6., počty pivovarů v nejznámějších pivovarských lokalitách v roce 1913 na základě Kratochvíle, A.: Pivovarství českých zemí v proměnách 20.století, Praha, Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2005, str. 15

Graf č. 7, výstav v jednotlivých významných lokalitách v roce 1913 dle Kratochvíle, A.:
Pivovarství českých zemí v proměnách 20.století, Praha, Výzkumný ústav pivovarský a
sladařský, 2005, str. 15

